

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

EVROPA

ZAMEJSKA HRVAŠKA

EKSKURZIJE LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

EVROPA

ZAMEJSKA HRVAŠKA

VODNIKI LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA
Evropa

ZAMEJSKA HRVAŠKA

EKSKURZIJE LJUBLJANSKEGA GEOGRAFSKEGA DRUŠTVA

©2008, Ljubljansko geografsko društvo, Založba ZRC

Urednik: Drago Kladnik

Recenzenta: Blaž Repe, Aleš Smrekar

Prevajalci iz hrvaščine v slovenščino:

Bojan Erhartič (Severni del Karlovske županije), Drago Kladnik (Reška aglomeracija), Jernej Klemen (Zahodna hrvaška Istra), Simon Kušar (Hrvaško Zagorje), Naja Marot (Zagrebska aglomeracija), Primož Pipan (Žumberška gora), Blaž Repe (Čičarija), Boštjan Rogelj (Notranja hrvaška Istra), Katja Vintar Mally (Medžimurje)

Oblikovanje: Milojka Žalik Huzjan

Prelom: Brane Vidmar

Kartografija: Boštjan Rogelj

Fotografije: Neven Bočič, Daniel Bogešič, Brigita Gregorčič, Milan Ilić, Primož Pipan, Marko Premelč, Drago Samec, Hrvoje Šlezak

Izdajatelj: Ljubljansko geografsko društvo

Za izdajatelja: Katja Vintar Mally

Založnik: Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika: Oto Luthar

Glavni urednik: Vojislav Likar

Tisk: Collegium Graphicum d. o. o., Ljubljana

Fotografija na ovitku: Na poti proti izviru Kolpe. Foto Primož Pipan.

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

913(497.5-192.2)(036)

ZAMEJSKA Hrvška : [ekskurzije Ljubljanskega geografskega društva] / [urednik Drago Kladnik ; prevajalci iz hrvaščine v slovenščino Bojan Erhartič ... [et al.] ; kartografija Boštjan Rogelj ; fotografije Neven Bočič ... et al.]. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008. - (Vodniki Ljubljanskega geografskega društva. Evropa)

ISBN 978-961-254-066-1

1. Kladnik, Drago, 1955-
239274240

Digitalna različica (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789612540661>

PREDGOVOR

Tokrat je pred vami prav poseben vodniček, nekakšen križanec med predstavitvami ekskurzij po Sloveniji in ekskurzij po tujini. V njem so podrobno predstavljene ne le geografske, ampak tudi poglavitne zgodovinske in etnološke značilnosti v tako imenovani zamejski Hrvaški, to je na območjih v neposrednem zaledju državne meje z našo jugovzhodno sosedo.

Ker je kopenska meja s Hrvaško najdaljša slovenska kopenska meja s katerokoli sosednjo državo, ni presenetljivo, da so predstavljene ne le pokrajinsko, ampak tudi razvojno zelo raznolike pokrajine, od ravninskega in gričevnatega Medžimurja na severovzhodu prek hribovitih Žumberške gore, Gorskega kotarja in Čičarije vse do sredozemskega južnega dela polotoka Istre na jugozahodu. Vmes sta podrobno obravnavani tudi zagrebška in reška aglomeracija. Kljub precejšnjemu obsegu smo se zaradi vsebinske celovitosti odločili celotno območje predstaviti v enem samem vodničku. Vseh deset prispevkov je razvrščenih v smeri od severovzhoda proti jugozahodu. V njih so predstavljena hrvaška območja vzdolž celotne državne meje, pri čemer se predstavljene poti za več kot 50 km od slovenske meje oddaljuje le na jugu Istre.

Ekskurzije so bile izvedene med marcem 2005 in marcem 2008. Vodilo jih je osem priznanih geografov, med njimi sedem Hrvatov, medtem ko je ekskurzijo po porečju Čabranke in povirju Kolpe vodila Slovenka Brigita Gregorčič. Med hrvaškimi vodniki velja izpostaviti mag. Daniela Bogešića, ki je udeležence spremljal na kar štirih ekskurzijah po Istri in Kvarnerju. Vsi hrvaški avtorji so svoje prispevke pripravili skladno z navodili za pisanje prispevkov v vodničke, zato so njihovi izdelki konceptualno povsem primerljivi z izdelki slovenskih avtorjev.

Prepričan sem, da boste v knjižici našli obilo zanimivega gradiva. Čeprav morebiti menite, da hrvaška območja vzdolž državne meje s Slovenijo dobro poznate, vam zagotavljam, da vam bo prebiranje vodnička razkrilo številna nova spoznanja. V gradivu je na ne eni strani predstavljeno obilo sistematično nanizanih dejstev, na drugi pa je mednje vpletena množica regionalnih in krajevnih posebnosti, ki so same po sebi lahko dober razlog za obisk določenega območja.

Učitelji geografije lahko iz knjižice črpajo ideje za izvedbo ekskurzij v lastni režiji, drugi bralci pa se lahko podrobno seznanijo z nekaterimi pokrajinami ter pojavi in procesi v zamejski Hrvaški. V opisih so navedene priporočljive točke za postanke in temeljitejše ogleda, ki nazorno predstavijo glavne zanimivosti in pokrajinske značilnosti. Kljub strokovni obravnavi je beseda ob pomoči številnih slikovnih prilog vseskozi dovolj preprosta, da s svojo sporočilnostjo ostaja razumljiva tudi geografsko ne vrhunsko razgledanemu posamezniku. Prelistajte knjižico in izvedeli boste marsikaj, morda jo odnesete s seboj na teren ali izlet in vam bo koristen pripomoček za obogatitev znanj o nekaterih bolj znanih pokrajinah in, kot običajno, tudi za spoznavanje manj znanih koticov onstran naše jugovzhodne meje.

Drago Kladnik

MEDŽIMURJE

Milan Ilić, Hrvoje Šlezak

Vodji: dr. Milan Ilić, docent, Geografski oddelek na Naravoslovno-matematični fakulteti Univerze v Zagrebu †, Hrvoje Šlezak, učitelj geografije na Osnovni šoli Kuršanec

Ekskurzija je bila izvedena 21. maja 2005.

Potek poti: Središče ob Dravi – Čakovec – Kuršanec – Orehovica – Prelog – Domašinec – Podturen – Križovec – Mursko Središče – Sveti Martin na Muri – Železna Gora – Čakovec – Središče ob Dravi

Postaje:

1. Orehovica
2. reka Drava – hidroelektrarne
3. Prelog
4. Križovec – reka Mura
5. Sveti Martin na Muri
6. Čakovec

Uvod

Medžimurje, ozemlje na jugozahodnem obrobju Panonske nižine, zavzema skrajni sever Republike Hrvaške, med rekama Muro in Dravo. Zaradi svoje lege je stična točka dveh velikih evropskih morfoloških enot: Panonske nižine in vzhodnega dela Alp. Geografski pojem Medžimurje se torej nanaša na območje med dvema najsevernejšima hrvaškima rekama, Muro na severu in Dravo na jugu. Zahodna meja Medžimurja sovpada z državno mejo med Slovenijo in Hrvaško, medtem ko na jugu meji z Varaždinsko in Koprivniško-križevsko županijo.

Ozemlje administrativne enote Medžimurske županije večinoma sovpada z geografsko opredelitvijo Medžimurja, vendar ne povsem, saj najbolj vzhodni del Medžimurja, na območju izliva Mure v Dravo, spada v občino Legrad oziroma v Koprivniško-križevsko županijo. Strugi Mure in Drave sta vrezani v mehke sedimente, zato sta se pogosto prestavljali in spreminjali smer toka. Tako je bil Legrad, ki je zdaj v neposredni bližini izliva Mure v Dravo, še v 17. stoletju v Medžimurju, s prestavitvijo struge Drave proti severu pa je postal od njega "odrezan".

Obmejna lega na tromeji Slovenije, Madžarske in Hrvaške je bila dolgo časa omejitveni dejavnik regionalnega razvoja. V obdobju okrepljenih evropskih povezav in vse bolj tesnega regionalnega povezovanja evropskih narodov in držav Medžimurje izgublja značilnosti obmejnega območja in postaja prostor intenzivnega povezovanja sosednjih držav.

Za prometni položaj Medžimurja je značilna lega ob evropskem prometnem koridorju 5b, ki na hrvaško ozemlje vstopa v bližini naselja Goričan. Pred kratkim je bila po skoraj celotnem hrvaškem delu tega koridorja zgrajena avtocesta, kar je prometni položaj Medžimurja izdatno izboljšalo.

Prometna vloga Medžimurja se je začela krepiti sredi 19. stoletja. Medžimurje je namreč prvo območje na ozemlju Republike Hrvaške, ki je dobilo železniško povezavo. Leta 1860 je bila odprta železniška proga Kotoriba-Čakovec-Macinec, ki se je nadaljevala na ozemlje zdajšnje Slovenije in se na Pragerskem priključila na Južno železnico. Na razvoj pokrajine je še močnejše vplivala izgradnja železniške proge proti Varaždinu leta 1886, s čimer je Čakovec postal železniško vozlišče.

Medžimurska županija meri 729,5 km² in obsega vsega 1,29 % državnega ozemlja. Z izjemo mestne občine Zagreb je po površini najmanjša hrvaška županija. Ob popisu leta 2001 je v njej živelo 118.426 ljudi oziroma skupno 2,7 % prebivalcev Republike Hrvaške. Kljub majhnemu številu prebivalcev je po gostoti poselitve takoj za mestno občino Zagreb. Povprečna gostota poselitve znaša 162 ljudi na kvadratni kilometer, kar je dvakrat več od državnega povprečja (78 ljudi/km²).

Naravnogeografske značilnosti Medžimurja

Medžimurje lahko glede na njegovo fiziognomijo oziroma naravnogeografske značilnosti razčlenimo na mikroregionalni enoti Zgornje in Spodnje Medžimurje. Zgornje Medžimurje je nekoliko dvignjeno območje, vendar nadmorske višine ne presežejo 350 metrov. Reliefno gre za vzhodno nadaljevanje Slovenskih goric. Prevladuje blago valovit rebrost relief, nastal pod vplivom destruktivskih procesov. Površje je razrezano z dolinami vodotokov. Najvišja točka je vrh vzpetine Mohokos z nadmorsko višino 344 m na območju kraja Pleškovec. Spodnje Medžimurje je izrazito nižinsko območje na aluvialnih nanosih rek Drave in Mure. Celotno območje je blago nagnjeno proti vzhodu, v smeri toka obeh rek. Kljub majhni reliefni energiji Spodnje Medžimurje ni enolično območje. Reliefno najnižji in geološko najmlajši deli so naplavne ravnice neposredno ob Dravi in Muri. Nekoliko višja in zato manj mokrotna območja so na starejši pleistocenski rečni terasi, ki je reliefno tudi bolj izrazita. Na stičnem območju z Zgornjim Medžimurjem je prehodno območje pleistocenske ravnice, ki pa ga zaradi precejšnje uravnanosti uvrščamo k Spodnjemu Medžimurju. Naplavni ravnici neposredno ob Dravi in na širšem območju vzdolž Mure reki ne poplavljata več tako kot nekoč. Dravo so ukrotili z izgradnjo jezov ter nastankom Varaždinskega in Dubravskega jezera, Muro

pa z izgradnjo nasipov. Dandanes je to območje deloma poraslo z gozdovi, med katerimi so travniki in pašniki, deloma pa so na njem tudi manj kakovostne njive.

Pomemben naravnogeografski dejavnik v Medžimurju je vodovje. Najpomembnejši vodni žili sta tokova Drave in Mure, o čemer bo več govora v nadaljevanju. Na območju Zgornjega Medžimurja so tudi izviri termalne vode. Najbolj izkoriščen tovrstni izvir je v novozgrajenih toplicah Sveti Martin v kraju Vučkovec.

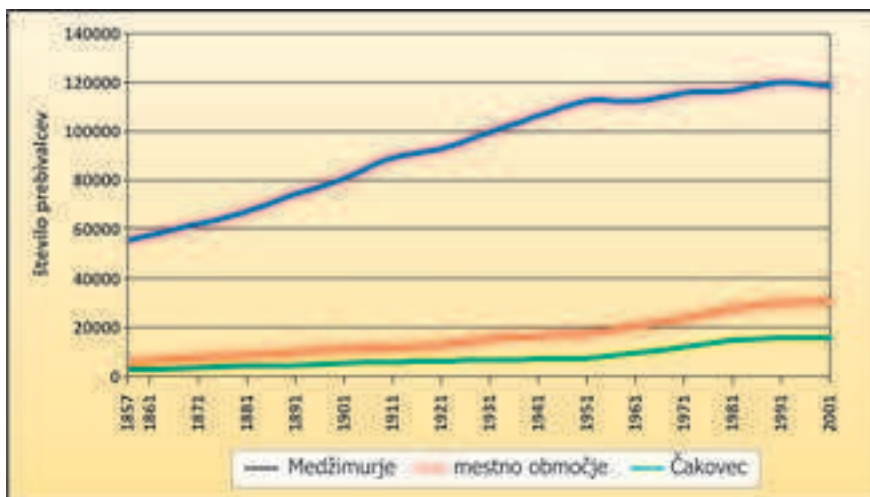
Leta 1856 so v krajih Selnica in Peklenica odkrili zemeljski plin in nafto, ki so jo od leta 1859 predelovali v prvi slovenski rafineriji v Dravogradu. S poceni nafto na svetovnem tržišču se njeno črpanje ni več izplačalo, zato so ga leta 1960 ustavili. Skromne naftne zaloge so odkrili tudi v Mihovljanu v bližini Čakovca, tako da so leta 2001 črpanje nafte obnovili. Po ocenah naj bi zaloge zadostovale do leta 2010.

V krajih Peklenica in Lopatinec v okolici Murskega Središča so odkrili nahajališča premoga. Padec cen naftnih derivatov v drugi polovici 20. stoletja je povzročil neekonomičnost njegovega nadaljnega izkoriščanja. Čeprav so vsi medžimurski premogovniki zaprti zaradi nerentabilnosti, izkoriščanje za lastne potrebe ponekod še vedno obstaja. Najbolj zanimiv primer tovrstnega izkoriščanja je tako imenovano "laporašenje" oziroma izkopavanje premoga neposredno iz struge Mure v naselju Križovec.

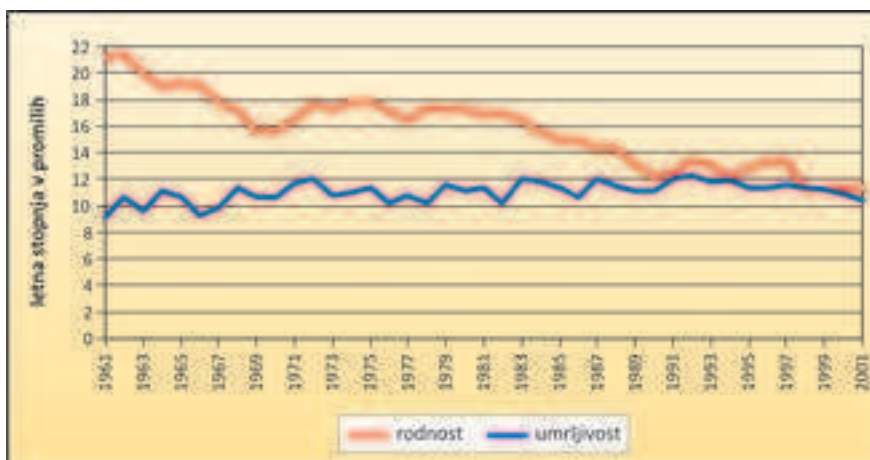
Prebivalstvo, naselja in poselitev

Kot že omenjeno, je Medžimurje najbolj gosto poseljeno območje Hrvaške. Gibanje števila prebivalcev je posledica mnogih dejavnikov, ki jih na tem mestu ni mogoče podrobneje obrazložiti, zato so izpostavljene le splošne značilnosti prebivalstva. Številu prebivalcev lahko z gotovostjo sledimo od leta 1857 dalje, ko je bil izveden prvi popis prebivalstva. Od takrat pa do leta 2001 se je število prebivalcev več kot podvojilo oziroma se je s 55.000 povečalo na 118.500 (slika 1). Z izjemo popisov v letih 1961 in 2001, ko je število prebivalcev glede na podatke predhodnih popisov neznatno nasedlo, se je v celotnem obdobju prebivalstvo nenehno povečevalo. Glavni dejavnik prebivalstvene rasti je bila visoka rodnost in z njo tudi visok naravni prirastek, ki je kljub obsežnemu izseljevanju omogočil skupno povečevanje prebivalstva. Naravni prirastek se je zmanjšal šele v drugi polovici 20. stoletja, zlasti zaradi manjše rodnosti (slika 2), deloma pa tudi zaradi povečane umrljivosti kot posledici poslabšanja starostne sestave prebivalstva.

Podrobnejša analiza gibanja števila prebivalcev razkriva nekaj značilnih faz. Za prvo fazo, trajajočo do leta 1910 (oziroma do 1. svetovne vojne), je bila značilna izjemno hitra rast, ki je presejala 11 % letno. Zelo izrazito je bilo izseljevanje, zlasti v prekomorske države, še posebej v Avstralijo. V obdobju med letoma 1910 in 1921 je zlasti zaradi vojnih izgub in še vedno močnega izseljevanja prišlo do upočasnjene rasti. Prebivalstvo se je preseljevalo tudi na druga podeželska območja (Slavonija) ter v Zagreb in druga industrijska središča. Medžimurski migranti so zaradi pomanjkljive izobrazbe opravljali večinoma slabše plačana dela. V tem obdobju se prvič pojavijo

Spreminjanje števila prebivalcev v Medžimurju, na mestnem območju Čakovca in v mestu Čakovcu v obdobju od leta 1851 do leta 2001.

Rodnost in umrljivost kot dejavnika naravnega gibanja števila prebivalcev Medžimurja med letoma 1961 in 2001.

razlike med Zgornjim in Spodnjim Medžimurjem. V bolj tradicionalnem Zgornjem Medžimurju se je rast prebivalstva še naprej nadaljevala, medtem ko se je v Spodnjem Medžimurju začela depopulacija. V tretjem obdobju med letoma 1921 in 1953 se je skupna rast števila prebivalcev sicer nadaljevala, vendar so se razlike znotraj regije

povečale. Večina rasti prebivalstva je odpadla na Čakovec in njegovo neposredno zaledje. Mesto se je industrializiralo, kar je spodbudilo notranje selitve, deagrarnizacijo in socialno prestrukturiranje, podeželska območja pa so vse bolj izgubljala prebivalstvo. V naslednjem medpopisnem obdobju med letoma 1953 in 1961 je Medžimurje zaradi obsežnega odseljevanja podeželskega prebivalstva prvič zabeležilo manjši upad števila prebivalcev. Istočasno je Čakovec doživljal hitro rast, saj se je v samo osmih letih število njegovih prebivalcev povečalo za četrtno. Po zaslugi še vedno visoke rodnosti se je v obdobju med letoma 1961 in 1991 pozitivna rast prebivalstva nadaljevala. Razmere kažejo nadaljnjo polarizacijo in rast Čakovca, po novem tudi občinskega središča. Nadaljevalo se je odseljevanje (v omenjenem obdobju je migracijski saldo znašal -13.000), ne le v druga hrvaška mesta, temveč tudi izseljevanje v druge države, zlasti evropske. Od leta 1960 so bile razmere najmanj ugodne v obrobnih, slabše povezanih in težje dostopnih občinah (Donja Dubrava, Donji Vidovec, Sveta Marija, Sveti Martin na Muri, Štrigova). V zadnjem medpopisnem obdobju so v Medžimurju ponovno zabeležili upad števila prebivalcev, kar je deloma posledica spremenjene metodologije popisa, deloma pa negativnega migracijskega salda (-1800) in še bolj zmanjšane rodnosti. Pomembno je dejstvo, da se je zmanjšalo tudi število prebivalcev v Čakovcu, kar je posledica suburbanizacije, prepoznavne po tem, da imajo največjo rast prebivalstva občine Nedelišće, Strahoninec in Šenkovec v suburbanem pasu Čakovca.

V Medžimurju je 128 naselij. Na splošno so opazne razlike v poseljenosti med Zgornjim in Spodnjim Medžimurjem. To je pogojeno zlasti z naravnimi dejavniki, deloma pa tudi z zgodovinskim razvojem. V Zgornjem Medžimurju prevladujejo majhna, razpršena naselja, v Spodnjem Medžimurju pa večja, strnjena naselja, zlasti obcestna.

Opis poti

Postaja 1: Orehovica

Ena izmed prebivalstvenih posebnosti Medžimurja so romski prebivalci. Pri tem je nujno izpostaviti velika razhajanja med uradnimi podatki in neuradnimi ocenami o njihovem številu. Glede na podatke popisa prebivalstva je leta 2001 na Hrvaškem živelo 9463 Romov, od tega v Medžimurski županiji 2880 oziroma več kot 30 % romskega prebivalstva Hrvaške. Neuradne ocene kažejo, da bi lahko bilo število Romov v Medžimurju tudi trikrat do štirikrat večje od števila v popisu opredeljenih Romov. Glede na podatke popisa predstavljajo Romi 2,4 % prebivalstva Medžimurja, kar je v primerjavi z drugimi županijami največji delež (Medžimurski županiji sledi Siško-moslavška županija z manj kot 0,5 % Romov). Romi v Medžimurju živijo v 14 naseljih, vendar so glede na njihovo absolutno število najbolj zgoščeni v Čakovcu, kjer jih živi več kot tisoč. Relativno je njihova največja zgošitev v naselju Orehovica, kjer predstavljajo 8,5 % prebivalstva. Večja romska naselja so še v naseljih Mala Subotica, Nedelišće, Selnica in Kotoriba.

Zaradi posebnosti romske skupnosti povzroča velika zgošitev Romov številne teža-

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Romsko naselje Kuršanec. Foto Hrvoje Šlezak.

ve. Dejstvo je, da so Romi še vedno marginalna in slabo vključena družbena skupina. Njihovo marginaliziranost lahko obravnavamo z več vidikov, med katerimi sta še najbolj očitna prostorski in gospodarski. Romi večinoma živijo v jasno ločenih delih naselij, kar povzroča slabše stike z neromskim prebivalstvom. Kakovost bivanja je zelo nizka, stanovanjski objekti so slabi, včasih zgrajeni iz odpadnega materiala, in praviloma prenaseljeni, naselja pa so pogosto brez temeljne infrastrukture. V gospodarskem pogledu se marginaliziranost odraža v nizki stopnji zaposlenosti in posledično nizki življenjski ravni. Romi pogosto niso vključeni v formalne oblike zaposlovanja, ukvarjajo se z občasnim delom in nekaterimi dejavnostmi, ki so tradicionalna posebnost te etnične skupine, na primer z zbiranjem sekundarnih surovin in podobnim. Ob svojevrstnem načinu življenja in vrednostnem sistemu je glavni vzrok takšnega stanja njihova zelo neugodna izobrazbena struktura. Problem izobraževanja je zelo izrazit, saj otroci, ko pridejo v osnovno šolo, zelo slabo ali pa sploh ne govorijo hrvaško. To odpira problematiko organiziranja "mešanih" razredov, medtem ko posebni, povsem romski razredi vodijo v nadaljnjo segregacijo.

Postaja 2: reka Drava – hidroelektrarne

Obe veliki medžimurski reki Mura in Drava imata snežno-ledeniški režim. Najvišji vodostaj imata namreč v prvi polovici toplega dela leta, ko se v Alpah talita sneg in led, najnižjega pa pozimi. To ima velik pomen za oskrbo z električno energijo na Hrvaškem, saj so vse ostale hrvaške hidroelektrarne na rekah, ki imajo poleti vode najmanj. Po ocenjenem hidroenergetskem potencialu je Drava med najpomembnejšimi hrvaškimi rekami, vendar je njen potencial le deloma izkoriščen. Ali se bo gradnja dravskih hidroelektrarn v prihodnje izplačala, je odvisno od številnih dejavnikov: potreb uporabnikov (gospodinjstev, kmetijstva, industrije), drugih virov energije in njihove cene, stroškov izgradnje, pri vrednotenju pa se vse bolj upoštevajo tudi okoljski dejavniki. Tako je na primer dolvodno od Medžimurja načrtovanih več hidroelektrarn, med katerimi je hidroelektrarna Novo Virje v študijah ranljivosti dobila negativno oceno zaradi vpliva na režim in gladino podzemnih voda. Zato je njena izgradnja vprašljiva.

Gorvodno je Drava hidroenergetsko dobro izrabljena; v Avstriji je zgrajenih sedem, v Sloveniji pa osem hidroelektrarn (najstarejša slovenska hidroelektrarna je Fala iz leta 1918). Na Hrvaškem so zgrajene tri hidroelektrarne. Hidroelektrarna Varaždin je bila odprta leta 1975, hidroelektrarna Čakovec leta 1982 in hidroelektrarna Dubrava leta 1989.

Dovodni kanal in nasip hidroelektrarne Čakovec. Foto Primož Pipan.

Za vsemi tremi so nastala akumulacijska jezera, iz katerih je voda po dovodnih kanalih speljana do strojnic. Posebej je treba izpostaviti večnamenskost akumulacij, saj so del sistema obrambe pred poplavami, namenjene pa so tudi namakanju kmetijskih zemljišč, športu in rekreaciji. Dubravsko jezero je dolgo več kot 11 kilometrov in je s površino 17,1 km² drugo največje jezero na Hrvaškem in največje hrvaško umetno jezero. Proizvodnja dravskih elektrarn je sorazmerno majhna, saj vse tri prispevajo le 7,5 % skupne proizvedene električne energije na Hrvaškem, kar ne predstavlja niti polovice proizvedene energije v termoelektrarni Plomin oziroma le nekaj več kot polovico proizvedene električne energije v največji hrvaški hidroelektrarni Zakčac na Cetini. Vendar je njihov dejanski pomen v elektroenergetskem sistemu velik, saj zaradi značilnosti rečnega režima omogočajo uravnavanje proizvodnje v obdobjih, ko so na drugih rekah nizki vodostaji.

Postaja 3: Prelog

Prelog je po velikosti in pomenu drugo največje naselje v Medžimurski županiji. Stoji v Spodnjem Medžimurju ob reki Dravi, vzhodno od avtoceste Goričan–Zagreb. Mesto ima nekaj več kot 4000 prebivalcev (4288), medtem ko ima širše mestno območje skoraj 8000 prebivalcev (7871). Prelog je glede na število prebivalcev, trgovcev, obrtnih delavnic in cehovskih združenj dolgo imel vodilno vlogo v Medžimurju. Iz obdobja njegove prevlade je ohranjeno mestno središče z nekaterimi pomembnejšimi stavbami, kot so šola, gostišče, župnišče in druge. Z izgradnjo železniške proge leta 1860, ki je Prelog zaobšla, se je začela stagnacija naselja. Vodilno vlogo na območju Medžimurja je prevzel Čakovec.

Po dolgem obdobju stagniranja dandanes Prelog znova vstopa v fazo intenzivnejšega razvoja. Je industrijsko in trgovsko središče Spodnjega Medžimurja, kar je posledica ugodnega prometnega položaja v bližini novozgrajene avtoceste Goričan–Zagreb. Prelog je namreč od avtocestnega izvoza oddaljen vsega šest kilometrov. Prvi del avtoceste med Goričanom in Čakovcem je bil odprt leta 1997. Ugodnost prometnega položaja so izkoristili za oblikovanje gospodarske cone z več močnimi gospodarskimi subjekti.

Postaja 4: Križovec – reka Mura

Mura izvira v avstrijskih Visokih Turah. Velik del njenega 519 km dolgega toka je naravna meja med posameznimi evropskimi državami. Najprej reka razmejuje Avstrijo in Slovenijo, nato Slovenijo in Hrvaško, v spodnjem toku pa še Hrvaško in Madžarsko. Dolžina toka Mure na Hrvaškem je okrog 78 km. Mura je reka z mešanim rečnim režimom. Visoki vodostaji so najpogostejši maja in junija, kar je posledica taljenja snega in

Ohranjen naravni tok reke Mure. Foto Milan Ilič.

ledu v Alpah. Najvišji vodostaji so zabeleženi v juliju in avgustu, medtem ko so najnižji v zimskih mesecih decembru, januarju in februarju.

Čeprav je večina vodnega toka Mure na Hrvaškem regulirana, njene obale utrjene, nasipi pa zgrajeni dolvodno od naselja Podturen, ima reka še vedno značilnosti prave nižinske reke, ki v svojem spodnjem toku močno vijuga, pri čemer ustvarja prodišča in ob visokem vodostaju poplavlja. Na posameznih delih je protipoplavni nasip zgrajen v precejšnji razdalji od rečne struge, tako da se ob visokem vodostaju voda razliva na območju znotraj obrambnih nasipov. Zaradi sorazmerno visokega desnega brega gorvodno od Podturna nasip ni zgrajen. Ob poplavah v avgustu 2005 je bil zabeležen rekordno visok vodostaj Mure, ki je na posameznih delih prebila in preplavila obstoječi nasip ter si na ta način vrnila z nasipom odvzeti del poplavne ravnice.

Mnogi meandri so bili s človekovim posegom odsekani, številni stari rokavi pa so postali mrtvice, za katere je značilna visoka stopnja trofičnosti. Za dele nekdanjih strug, ki so jih osušili in spremenili v obdelovalna zemljišča, se v teh krajih uporablja izraz "meka".

Mostov prek Mure je malo, zato je še vedno najpogostejši način prečkanja reke z brodom. Na Muri jih vozi še sedem.

Zaradi velike spremenjenosti in trajne izgube naravnega pejzaža ob reki Dravi je prisotna bojazen, da bi se podobno zgodilo tudi z Muro. Na pobudo številnih okoljevarstvenih skupin in lokalnih skupnosti sta bila reka Mura in prostor ob njej leta 2001 razglašena za zavarovano območje. Cilj varovanja Mure lahko opredelimo kot željo,

Dokaz, da Mura priteče iz Centralnih Alp. Foto Primož Pipan.

da naj se z reko in okoliškim prostorom gospodari izključno po načelih trajnostnega razvoja.

Medžimurje razen Mure na severu in Drave na jugu nima večjih vodotokov. Omeniti velja potok Trnavo, ki je v celoti reguliran, dolgo pa je služil kot del kanalizacijskega sistema Čakovca. Njegov pokrajinski pomen sicer ni velik, toda v duhovni tradiciji prebivalcev Medžimurja je zelo pomemben kot "tretja medžimurska voda". Zanimivo je, da se je nekoč Trnava izlivala v Dravo v bližini Donje Dubrave. S prestavljanjem toka Drave

Izkoriščanje gramoza ob Muri. Foto Primož Pipan.

proti jugu in Mure z bočno erozijo proti jugozahodu je Mura presekala tok Trnave pri kraju Goričan, tako da se zdaj Trnava izliva v Muro. Odsekani tok nekdanje Trnave med Goričanom in Donjo Dubravo je dandanes potok Bistrec.

Poleg tekočih voda je v Medžimurju veliko gramoznic. Njihovo natančno število ni znano, saj so mnoge nelegalne in obratujejo brez kakršnekoli koncesije, nove pa nastajajo skoraj vsakodnevno. Takšne razmere so posledica dejstva, da je večina Medžimurja prekrita s prodnimi nanosi Drave in Mure, primernimi za pridobivanje gramoza. Divje izkoriščanje mineralnih surovin je resen problem Medžimurja tako v gospodarskem kot okoljskem pogledu. Vsi odprti kopi so rane v pokrajinskem videzu, ki se le stežka celijo. Problematično je zlasti dejstvo, da po prenehanju izkoriščanja običajno ne pride do sanacije območja. Le v redkih primerih je bila sanacija uspešno izvedena, tako da je območje gramozne jame kakovostno rekreacijsko izkoriščeno. Kot zgled lahko navedemo območje gramoznice v kraju Totovec ob reki Dravi, popularno poimenovano "Totomore".

Postaja 5: Sveti Martin na Muri

Sveti Martin na Muri je najsevernejše naselje Republike Hrvaške, le nekaj kilometrov zahodno od Murskega Središča. Tako kot preostanek Spodnjega Medžimurja v zadnjih letih doživlja postopne družbenogospodarske spremembe. Tradicionalno slabše razvit, za kmetijstvo manj ugoden del Medžimurja z dolgoletnim odseljevanjem se v zadnjem času vse bolj usmerja v turizem. Posebno vlogo pri tem ima razvoj turizma na kmetijah, ki ga omogočajo na eni strani tradicionalni način življenja in ne preveč spremenjeno okolje, na drugi pa vpliv pozitivnih izkušenj iz sosednje Slovenije, pa tudi nekdanjih zdomcev na začasnem delu v Avstriji, Nemčiji in Švici, ki so ob povratku iz teh držav prinesli ideje in finančna sredstva za začetne naložbe. Na kmetijah, ki so se usmerile v turizem, ponujajo domače jedi iz lastnih pridelkov, pa tudi možnost jahanja (vključno s šolo jahanja), igrišča za razne športe, ribolov, vožnje z brodom in podobno.

Posebna oblika turizma na kmetijah je vinska cesta, ki jo je ob koncu devetdesetih let 20. stoletja uredila županijska turistična organizacija. Ker je Zgornje Medžimurje tradicionalno vinogradniško območje, se s to dejavnostjo resno ukvarja čedalje več vinogradnikov. Gojijo čedalje več kakovostnih sort vinske trte in pridelujejo vina s kontroliranim poreklom. Vz dolž vinske ceste so številni kraji, kjer je mogoče kupiti in/ali pokušati kakovostna medžimurska vina.

Na območju Svetega Martina na Muri je eden izmed brodov, ki povezuje oba bregova Mure. Na tem območju državna in katastrska meja med Hrvaško in Slovenijo ne sledi zdajšnjemu toku reke, ampak je nekoliko severneje, kjer je bila stara struga in je zdaj tudi mejni prehod. Brod tako povezuje dve hrvaški območji (enega južno od slovenskega naselja Hotiza), leta 2006 pa je Hrvaška tod zgradila nov most.

Brod na Muri, ki Hotizo na levem bregu reke povezuje s Svetim Martinom na Muri na njenem desnem bregu. Foto Primož Pipan.

Gradbena dela za "Most prijateljstva" čez reko Muro pri Hotizi. Foto Primož Pipan.

Postaja 6: Čakovec

Osrednje medžimursko naselje in središče Medžimurske županije je mesto Čakovec. Stoji na prehodu z gričevnatega Zgornjega proti nižinskemu Spodnjemu Medžimurju, južno od dvignjene "dravske stopnice", torej dravske rečne terase, skorajda v geometrijskem središču pokrajine. Umeščeno je na aluvialnih nanosih Drave, 165 m nad morsko gladino.

Naselbina se je začela razvijati v 13. stoletju. Čeprav nekatere arheološke najdbe pričajo o njenem obstoju že pred tem, pa skromni dokazi tega z gotovostjo ne potrjujejo.

Mesto je dobilo ime po prvem fevdalnem lastniku Medžimurja Dimitriju Csakyju (Laci 1998), ki je na mestu zdajšnje stare utrdbe zgradil fevdalni dvorec, okrog katerega je z naseljevanjem obrtnikov in trgovcev postopoma nastajalo naselje.

Čakovec je posebno hiter razvoj doživeljal v obdobju vladavine hrvaške plemiške družine Zrinjski (1546–1691). Vrhunec razkošja in bogastva je dvorec Zrinjskih dosegel v času hrvaškega bana Nikolaja Zrinjskega Čakovškega.

Razvoj Čakovca je spodbudila izgradnja železniških prog Kotoriba–Čakovec–Pragersko leta 1860, Čakovec–Varaždin–Zaprešič–Zagreb leta 1886 in Čakovec–Lendava–Zalaegerszeg leta 1891. S tem je Čakovec postal pomembno prometno vozlišče, kar je omogočilo hitrejši gospodarski razvoj. Dandanes je Čakovec vodilno gospodarsko, oskrbno in urbano središče na območju Medžimurja (Laci 1998). Poleg

Dvorec znotraj utrdbe v Čakovcu. Foto Hrvoje Šlezak.

Čakovca se v mestno območje administrativno uvršča še 12 okoliških naselij. Po popisu prebivalstva iz leta 2001 je imelo ožje mestno območje 15.790 prebivalcev, medtem ko je na širšem mestnem območju živelo 27.526 prebivalcev. Potemtakem je leta 2001 v Čakovcu živelo 13,3 % vseh prebivalcev Međimurja oziroma, upoštevaje tudi prebivalce širšega mestnega območja, 23,2 %.

Čeprav se je Čakovec dolgo razvijal kot tržno središče, je temeljno vlogo v razvoju mesta prevzela industrija. Ta pomembna gospodarska veja se je začela razvijati v drugi polovici 19. stoletja. Dandanes so v Čakovcu tekstilna, obutvena, kovinskopredelovalna, strojna, kemijska, lesnopredelovalna, živilska, grafična in gumarska industrija ter industrija gradbenega materiala.

V hierarhiji središčnih naselij širšega območja Hrvaške je Čakovec subregionalno središče varaždinske regije v zagrebški makroregiji. Bližina vsega 15 km oddaljenega Varaždina je pogojevala tako razvoj Čakovca kot dvojnega mesta, kot tudi obsežno urbanizacijo obmestnih naselij ob glavni prometnici med Čakovcem in Varaždinom. V sodobnosti je za to območje značilna intenzivna dnevna migracija med obema mestoma.

Literatura in viri

- Bauk, F. 1992: Povijest školstva i prosvjete u Međimurju. Zrinski. Čakovec.
- Bunjac, B., Bunjac, B., Jahn, J., Matotek, V., Puzak, I., Šestak, M. 2003: Pregled povijesti Međimurja. Povijesno društvo Međimurske županije. Čakovec.
- Cimerman, F. 1998: Obrt u Međimurju. Knjigovodstvo Cimerman. Čakovec.
- Crkvenčić, I., Dugački, Z., Jelen, I., Kurtek, P., Malić, A., Šašek, M. 1974: Geografija SR Hrvatske, 1. knjiga. Školska knjiga. Zagreb.
- Crkvenčić, I., Dugački, Z., Jelen, I., Kurtek, P., Malić, A., Šašek, M. 1974: Geografija SR Hrvatske, 2. knjiga. Školska knjiga. Zagreb.
- Hranjec, S. 1991: Zipka vu horvatskom cvetnjaku. Zrinski. Čakovec.
- Hrvačić, N. 2004: Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa. Migracijske i etničke teme 20-4. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb.
- Kalšan, V. 2000: Građansko društvo u Međimurju. Samozaložba. Čakovec.
- Kalšan, V., Flajšman, E. in drugi 2003: Međimurje. Zemlja između voda. Fotomonografija. Sprud. Čakovec.
- Laci, S. 1962: Donje Međimurje. Regionalni prikaz. Geografski glasnik 24. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Laci, S. 1981: Kompleksno uređenje srednjeg toka Drave u SRH s posebnim osvrtom na hidroelektranu Čakovec. Geografski glasnik 43. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Laci, S. 1982: Razvoj naseljenosti Međimurja. Geografski glasnik 44. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Laci, S. 1998: Čakovec - povijesno-geografski razvoj i suvremeno značenje grada, Geografski horizont 2. Split.
- Medmrežje 1: Institucionalizacija zaštićenog krajolika rijeke Mure. <http://www.parkmura.hr> (citirano 18. 05. 2005).

- Medmrežje 2: Mura, rijeka Murskog Središća. <http://www.geocities.com/Heartland/Flats/8088/mura.htm> (citirano 18. 05. 2005).
- Medmrežje 3: Službene stranice grada Preloga. <http://www.Prelog.hr> (citirano 18. 05. 2005).
- Medmrežje 4: Turistička zajednica Međimurske županije. <http://www.tzm.hr> (citirano 18. 05. 2005).
- Medmrežje 5: Turistička zajednica općine Sveti Martin Na Muri. <http://www.tz-sv-martin.hr> (citirano 18. 05. 2005).
- Medmrežje 6: Zaštitarsko – ekološka udruga Nobilis. <http://www.nobilis.hr> (citirano 18. 05. 2005).
- Prostorni plan Međimurske županije. Zavod za prostorno uređenje Međimurske županije. Čakovec 2000.
- Vuk, M., Slunjski, R. 2004: Demografske promjene u Međimurju 1857-2001. Insula. Čakovec.

HRVAŠKO ZAGORJE

Marijan Biruš

Vodja: Marijan Biruš, profesor geografije na II. osnovni šoli Luka

Ekskurzija je bila izvedena 8. aprila 2006.

Potek poti: Dobovec - Hušnjakovo - Zabok - Kumrovec - Veliki Tabor - Pregrada - Krapina - Dobovec

Postaje:

1. Krapina - Hušnjakovo (najdišče neandertalca)
2. Zabok
3. soteska Zelenjak
4. Kumrovec
5. Veliki Tabor
6. Pregrada
7. središče Krapine

Uvod

Hrvaško Zagorje je eden izmed najbolj znanih delov Hrvaške. S svojo barvitostjo privablja obiskovalce tako iz Hrvaške kot iz tujine. Ker pokrajina meji na Slovenijo, ima z njo mnogo skupnih potez, predvsem v jeziku. Slovenija in Hrvaško Zagorje imata tudi veliko skupnih kulturnih oziroma družbenogeografskih potez.

Splošne geografske značilnosti Hrvaškega Zagorja

Območje, ki se v strokovni in nestrokovni literaturi tradicionalno imenuje Hrvaško Zagorje, se razprostira v osrednji Hrvaški med Macljem, Ivanjščico, Varaždinsko-topliškim hribovjem, Kalniškim hribovjem, Medvednico ter rekama Savo in Sotlo.

Tako omejeno območje ima površino približno 1880 km², na katerih živi približno 207.000 prebivalcev. Glede na sodobno upravno členitev Republike Hrvaške na županije večji del Hrvaškega Zagorja spada v Krapinsko-zagorsko županijo, manjša

dela pa sta v Varaždinski in Zagrebški županiji. Glede na gravitacijsko območje ga večina spada v Zagrebško, manjši del pa v Varaždinsko funkcijsko regijo.

Relief Hrvaškega Zagorja je zelo pester. Najvišji deli pokrajine (od 500 do 1000 m) so hrbti, ki so v celoti zgrajeni iz mezozojskih karbonatov ali celo paleozojskih metamorfni in vulkanskih kamnin, te kamnine pa se lahko pojavljajo kot vrhinja geološka plast. Poleg navedenih hribovij, ki omejujejo Hrvaško Zagorje, je potrebno omeniti še Kuna goro, Brezovico in Strahinčico. Del hribovij poteka v smeri vzhod-zahod. Maceljsko hribovje in Ravna gora sta nadaljevanje Karavank. Niz Rudnica - Desinička gora - Kuna gora - Strahinčica - Ivanščica je nadaljevanje Kamniško-Savinjskih Alp. Večina površja je porasla z gozdom, predvsem z bukvijo. Na obeh straneh hribovij so predgorske stopnje.

Večji del Hrvaškega Zagorja sestavljajo terciarne sedimentne kamnine (konglomerat, peščenjak, lapor), ki so se odložile v jezerskem okolju. Zaradi njihove slabe odporosti so jih tekoče vode močno erodirale, zato je razčlenjenost reliefa zelo velika.

Vzrok za precejšnjo navpično razčlenjenost so tudi številni tektonsko mladi prelomi, ki so skupaj z vulkanskim in postvulkanskim delovanjem vplivali na veliko število termalnih izvirov. Najbolj znani in tudi gospodarsko izkoriščani termalni izviri so Krapinske, Tuheljske, Stubičke in Varaždinske toplice. Zaradi neotektonskih premikov so pogosti tudi potresi.

V Hrvaškem Zagorju so tudi posamezna rudišča. V hribovitih predelih so manjša nahajališča rjavega premoga oligocenske starosti (s toplotno vrednostjo od 4500 do 5800 kalorij oziroma od 18.800 do 24.300 joulov) in lignita. Na začetku šestdesetih let 20. stoletja so premogovnike zaprli zaradi majhne energetske vrednosti premoga, razkosanih nahajališč zaradi delovanja tektonskih sil in neustrezne mehanizacije. Prenehalo se je tudi z izkoriščanjem cinkove in svinčeve rude (s primesjo srebra) ter limonita.

Najnižji del Hrvaškega Zagorja so aluvialne ravnice Krapine, Krapinčice, Sotle in njihovih pritokov. Nekoč močvirne ravnice so postale zelo zanimive za poselitev, saj po njih tečeje najpomembnejše prometnice.

Tako po gričih kot po aluvialnih ravninah prevladuje antropogeno rastlinstvo, ponekod pa je še vedno mogoče najti prvobitno rastlinstvo gozdov hrasta gradna, navadnega gabra, lipe, pravega kostanja, črne jelše, hrasta doba in drugih drevesnih vrst. Njihova rastišča so odvisna od vlažnosti, vrste tal in temperaturnih razmer, ki se spreminjajo z nadmorsko višino in ekspozicijo; na prisojeh je temperatura zraka in tal višja kot na enaki nadmorski višini na osojah. V novejšem času se zaradi socialnega preloga zmanjšuje delež kmetijskih zemljišč, na njih pa se postopoma vrača prvobitno rastlinstvo.

V podnebj u Hrvaškega Zagorja se čutijo vplivi Panonske nižine in Jadranskega morja. Zime so sorazmerno blage in poletja razmeroma topla. Jeseni so toplejše od pomladi. Pozimi se pogosto pojavlja toplotni obrat. Zaradi bližine Jadranskega morja je dovolj padavin za potrebe kmetijstva. Letni padavinski faktor ima vrednost blizu 100, kar pomeni, da je Hrvaško Zagorje humidno območje (Dugački 1974). Razmeroma oblačni so samo pozna jesen in dve tretjini zime, medtem ko v preostalih delih leta

Za gričevnato, mestoma hribovito Hrvatsko Zagorje je značilna precejšnja navpična razčlenjenost površja. Foto Primož Pipan.

prevladuje jasno vreme. Pogosta je poletna vročina. Takšno podnebje je ugodno za vinogradništvo. Škodljiv dejavnik za poljedelstvo je sorazmerno pogosta toča, ki se pojavlja v poletni vročini. Poznopomladanske in poletne padavine so zelo ugodne zlasti za gojenje žita in koruze.

Glavni vodotoki so Krapina, Krapinčica in Sotla. Soteska Sotle Zelenjak razmejuje hrvaško Cesarsko brdo od slovenske Orlice. Največji del Zagorja odmaka reka Sava, manjši del na severu pa se prek reke Bednje odmaka v Dravo.

Najstarejši sledovi poselitve v Hrvatskem Zagorju segajo v staro kameno dobo. Iz tega obdobja je zelo znano najdišče neandertalca v Krapini. Iz antične dobe so arheološka najdišča rimskih term *Aquae Jasae* (Varaždinske toplice). Pri Lobori na Ivanščici so pred kratkim našli poseben vzorec ograje iz protija, kar je najsevernejše najdišče starohrvaškega okrasja.

Vse do 12. stoletja naselitev ni bila stalna. Ustaljena poselitev tega območja se je začela šele konec 12. stoletja z gradnjo obrambnih utrdb na izpostavljenih vrhovih. Na te utrdbe se je navezoval razvoj naselij. Težišče poselitve je bilo na višjih območjih ter na stiku hribovij s predgorskimi uravnjavami. Od 15. stoletja dalje se je poselitev spuščala v nižje lege, ki so bile takrat še porasle z gozdom.

Hrvatsko Zagorje je bilo v obdobju turške nevarnosti mirno območje, zato se je sem naseljevalo prebivalstvo, plemstvo pa je tu zgradilo številne dvorce. Takrat so nastajala majhna razpršena naselja, številni zaselki, ob cestah pa so se oblikovala razpotegnje-

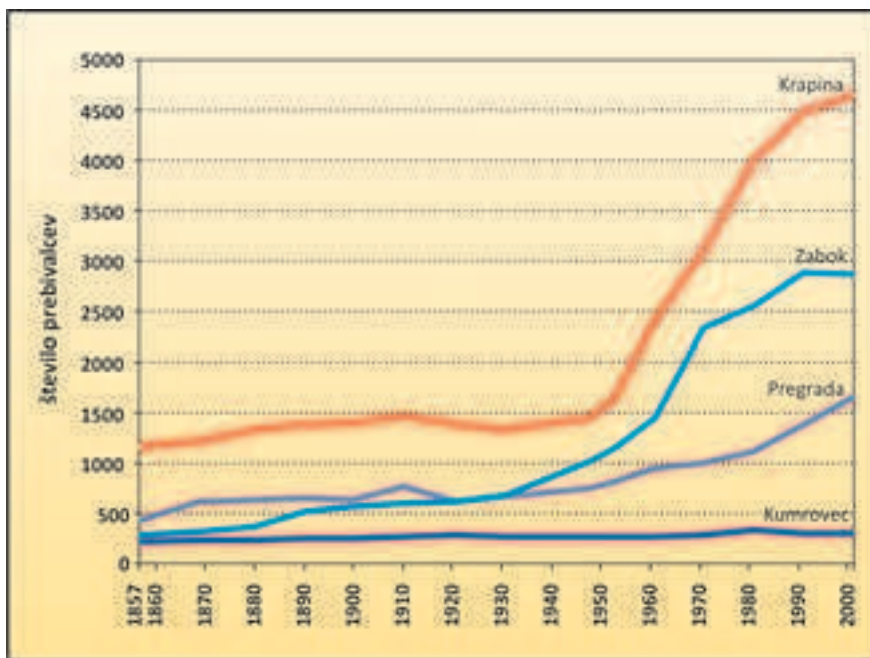
na naselja. V drugi polovici 19. stoletja so ljudje poselili tudi do takrat nenaseljene aluvialne ravnice rek. Njihovo naseljevanje je spodbudila izgradnja železniških prog, ki so potekale prav po dnu dolin.

Zaradi goste naseljenosti, ki je posledica velikega naravnega prirastka, ter drobljenja in zmanjševanja že tako majhnih kmetijskih posestev, se je že pred časom pojavila agrarna prenaseljenost. Postopoma se je Hrvaško Zagorje iz območja doseljevanja preobrazilo v območje odseljevanja. Spreminjanje števila prebivalcev v izbranih naseljih od sredine 19. stoletja do sodobnosti je prikazano na grafikonu. Prebivalci so se izseljevali v Zagreb, pa tudi v kmečka naselja srednje in vzhodne Hrvaške. Zaradi visoke rodnosti se je število prebivalcev kljub temu povečevalo vse do sredine 20. stoletja. Leta 1948 je bil zabeležen prebivalstveni višek, saj so ob popisu našli 273 000 ljudi. Kmalu zatem se je začela depopulacija, ki še vedno poteka. S 110 prebivalci na kvadratni kilometer Hrvaško Zagorje še vedno spada med najgosteje poseljena območja Hrvaške. Med skoraj 600 naselji je bilo leta 2001 največje naselje Ivanec s 5400 prebivalci, najpomembnejša pa je Krapina s 4600 prebivalci. Več kot 80 % naselij ima manj kot 500 prebivalcev.

Preglednica 1: Naselja Hrvaškega Zagorja z več kot 1000 prebivalci.

naselje	število prebivalcev leta 2001
Ivanec	5434
Krapina	4647
Lepoglava	4084
Bedekovčina	3486
Oroslavje	3420
Zlatar	2889
Zabok	2859
Jakovlje	2622
Donja Stubica	2524
Novi Marof	1981
Varaždinske Toplice	1877
Stubičke Toplice	1788
Pregrada	1654
Zlatar-Bistrica	1592
Krapinske Toplice	1317
Veliko Trgovišće	1239
Hum na Sutli	1238
Marija Bistrica	1107

Vir: Medmrežje 13.

Gibanje števila prebivalcev Krapine, Zaboka, Pregrada in Kumrovca v obdobju 1853–2001.

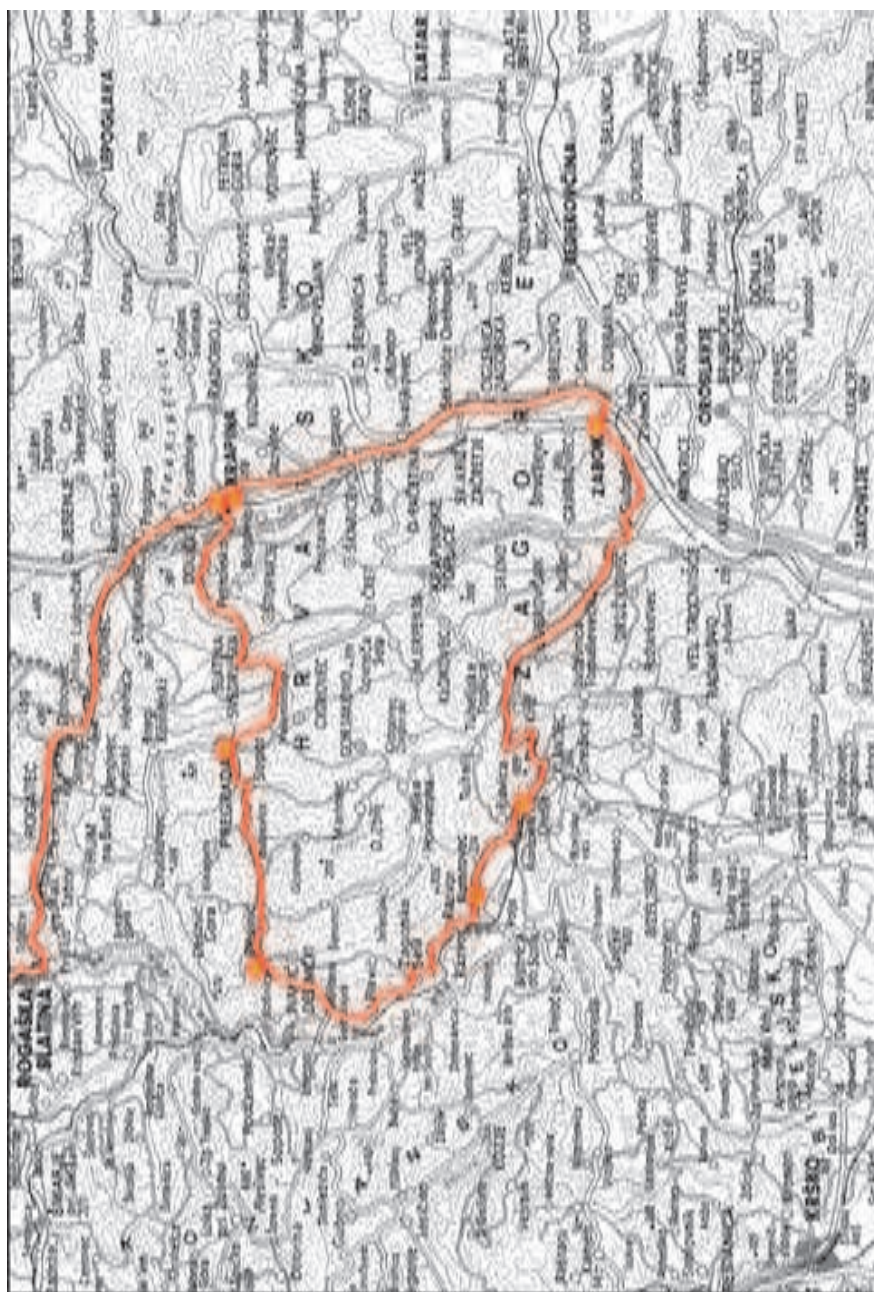
Tradicionalna podeželska družbena struktura se je ohranila samo v prometno najbolj izoliranih naseljih, medtem ko je večji del naselij pod vplivom razvoja krajevnih središč ter Varaždina in Zagreba bolj ali manj urbaniziran. Kmetijstvo vse bolj izpodrivajo druge dejavnosti.

Zaradi velike gostote poselitve so se sčasoma razvila številna industrijska podjetja, najprej delovno intenzivna, kakršni so na primer obrati tekstilne industrije. S prehodom v kapitalistični družbeni red ob koncu 20. stoletja so števila podjetja zašla v krizo, zato se je znatno povečala stopnja brezposelnosti. Zaradi dobrega prometnega položaja Hrvaškega Zagorja je upati, da se bo slabo gospodarsko stanje izboljšalo. Temu v prid govorijo primeri nekaterih podjetij, ki so si opomogla, pa tudi razvoj novih podjetij.

Opis poti

Postaja 1: Krapina - Hušnjakovo (najdišče neandertalca)

Paleolitsko najdišče neandertalskega človeka je na severnem robu Krapine, ob zahodni strani stare ceste Krapina-Đurmanec. To je eno od najbogatejših paleolitskih najdišč neandertalskega človeka na svetu.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Družina krapinskega "pračloveka": Foto Primož Pipan.

Dragutin Gorjanović Kramberger je pri raziskovanju med letoma 1899 in 1905 na hribu Hušnjakovo v neposredni bližini Krapine našel okrog 900 kosti pračloveka, za katere se je izkazalo, da pripadajo od 30 do 40 različnim okostjem vseh starostnih skupin (od 2 do 40 let) in obeh spolov. Poleg človeških so bila najdena tudi okostja jamskega medveda, volka, bobra, losa, nosoroga in drugih živali. Potrjeno je, da je neandertalec na območju Krapine živel pred 130.000 leti, kar pomeni, da je tu eno od najstarejših najdišč neandertalca v Evropi.

Najdišče tako imenovanega krapinskega človeka je zelo privlačna znanstvena, izobraževalna in turistična točka Hrvaškega Zagorja in celotne Hrvaške.

Postaja 2: Zabok

Ob izlivu Krapinčice v Krapino oziroma na stiku njunih aluvialnih ravnin je zraslo mesto Zabok. Mestno naselje z vsega 2859 prebivalci leta 2001 se je razvilo zaradi ugodnega prometnega položaja in načrtnega razvoja industrije. Leta 1965 je bil pripravljen prostorski načrt območja Krapine, ki je predvideval razvoj industrije v Zaboku. V tovarniška poslopja so premestili nekatere obrate zagrebških industrijskih podjetij. Zaradi industrijskega razvoja se je število prebivalcev povečalo, mesto pa se je spojilo

z nekaterimi sosednjimi naselji. V celotni mestni občini Zabok je registriranih 48 podjetij in 280 obrtnikov.

Zabok ima danes gospodarsko cono v jugozahodnem delu naselja, med mestnim središčem in avtocestnim križiščem ter med železniško progo in lokalno cesto na eni strani ter regionalno cesto na drugi. V njej je 19 gospodarskih subjektov, ki zaposlujejo 626 delavcev. Med njimi so tri industrijska podjetja, tri gradbena, sedem trgovskih, tri stanovanjsko-komunalna, dve prosvetni in eno podjetje s področja elektrooskrbe.

Med industrijskimi podjetji ima največ zaposlenih (147) podjetje Valoviti papir Dunapack. Podjetje je v lasti madžarskega podjetja Dunapack Rt, ki je v lasti skupine Hamburger/Mosburger/Dunapack, ene izmed največjih proizvajalcev papirnate embalaže v Evropi. Lastnik skupine je podpredsednik avstrijskega parlamenta Thomas Prinzhorn. Tovarna v Zaboku je najnovejša tovarna v nizu širitve skupine v zadnjih sedmih letih, pri čemer je odprla tudi tovarne v Romuniji, Ukrajini, na Poljskem in v Bolgariji. "Greenfield" naložba je bila vredna 23 milijonov evrov. Tovarna je bila odprta konec marca leta 2004. Letna kapaciteta je 50.000 ton izdelkov iz valovite lepenke. Polovica proizvodnje je namenjena za domači trg, polovica pa tržiščem v Sloveniji, južni Madžarski, Bosni in Hercegovini, južni Avstriji, Srbiji in Črni gori.

V Gospodarski coni Zabok deluje tudi industrijsko podjetje Elektron Erma-Strmec iz Stubičkih Toplic, ki ima 11 zaposlenih. Podjetje se ukvarja s proizvodnjo opreme za merjenje in regulacijo, procesno upravljanje in z zagotavljanjem potrebne podpore.

V gospodarski coni delujejo tudi proizvajalci gradbenega materiala, avtosaloni Citroena in Peugeotta, stanovanjsko-komunalna podjetja Zagorski vodovod, Zagorski metalac in Plinacro ter drugi gospodarski subjekti.

V Krapinsko-zagorski županiji obstajajo še štiri gospodarske cone: Krapina, Pregrada, Sveti Križ Začretje in Konjščina.

Gospodarsko najbolj razviti del Zagorja je vzhodno od Zaboka, v smeri proti Orolavju, Bedekovčini in Zlatarju. Tu je bila železniška proga Zagreb-Varaždin zgrajena že leta 1886, zato se je prav tu najprej pojavilo preseljevanje z višjih območij na območje aluvialne ravnice Krapine. Proga po dolini Krapinčice do Krapine je bila zgrajena že leta 1890, do Rogatca na slovenski strani meje pa šele leta 1930.

V bližnjem naselju Gredice je bil rojen eden največjih hrvaških književnikov Ksaver Šandor Gjalski s pravim imenom Ljubomil Tito Babić (1854-1935).

Postaja 3: soteska Zelenjak

Na poti iz Zaboka v Kumrovec je blizu naselja Klanjec, rojstnega kraja znamenitega hrvaškega kiparja Antuna Augustinčića (1900-1979, v Klanjcu je tudi galerija njegovih del), soteska Zelenjak, s katero reka Sotla prebija masiv Orlice. Nad sotesko so razvaline utrdbe Cesargrad, ki je bila namenjena varovanju strateško pomembnega prehoda soteske na zagorski, hrvaški strani. Na nasprotni, štajerski strani je bila zgrajena utrdba Kunšperk.

V sotelski soteski Zelenjak je spomenik "Lijepa naša", postavljen na mestu, kjer so leta 1835 kot eno od budnic ilirskega gibanja prvič zapeli zdajšnjo hrvaško himno. Foto Primož Pipan.

Ta reliefno dinamičen prostor je v času ilirskega preporoda navdihnil Antuna Mihanovića, da je napisal verze pesmi z naslovom *Horvatska domovina*, ki so jo leta 1835 natisnili v Danici, prvem hrvaškem književnem listu. Ta pesem je pod naslovom *Lijepa naša* (domovino) postala hrvaška himna. Uglasbil jo je skladatelj Josip Runjanin leta 1846. Kot nacionalno himno so jo prvič prepevali leta 1891 v Zagrebu. V soteski Zelenjak, po kateri poteka tudi slovensko-hrvaška meja, je zato postavljen spomenik hrvaški himni.

Postaja 4: Kumrovec

Ob cesti Klanjec–Miljana je v neposredni bližini slovensko-hrvaške meje podeželsko naselje Kumrovec. Leta 2001 je imelo 304 prebivalce. Z današnjim imenom je bilo prvič omenjeno leta 1463 kot posestvo bližnjega Cesargrada, ki je bil v 14. stoletju last

Kumrovec je znan kot rojstni dan Josipa Broza Tita; njegov kip je delo kiparja Antuna Augustinčiča. Foto Primož Pipan.

grofov Celjskih. Ime naselja najbrž izhaja iz besede *kumerni*, ki označuje siromašne, bedne ljudi, s čimer so cesergradski fevdalci poimenovali svoje podanike. Po drugi razlagi ime izvira iz keltske besede *kumr* v pomenu 'blato', s katero bi bilo mogoče zelo dobro opisati kakovost prsti in prometnic v dolini reke Sotle.

Kot zbirka razmetanih "hiža mazanki" (obarvanih hiš, ki so se barvale zaradi zaščite lesa, iz katerega so bile zgrajene) je Kumrovec stagniral vse do konca 2. svetovne vojne, ko se je kot rojstni kraj Josipa Broza Tita začel hitro razvijati in obnavljati. Razvil se je politični turizem, ki je privedel do izgradnje konferenčnega centra in zaščite podeželskega naselja v obliki muzeja na prostem, imenovanega Etnološki muzej Staro selo v Kumrovcu. V muzeju so razstavljenе izvirne kmečke hiše iz obdobja na prehodu iz 19. v 20. stoletje. V njih so prikazane stanovanjske razmere, pa tudi obrt iz tistega časa.

Ena izmed hiš v muzeju je rojstna hiša Josipa Broza Tita, člana in predsednika Komunistične partije Jugoslavije, poveljnika Vrhovnega štaba partizanske vojske na območju Jugoslavije med 2. svetovno vojno ter dosmrtnega predsednika Socialistične federativ-

Življenje v Hrvaškem Zagorju na prehodu iz 19. v 20. stoletje je verodostojno predstavljeno v Etnološkem muzeju Staro selo v Kumrovcu. Foto Primož Pipan.

ne republike Jugoslavije in enega izmed ustanoviteljev svetovnega gibanja neuvrščeni. Brozov rod se je v Zagorje naselil leta 1544. Po Krbavski bitki leta 1493, ko so Turki strahovito porazili hrvaške in madžarske plemiške vojske ter osvojili Liko in Krbavo, je namreč prišlo do preseljevanja hrvaških rodbin na še neosvojena območja, tudi na območje Hrvaškega Zagorja. Brozovi so se naselili v vasi Brezje slabe 3 km od Kumrovcu, ki je bila posest lastnikov Cesargrada.

Hrvaško-slovenski kmečki upor se je začel 28. januarja 1573 z napadom kmetov na Cesargrad. Končal se je s porazom kmetov pri nekaj kilometrov oddaljeni Bistrici ob Sotli.

Ob celotnem toku reke Sotle je bila po 2. svetovni vojni zgrajena železniška proga, ki bi morala biti del Pynrske prometne smeri. Z njo naj bi se skrajšala pot med Zagrebom in Mariborom, da ne bi bilo potrebno potovati prek Zidanega Mosta. Zaradi slabe tehnične opremljenosti proge in nezgrajenega odseka med Mestinjem in Poljčanami ta projekt ni nikoli resnično zaživel in še danes je proga namenjena predvsem skromnemu lokalnemu prometu.

Po propadu bližnje livarne je Kumrovec naselje brez industrije in drugih podjetij, usmerjeno v turizem in kmetijstvo (medmrežje 6).

S poti ob mejni reki Sotli se odpira pogled na slovensko stran, kjer so tik ob državni meji rasle Terme Olimia. Foto Primož Pipan.

Razpršena poselitev na območju Luke Poljanske, kjer so osoje porasle z gozdovi, na prisojah pa so manjši vinogradi. Foto Primož Pipan.

Mogočni grad Veliki Tabor je bil najprej v posesti grofov Celjskih. Foto Primož Pipan.

Postaja 5: Veliki Tabor

Na Hrvaškem je bilo približno 1000 dvorcev, med katerimi jih je ohranjenih še okrog 180, med njimi 50 v Hrvaškem Zagorju. Dvorci v Hrvaškem Zagorju so prvi primer te vrste plemiške gradnje v jugovzhodni Evropi, skupaj z dvorci v Sloveniji pa v celotni Evropi. Glavni razlogi za izgradnjo in ohranitev dvorcev so bili vojnoprategiške in gospodarske razmere ter družbeni odnosi v srednjem in novem veku.

Med najpomembnejšimi vojnoprategiški razlogi je bila prisotnost Turkov v srednji in jugovzhodni Evropi od 14. do 20. stoletja. V obdobju največje turške ekspanzije ob koncu 16. stoletja je bila meja Otomanskega cesarstva od Hrvaškega Zagorja oddaljena le od 30 do 40 kilometrov (Nagykanizsa, Petrinja). Z mirovnim sporazumom, podpisanim v Sremskih Karlovcih leta 1699, se je meja premaknila znatno proti vzhodu, to je na reke Uno, Savo in Donavo. Po Karlovcem miru so ob meji z Otomanskim cesarstvom ustanovili Vojno krajino, vendar so kljub temu tudi v Hrvaškem Zagorju še dolgo veljale bolj ali manj vojne razmere.

Zaradi tega je mogoče na Hrvaškem najti dve vrsti dvorcev. Prvi so srednjeveške utrdbe, ki so jih pozneje preurejali v dvorce. V času vojne nevarnosti so delovale kot obrambni objekti, zato so zgrajene na najbolj nedostopnih krajih. Ko je vojna nevarnost minila, so izgubile vojaško vlogo, zato so bile preurejene za življenje v mirnodobnem

V notranjosti gradu so obokana stebrišča s križnimi hodniki. Foto Primož Pipan.

Sončna ura na pročelju gradu.
Foto Drago Samec.

času. Predstavniki te vrste dvorcev so na primer gradovi Veliki Tabor, Mali Tabor, Trakošćan, Cesargrad in Kostelgrad. Ti dvorci se še vedno imenujejo gradovi. Drugo skupino sestavljajo dvorci, zgrajeni v času, ko ni bilo več neposredne vojne nevarnosti, zato so jih postavili na bolj dostopnih območjih, tudi na ravnini. Mednje se uvrščajo Lobor, Gorica, Klenovnik in drugi. Dvorcev na območju Hrvaškega Zagorja so bili zgrajeni pod vplivom srednjeveškega gradbeništva, najprej avstrijskega, nato francoskega, predvsem po vzoru Versaillesa.

V fevdalizmu, ki je na Hrvaškem tako kot na območju Slovenije trajal do leta 1848, ko je ban Josip Jelačić ukinil tlačanstvo, so bili dvorci poletne rezidence hrvaškega plemstva. Bili so središče poljedelstva, žarišče njegovega razvoja in nosilci splošnega gospodarskega razvoja. Plemstvo je negovalo tudi kulturo: na dvorcih se je brala poezija, organizirali so se koncerti, prirejale so se slavnostne prireditve. Tu so delovali slikarji, kiparji, glasbeniki in drugi umetniki. Dvorcev v Hrvaškem Zagorju kažejo na visoko

kulturno raven plemstva in na izjemno arhitekturno vrednost tistega časa, zato so zelo pomembna kulturna dediščina Hrvaške.

Dvorec Veliki Tabor stoji nad cesto Miljana–Pregrada, dva kilometra severozahodno od Desinića. Postavili so ga v poznem srednjem veku. Predstavljal je najzahodnejšo točko sistema trdnjav, ki je zajemal tudi trdnjave Mali Tabor, Kostelgrad, Cesargrad, Lobograd, Grebengrad, Konjščino in druge. V polmeru desetih kilometrov od dvorca Veliki Tabor so tudi gradovi Miljana, Mali Tabor, Bežanec in Velika Horvatska. Veliki Tabor je bil srednjeveška utrdba, ki je bila po prenehanju neposredne vojne nevarnosti preurejena v renesančni двореc, ki pa nikoli ni imel grajskega parka. Do leta 1502 so ga imeli v lasti grofje Celjski. Iz tega časa so ohranjene nekatere poznogotske prvine. Po izumrtju rodbine grofov Celjskih je grad prešel v last rodbine Rattkay (1502–1793), zatem pa je postal lastnik cesar Franc II. oziroma država. V dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja je v njem deloval Oton Iveković, eden izmed največjih hrvaških slikarjev.

Z dvorcem Veliki Tabor je povezana tudi zgodba o Veroniki Deseniški, dekletu iz sosednjega Desinića, ki je imelo razmerje s Friderikom Celjskim, česar pa hrvaški ban Herman II. Celjski ni odobral. Zaradi tega sta ljubimca tragično končala.

Dvorec Veliki Tabor je najbolje ohranjena srednjeveška utrdba na Hrvaškem, zato je razglašen za kulturni spomenik najvišje kategorije.

Postaja 6: Pregrada

Naselje Pregrada je imelo po podatkih popisa leta 2001 1654 prebivalcev. Razvilo se je na mestu, kjer reka Kosteljina priteče iz soteske Sutinsko, s katero prebije niz hribov Rudnica–Strahinjščica–Ivanščica in njen tok prehaja v širšo dolino. V preteklosti je bilo naselje last kostelskega plemstva. Razvaline utrdbe Kostel so vidne na severnih obronkih Kune.

Mestni značaj Pregrade se je začel oblikovati šele, ko je leta 1857 postala upravno središče okraja. Nekdanji pregradski okraj je obsegal zdajšnje občine Pregrada, Desinić, Hum na Sutli, Vinagora in Krapinske Toplice. Pregrada je kot upravno središče dobila upravno, sodno in poštno funkcijo, pozneje pa so tu odprli še rudnik. Temeljni problemi pregradskega območja ob koncu 19. stoletja so bili prenaseljenost, pomanjkanje zemlje, slabe zaposlitvene možnosti in prometna izoliranost. Posledica vseh teh razvojnih problemov je bilo trajno izseljevanje ali odhajanje na sezonsko delo. Zaradi upravne funkcije se je začela razvijati zlasti trgovina.

Župnijska cerkev Vnebovzeta blažene device Marije v Pregradi ima dva zvonika. Po njeni obnovi na koncu 19. stoletja so vanjo namestili orgle iz zagrebške katedrale.

V bližini Pregrade je ob cesti Pregrada–Krapina Valentinovo, rojstni kraj književnika Janka Leskovarja (1861–1949). V bližini je tudi двореc Bežanec.

Postaja 7: središče Krapine

Mesto Krapina je imelo po popisu prebivalstva leta 2001 4647 prebivalcev. Kot trg se je razvijalo na mestu, kjer reka Krapinčica iz soteske, ki jo je izoblikovala v že omejenem nizu hribovovij od Rudnice do Ivanščice, priteče v širšo dolino. Temeljni dejavnik njenega razvoja je prometni položaj lokalnega, regionalnega in celo širšega pomena (Pyrnska prometna smer).

Krapinska županija se prvič omenja leta 1222 v predpisih vojvode Bele. V času najhujših turških vpadov so v krapinski utrdbi, zdajšnjem Starem gradu, potekala zasedanja hrvaškega Sabora. Lastniki utrdbe so bili madžarsko-hrvaški kralji, za njimi pa rodbine grofov Celjskih, Keglević, Drašković in na koncu rodbini Lichtenberg in Ottenfels.

V srednjem veku je bila Krapina pomembno trgovsko središče, status svobodnega kraljevega mesta pa je dobila leta 1347. Zato so bili tu sejmi, oblikovali so se obrtniški cehi, leta 1800 pa je začela obratovati tudi prva manufaktura v Hrvaškem Zagorju, imenovana Krapinska kamenina. Proizvajala je keramiko. V tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja je bilo tu eno od najpomembnejših središč ilirskega preporoda. V Krapini je bil rojen tudi njegov vodja Ljudevit Gaj (1809–1872).

Leta 1886 je bila zgrajena železniška proga, ki je Krapino povezala z Zagrebom in drugimi industrijskimi območji. V mestu so zrasle številne tovarne. Na začetku 1. svetovne vojne so tu delovale usnjarna, tovarni pohištva in kalijevih peči, tiskarna, steklarna in žaga. Na začetku 20. stoletja je bilo odprto tudi termalno zdravišče.

Danes je Krapina upravno, kulturno in eno od najpomembnejših gospodarskih središč Krapinsko-zagorske županije. Nenavadna okoliščina je dejstvo, da se v tako gosto poseljeni pokrajini kot je Hrvaško Zagorje ni razvilo večje mestno naselje od Krapine ali da ta ni dosegla večje razsežnosti. Razlog za to je zagotovo dobra prometna povezanost z velikima mestnima središčema Zagrebom in Varaždinom.

V Krapini je Krapinsko-zagorska prosta cona, edina v Hrvaškem Zagorju in ena od petnajstih na Hrvaškem.

Čez Krapino poteka prometna smer mednarodnega pomena, to je Pyrnska prometna smer, ki od Nürnberga prek Dunaja, Gradca in Maribora poteka do Zagreba, kjer se združi z drugimi pomembnimi prometnimi koridorji. Relacijo med Krapino in Macljem vsakodnevno prevozi več kot 5000 vozil, relacijo od Krapine proti Zagrebu pa več kot 10000, saj se tranzitnemu prometu pridruži tudi promet iz drugih krajev Hrvaškega Zagorja (Čečura in Križovan 2000).

Po Pyrnski prometni smeri oziroma na panevropskem koridorju Xa je Hrvaška v zadnjih petnajstih letih zgradila avtocesto A2, ki poteka od mejnega prehoda Macelj do vozlišča Jankomir v zahodnem delu Zagreba. Njena skupna dolžina je 59 km. Celoten odsek avtoceste se cestnini, čemur pa prebivalci Hrvaškega Zagorja nasprotujejo.

Literatura in viri

- Borovac, I. (ur.) 2002: Veliki atlas Hrvatske. Mozaik knjiga. Zagreb.
- Čečura, Ž., Križovan, Z. (ur.) 2000: Školski atlas. Alfa. Zagreb.
- Dugački, Z. 1972: Geografija SR Hrvatske, 2. knjiga. Školska knjiga. Zagreb.
- Medmrežje 1: <http://www.dunapack.hr>
- Medmrežje 2: <http://www.elektron.hr>
- Medmrežje 3: <http://www.gradimo.hr>
- Medmrežje 4: <http://www.krapina.com>
- Medmrežje 5: <http://www.krapina.hr>
- Medmrežje 6: <http://www.kumrovec.hr>
- Medmrežje 7: <http://www.musee-renaissance.fr>
- Medmrežje 8: <http://www.pregrada.hr>
- Medmrežje 9: <http://www.zabok.hr>
- Medmrežje 10: <http://www.zagorje.hr>
- Medmrežje 11: najvažnije o svim poduzetničkim zonama u Hrvatskoj. <http://zone.mingorp.hr/pzopcenito.htm>
- Medmrežje 12: Popis prebivalstva RH 2001. <http://www.dzs.hr/Hrv/Popis%202001/popis20001.htm> -.
- Medmrežje 13: Popis poljedelstva RH 2003. <http://www.dzs.hr/Hrv/poljoprivreda/Popis2003.htm> -.
- Njegač, D. 1989: Oblici i značenje decentralizacije industrije Zagreba u Hrvatsko zagorje. Radovi Geografskog odjela PMF-a Sveučilišta u Zagrebu 24. Geografski oddelek Naravno-slovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Obad-Ščitaroci, M. 2005: Dvorci i perivoji Hrvatskoga zagorja. Školska knjiga. Zagreb.

ZAGREBŠKA AGLOMERACIJA

Vedran Prelogović, Ksenija Bašić

Vodja: dr. Ksenija Bašić, docentka na Geografskem oddelku Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu

Ekskurzija je bila izvedena 23. aprila 2005.

Potek poti: Obrežje - Zagreb - Cibonin stolp - Donji grad - Gornji grad - Kaptol - Trešnjevka - Trnje - Pantovčak - Šestine - Peščenica - Maksimir - Dubrava - Sesvete - Velika Gorica - Buzin - Novi Zagreb - Jarun - Jankomir - Samobor - Obrežje

Postaje:

1. Donji grad
2. Gornji grad - Kaptol
3. nekdanje mestno obrobje (Trešnjevka - Trnje)
4. stanovanjska cona pod Sljemenom (Pantovčak - Šestine - Medveščak)
5. vzhodni deli mesta (Peščenica - Maksimir - Dubrava)
6. okolica (Sesvete - Velika Gorica - Buzin - Novi Zagreb - Jarun - Jankomir)

Uvod

Namen ekskurzije je seznanitev z zgodovinskim razvojem hrvaškega glavnega mesta ter njegovimi sodobnimi prostorskimi procesi in glavnimi razvojnimi problemi. Posebej so izpostavljeni posamezni deli mesta in njihov razvoj, s primeri na posameznih postajah pa so prikazane značilnosti in posebnosti urbanizacije. V okolici mesta so opazne posledice burnih novodobnih procesov prostorskih sprememb, kakršna je na primer suburbanizacija.

Zagreb je glavno in s 700.000 prebivalci na ožjem mestnem območju največje hrvaško mesto. Na drugem mestu je s štirikrat manjšim številom prebivalcev Split, ki mu sledi Reka s skoraj petkrat manjšo populacijo.

Zagreb je gospodarsko, prometno, kulturno in politično središče Hrvaške, zaradi številnih, zlasti storitvenih funkcij se je v širšem pogledu razvil tudi v pomembno srednjeevropsko središče. Dolgotrajna urbana tradicija od antičnih časov pa vse do sodobnosti je prišla zlasti do izraza v zadnjih stotih letih, ko sta se zaradi hitrega gospodar-

Zagreb in okolica. Vir: *A concise atlas of the Republic Croatia and the Republic of Bosnia & Hecegovina 1993.*

skega razvoja in prebivalstvene eksplozije naglo razvijala tako ožje kot širše mestno območje.

Relief in vodovje – naravne razmere za razvoj mesta

Zagreb leži v jugozahodnem robnem delu Panonske nižine. Naravnogeografske razmere mestnega območja so primerne za poselitev. Razlike v morfohidrografskih značilnostih mestnega območja so v preteklosti vplivale na prostorski razvoj Zagreba, kar se še vedno odraža v raznovrstni mestni prostorski strukturi in obliki. Štiri petine mestnega območja je na nadmorski višini do 200 metrov, le Medvednica na severu ter Žumberška gora in Samoborsko hribovje na jugozahodu se vzpenjajo več kot 500 metrov nad morsko gladino. Zaradi tega je Zagreb izrazito ravninsko mesto, saj je največji del urbaniziranega območja na nadmorski višini od 110 do 125 metrov, le mestni predeli severno od Ilice, Vlaške ulice in Maksimirske ceste so na nadmorski višini več kot 130 metrov (Bertić 1994, Jelen 1974).

Glede na povezave med urbanizacijo in naravnogeografskimi značilnostmi, še posebej reliefom, Žuljić (1964) navaja pet glavnih mestnih območij: gorski masiv Med-

Členitev mestnega območja
Zagreba glede na
naravnogeografske značilnosti.
Vir: Žuljić (1964).

vednice, medvedniško predgorje, blago razvejene obronke predgorja z manjšimi uravnami, dolinske razširitve z ozkimi ravnici in široko savsko aluvialno ravnico.

Stopnjast relief južnih pobočij Medvednice z razširjenimi dolinami v predgorju in na stičnem območju s savsko ravnico je na severu omejeval širjenje mesta do približno 300 metrov nadmorske višine, kjer površje postane strmo in s tem neprimerno za poselitev in poljedelsko rabo. Zaradi tega se je na Medvednici v znatni meri ohranilo naravno okolje. Namenjena je rekreativno-športnim dejavnostim, ki pa se morajo izvajati v okviru omejitev, ki jih narekujejo določila naravnega parka.

Nekompaktna tla, topografske značilnosti in obilje tekočih voda so pripomogli h gospodarskemu izkoriščanju medvedniškega pogorja, ki se razteza od Vrapč na zahodu do Svetega Ivana Zelina na vzhodu. To območje je dolgo predstavljalo neposredno kmetijsko zaledje Zagreba. Ker so razmere za razvoj kmetijstva omejene, prebivalci običajno dnevno migrirajo v mesto in tako to območje postopoma postaja del širšega mestnega sistema. Deli predgorja (Tuškanac in Pantovčak) so se od 19. stoletja funkcionalno in fiziognomsko povsem zrasli z Zagrebom; zlasti pomembni sta njihovi stanovanjska in športno-rekreacijska vloga.

Razvejeni obronki medvedniškega pogorja z manjšimi uravnnavami povezujejo višje lege z ravninskim območjem podnožja; razčlenjujejo jih rečne doline s strmimi pobočji. Posamezne uravnave, še zlasti Grič in Kaptol, so bile za razvoj Zagreba pomembne od 11. stoletja dalje. Iz zgodovinskih jeder tega območja se je v 19. stoletju razvil tako imenovani veliki Zagreb.

V podnožju predgorskih obronkov se razprostira ozko uravnano območje, ki je nastalo kot posledica nasipavanja erodiranega gradiva, prenesenega v medvedniških potokih, ki se stekajo proti reki Savi. Za razliko od savske ravnice je bil ta prostor varen pred rečnimi poplavami, zato so tu nastala prve naselbine. Za precej strnjena mestna jedra na Griču in Kaptolu je bila varnost pred poplavami nujna, saj se je tu sprva razvilo poljedelstvo, pozneje pa so razpoložljiva zemljišča postala naravni prostor za širjenja mesta.

Urnano podgorsko površje neopazno prehaja v aluvialno ravnico reke Save. Širše obrežno območje reke je pred regulacijskimi deli sestavljal splet rokavov, proda, strug in opuščenenih rečnih korit, katerih okolica je bila obraščena z vrbami in grmovjem in je kot takšna predstavljala za poselitev najmanj primerno območje na širšem mestnem območju Zagreba. Zaradi tehničnih posegov na obrežnem območju Save se je bivanjska vrednost aluvialne ravnice kaj hitro spremenila. Na začetku 20. stoletja so jo vključili v zazidljivo mestno območje, med 2. svetovno vojno pa je postala težišče nove stavbne zazidave.

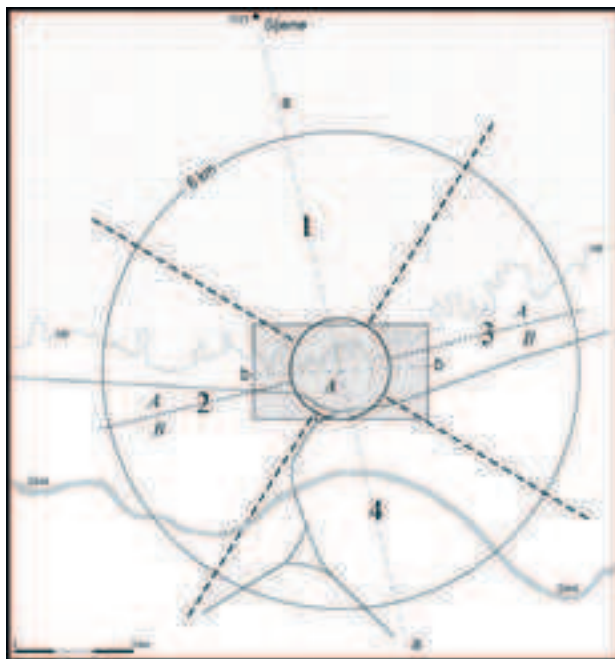
Glede na naravnogeografske prvine Žuljić (1964) mestno območje Zagreba deli na štiri kvadrante, razdeljene z osema v smereh severozahod–jugovzhod in severovzhod–jugozahod, ki se križata približno v središču mesta; gre za severni, vzhodni, zahodni in južni kvadrant.

Severni kvadrant obsega urbanizirani del medvedniškega predgorja. Od zgodovinskih jeder se je mesto začelo hitro širiti navzven proti severu, pozneje pa se je postopno spajalo z vasi ob vznožju hribovitega osrednjega območja Medvednice. Na tem območju so se vse do zdaj ohranila obsežna gozdna zemljišča. Reliefne razmere so pogojevale individualno gradnjo ter posledično nižji faktor zazidanosti in izkoriščenosti zemljišča, kar je dražilo stroške gradnje in bivanja. Zaradi tega je to stanovanjsko območje še vedno mestni predel z najboljšo kakovostjo bivanja.

Vzhodni in zahodni kvadrant sta si podobna in se raztezata med zadnjimi obronki Medvednice in obrežjem reke Save. V nižjem predelu sta od devetdesetih let 20. stoletja dve pomembni mestni coni, Jankomir na zahodu in Žitnjak na vzhodu, ki sta v fazi tranzicije doživeli funkcionalno preobrazbo. Povzročila jo je deindustrializacija s spremembo namembnosti zemljišč iz industrijske v trgovsko in poslovno. Poleg tega so v tem kvadrantu obsežna stanovanjska območja. Stanovanjski kompleksi so bili zgrajeni med letoma 1930 in 1940, ko je imelo območje še obrobni značaj. Severno od magistrale od vzhoda proti zahodu (Sesvete–Zagreb–Podsused) na območju neposrednega stika ravnice z obronki predgorja prevladuje stanovanjska gradnja, ki zagotavlja ustrezno kakovost bivanja. Nasprotno so bili v tem obdobju južno od železniške proge Sesvete–Zagreb–Podsused zgrajeni bivanjsko najmanj ustrezni stanovanjski objekti, saj je

Razmere za stanovanjsko rabo glede na naravnogeografske dejavnike. Vir: Žuljić (1964).

Legenda: 1 - najboljša;
2A, 3A - ugodne; 2B,
3B - manj ugodne; 4 -
povsem neustrezne.

bližina reke vplivala na nizko ceno zemljišč. Zaradi urbanistično neurejenega obrobja in njegove nenadzorovane pozidave ni bila zgrajena niti temeljna komunalna infrastruktura. Najizrazitejši primer kaotične urbanizacije izpred 2. svetovne vojne je mestna četrt Trešnjevka.

Južni kvadrant obsega aluvialno ravnico Save na območju med železniško progo na zahodu in Žitnjakom na vzhodu. Ko protipoplavnih nasipov še ni bilo, so se v času največjih poplav visoke vode Save razlivala vse od Hrvaškega ljudskega gledališča do bližine Vlaške ulice. Prvo fizično zaščito pred poplavami predstavlja nasip železniške proge, zgrajen v letu 1860, kar je omogočilo izgradnjo Donjega grada kot izrazite mestne četrti, medtem ko sta južno od železnice nizka vrednost zemljišča in vaška tradicija narekovali razvoj obubožane mestne periferije, ki je vse do konca 2. svetovne vojne preprečevala širjenje Donjega grada proti jugu. Po 2. svetovni vojni so se s spremembo gradbeno-tehnične vrednosti zemljišč v administrativno in pozidano mestno območje začela vključevati tudi območja južno od Save.

Naravne razmere, še zlasti geomorfne in hidrografske značilnosti, so pogojevale razvoj širšega zagrebškega prostora, kar se kaže v odnosu med naravnimi značilnostmi in ustreznostjo za nadaljnjo poselitev, kot tudi v vplivih na splošne razvojne poteze ter širjenju mesta iz manjših zgodovinskih jeder navzven.

Zgodovinsko-geografski razvoj mesta – od antične Andautonije do srednjoevropske prestolnice

Dolga tradicija urbanega razvoja širšega zagrebškega območja izvira iz antičnega obdobja. Prvo pomembnejše naselje je bila rimska Andautonija, locirana na desnem bregu Save, poleg zdajšnjega Šćitarjeva, kakšnih 15 kilometrov jugovzhodno od sodobnega mestnega središča. Andautonija (latinsko *Andautonia*) je bila zgrajena v prvem stoletju in je bila krajevno prometno-trgovsko središče. Vloga naselja se je zmanjšala z vse bolj pogostimi vpadi barbarskih plemen v panonski prostor ob koncu 4. oziroma na začetku 5. stoletja.

Za pravi jedri zdajšnjega Zagreba veljata Gradec in Kaptol, ki sta od 11. stoletja dalje podlaga za kontinuiran razvoj mesta na južnih obronkih Medvednice. Kaptol se je kot cerkveno središče razvil na enem izmed gričev, medtem ko je Gradec na sosednjem griču prevzel vlogo trgovsko-obrtnega središča (Dobronić 1992). Razdvajala ju je dolina potoka Medveščaka. Zgodovina Zagreba naj bi se uradno začela z ustanovitvijo Zagrebške škofije leta 1094. Takrat je nastal Biskupski grad, po slovensko Škofijsko mesto, ki je zavzemalo škofijo, katedralo in območje severno od katedrale, kjer so poleg kanoniške kurije na svojih posestvih živeli tudi drugi prebivalci. Škofovskiemu naselju je pripadalo trgovsko in obrtniško naselje Laška (Vlaška) ves. Sočasno se je razvijalo naselje Gradec, ki je leta 1242 dobilo status svobodnega kraljevskega mesta in s tem tudi popolno avtonomijo pri organizaciji sejmov in pravico do izgradnje obzidja, kar je bilo takrat ključno za razvoj lokalnega mestnega središča (Mohorovičić 1952). Sredi 13. stoletja je v Gradcu in na Kaptolu skupaj s predmestji živelo okrog 1000 prebivalcev. S svojo vlogo srednjeveški Zagreb ni posebej izstopal. S pomočjo obsežnejšega priseljevanja obrtnikov in trgovcev je sčasoma postal obrtniško in trgovsko središče osrednje Hrvaške. Sredi 14. stoletja je mesto imelo okrog 2800 prebivalcev. Priseljevanje hrvaškega prebivalstva zaradi turških vpadov v 15. in 16. stoletju ni bilo obsežno, kljub temu pa je pripomoglo k prostorskemu širjenju tako Kaptola kot Gradca, medtem ko je priseljeno plemstvo pripomoglo k večjemu političnemu pomenu mesta. Kljub nenehnemu priseljevanju in širjenju mestnega območja se je število prebivalcev Zagreba povečevalo zelo počasi, saj so prebivalstvo prizadevale epidemije kuge, požari in druge težave. Sredi 18. stoletja se je število prebivalcev glede na sredo 14. stoletja podvojilo, tako da je imel Zagreb leta 1743 5600 prebivalcev. Od takrat dalje se je zaradi razvoja manufaktur in priseljevanja iz oddaljenih krajev prebivalstvo povečevalo hitreje, tako da je bil Zagreb sredi 19. stoletja s 15.000 prebivalci največje naselje med svobodnimi kraljevskimi mesti Hrvaške in Slavonije.

Zaradi omejenega prostora v Gradcu (Gornjem gradu) se je poselitev vse bolj širila v Donji grad; porušili so mestno obzidje, do srede 19. stoletja se je nižinski del mesta razširil z Illico do Vinogradske ulice in z Vlaško ulico do Kvaternikovega trga. Obdobje hitrejšje prebivalstvene rasti Zagreba je bilo v času Ilirskega preporoda v tridesetih in štiridesetih letih 19. stoletja, ko je mesto postalo kulturno, politično in gospodarsko središče Hrvaške. Demografski in prostorski razvoj ter gospodarski, politični in družbeni

Preglednica 1: Rast prebivalstva in površine Zagreba v obdobju med letoma 1857 in 2001. Podatki so prikazani po upravno-teritorialnih enotah, veljavnih v času popisa.

leto popisa	število prebivalcev	mestna površina v km ²
1857	16.657	-
1869	19.857	-
1880	30.830	-
1890	40.268	3,33
1900	61.002	64,37
1910	79.038	64,37
1921	108.674	64,37
1931	185.581	64,37
1948	279.623	74,99
1953	350.829	235,74
1961	430.802	495,60
1971	602.205	497,95
1981	768.700	1261,54
1991	933.914	1715,55
2001	779.145	641,36

Vir: Statistički ljetopis grada Zagreba 2005. Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštiti okoliša. Zagreb, 2005.

napredek so narekovali združitev Gradca in Kaptola, ki sta bila dotlej administrativno ločeni mestni območji. To se je zgodilo s Carskim razglasom 7. septembra 1850, s katerim so se v enoto zagrebško občino s površino 35 km² združila naselja med Savo na jugu, Medvednico na severu, potokom Laščino na vzhodu in potokom Črnomercem na zahodu.

Po popisu prebivalstva leta 1857 je na območju zagrebške občine živelo 16.700 ljudi. Po združitvi prej ločenih predelov se je mesto začelo razvijati kot sodobno srednjeevropsko mesto. Z izgradnjo železniške proge Zidani Most-Zagreb-Sisek leta 1862 in prve železniške postaje, zdajšnje Zahodne postaje, se je mesto razširilo proti zahodu in jugozahodu. Po zgraditvi zdajšnje Glavne železniške postaje leta 1892 se je začelo širiti tudi proti jugu. Takrat je nastal Donji grad. Izraziti prostorska in demografska ekspanzija Zagreba segata na začetek 20. stoletja. S priključenimi okoliškimi vaškimi naselji Laščino, Jurjevce, Borongajem, Petruševcem, Vukomercem in Žitnjakom se je površina mesta podvojila na 64 km², število prebivalcev pa povečalo na 61.000 (Laušić 1987). Čeprav se je mesto razvijalo sorazmerno hitro, je zaradi obrobne položaja v Avstro-Ogrski in družbeno-gospodarske zaostalosti še vedno zaostajalo za drugimi srednjeevropskimi mesti in ni doseglo razvojne stopnje večjega, razvitega industrijskega naselja. Šele po 1. svetovni vojni se je Zagreb začel razvijati kot vodilno

industrijsko središče nove države, Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, ki se je leta 1931 preimenovala v Jugoslavijo.

Med svetovnima vojnama so na medvedniških gričkah zrasli stanovanjski mestni predeli z bogatejšim slojem prebivalstva, v vzhodnem delu mesta v bližini Ulice kralja Zvonimira sodobna mestna četrt s pravilno mrežo ulic, na Trnju, Trešnjevci in Peščenici pa revne delavske četrti. K demografskemu porastu je izdatno pripomoglo priseljevanje v te nove mestne predele.

Že v času prvega popisa po 1. svetovni vojni leta 1921 je število Zagrebčanov preseglo mejo 100.000 (108.674), mesto pa se je še naprej širilo zlasti proti vzhodu in zahodu. Nastali sta predmestji Dubrava na vzhodu in Kustošija na zahodu, ki je bila mestu administrativno priključena šele po 2. svetovni vojni. Deset let pozneje, leta 1931, je imelo mesto že skoraj 200.000 prebivalcev; podvojitve prebivalstva v enem samem desetletju je povzročilo zlasti priseljevanje, saj je bilo kar tri četrtine meščanov rojenih zunaj Zagreba (Nejašmić 1994).

Preglednica 2: Število prebivalcev mestne občine Zagreb in naselja Zagreb v obdobju med letoma 1857 in 2001. Podatki so prikazani po upravno-teritorialnih enotah, ki jih je predpisal Zakon o županijah, mestih in občinah v Republiki Hrvaški (NN 10/97).

leto popisa	mestna občina Zagreb			naselje Zagreb		
	število prebivalcev	število prebivalcev na km ²	verižni indeks	število prebivalcev	število prebivalcev na km ²	verižni indeks
1857	48.266	75	-	32.203	105	-
1869	54.761	85	113,5	37.001	120	114,9
1880	67.188	105	122,7	48.136	156	130,1
1890	82.848	129	123,3	60.910	198	126,5
1900	111.565	174	134,7	87.239	283	143,2
1910	136.351	213	122,2	109.029	354	125,0
1921	167.765	262	123,0	140.815	458	129,2
1931	258.024	402	153,8	227.838	740	161,8
1948	356.529	556	138,2	325.223	1057	142,7
1953	393.919	614	110,5	361.564	1175	111,2
1961	478.076	745	121,4	442.768	1439	122,5
1971	629.896	982	131,8	579.899	1884	131,0
1981	723.065	1127	114,8	656.325	2133	113,2
1991	777.826	1213	107,6	706.770	2296	107,7
2001	779.145	1215	101,2	691.724	2250	97,9

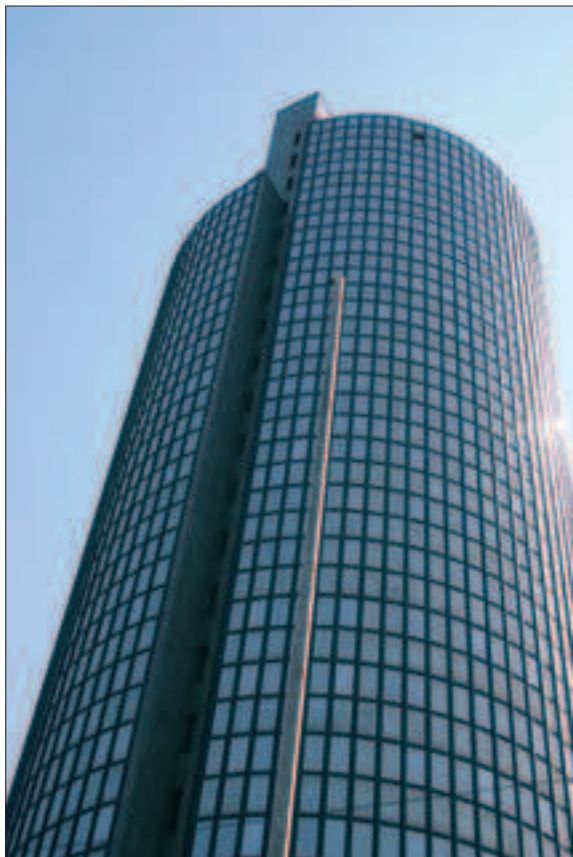
Vir: Statistički ljetopis grada Zagreba 2005. Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša. Zagreb, 2005.

Neposredno po 2. svetovni vojni (popis leta 1948) je v Zagrebu živel 290.000 prebivalcev. Gradnja velikih stanovanjskih sosesk (Savski Gaj, Zaprude, Utrine, Siget, Sopot in drugih) v petdesetih letih 20. stoletja je pomenila tudi intenzivnejše prostorsko širjenje mesta. Prvič v svoji zgodovini se je Zagreb razširil na območje južno od Save, kjer je do takrat živel le 2000 prebivalcev, zdaj pa jih tam prebiva kar 120.000. Velike nove stanovanjske soseske se gradijo tudi v drugih mestnih predelih, v južni Trešnjevki (Knežija, Srednjaci, Horvati, Jarun in Prečko), na susedgradsko-stenjavačkem območju (Malešnica, Špansko in Gajnice), v Maksimiru (Ravnice), na Peščenici (Borongaj, Frenšiča in Volovčica), na Trnju (Savica), v Dubravi (Grana, Klaka, Retkovec in Poljanice). Industrija se je razvijala v načrtovanih industrijskih conah Žitnjak in Jankomir (Bertić 1994). Zaradi stalnega priseljevanja se je Zagreb neprestano povečeval. Pred domovinsko vojno je imel leta 1911 706.800 prebivalcev, po zadnjem popisu prebivalstva leta 2001 pa zaradi suburbanizacije 691.000 prebivalcev (Antić 2001). Površina mestne občine Zagreb je dosegla 641,36 km², naselja Zagreb pa 307,41 km².

Prostorsko širjenje Zagreba. Vir: Bertić (1994).

Sodobni Zagreb se tako kot druga postsocialistična mesta srednje in vzhodne Evrope sooča s številnimi problemi. Prehod v tržno gospodarstvo je povzročil obsežne družbene spremembe, ki se kažejo v socialni, funkcijski in fiziognomsko-morfološki mestni strukturi.

V Zagrebu so zrasle nekatere sodobne stolpnice, kakršna je poslovna zgradba Cibona. Foto Marko Premelč.

Zadnjih petnajst let se družbeno-gospodarske razlike med prebivalstvom v posameznih delih mesta vse bolj poglobljajo, kar je mogoče označiti za socialno-prostorsko polarizacijo. Za Zagreb je značilno, da se socialnoekonomski status prebivalstva znižuje od središča proti obrobju mesta. Razlike se kažejo v višini prihodkov, izobrazbeni sestavi in stopnji brezposelnosti. Povečevanje družbeno-gospodarskih razlik je pripomoglo k čedalje intenzivnejši suburbanizaciji (Prelogović 2004).

Na funkcionalno strukturo mesta vplivata zlasti dva medsebojno povezana prostorska procesa: terciarizacija in deindustrializacija. Trgovske in druge storitvene dejavnosti v središčnih predelih mesta zavzemajo čedalje več prostora. Sočasno se robni deli Zagreba (Jankomir in Žitnjak) po vzoru mest razvitih držav spreminjajo v območja z velikimi trgovskimi in poslovnimi centri, kar dodobra spreminja mestni videz.

Urbani razvoj Zagreba v tranzicijskem obdobju je v mnogočem kaotičen. Interesi kapitala so največkrat neskladni z javnim interesom. S tem se prostoru dela velika škoda, saj se posamezni deli Zagreba razvijajo nenačrtovano in nenadzorovano.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Opis poti

Postaja 1: Donji grad

(Cibonin stolp – Savska ulica – Roosveltov trg – Trg maršala Tita – Masarykova ulica – Preradovićeve ulica – Preradovićeve trg (Cvjetni trg) – Bogovićeve ulica – Gajeva ulica – Trg bana Josipa Jelačića – Ilica – Tomičeva ulica)

Donji grad je najbolj značilna zagrebška urbanistično-arhitekturna celota, načrtovana, oblikovana in zgrajena v drugi polovici 19. in na začetku 20. stoletja, ko je tu nastala osrednja poslovna cona, kar je še vedno prevladujoča funkcija tega območja. Donji grad je na jugu omejen z železniško progo, na vzhodu z Draškovićevo ulico, na zahodu z Ulico Republike Avstrije, severno mejo pa predstavljata Ilica in Trg bana Josipa Jelačića (Slukan Altić 2006). Tako omejeno območje ima približno 40.000 prebivalcev in je upravno vključeno v istoimensko mestno četrt, ki zavzema večje območje.

Središči, iz katerih se je razvil današnji Donji grad, sta nekdanji naselbini Kaptol (Vlaška ves) in Gradec (Šošarska ves in Lončarska ves). Vse do konca 18. stoletja se je ta predel Zagreba razvijal razmeroma počasi. Takšno stanje se je ohranilo do srede 19. stoletja, do združitve obeh zgodovinskih jeder, okoliških naselij v predgorju in območja savske ravnice v enotno kraljevsko mesto Zagreb. Z izgradnjo železniške proge leta 1862 in nastankom prvega dokumenta s področja prostorskega planiranja leta 1865,

Panorama severnega dela Zagreba. Foto Marko Premelč.

Središče Zagreba (Donji grad, Gornji grad in Kaptol). Vir: Hrvatska: turistički vodič (1998).

Zgornja postaja zagrebske vzpenjače. Foto Marko Premelč.

so se prostorski odnosi v mestu korenito spremenili. Celotno območje zdajšnjega Donjega grada je bilo podvrženo urbanistično-arhitekturnim posegom, ki so funkcionalno in morfološko pogojevali smer razvoja Zagreba. Zaradi zaščite pred poplavami je bilo z nasipavanjem celotno območje Donjega grada dvignjeno za en do dva metra. Značilne mestne stavbe so zgrajene v različnih zgodovinsko-arhitekturnih slogih. Namenjene so zlasti kulturnim, izobraževalnim in znanstvenim ustanovam. Mednje spadajo palača Jugoslovanske akademije znanosti in umetnosti (JAZU), zdajšnje Hrvaške akademije znanosti in umetnosti (HAZU), Hrvaško ljudsko gledališče, Umetniški paviljon, Narodna in univerzitetna knjižnica, zgradbe fakultet in druge. Poseben značaj ima tako imenovana "Zelena podkev", niz trgov in vmesnih prehodov v samem središču Donjeg grada. Izgradnja pomembnejših stavb in s tem rast pomena Donjega grada so v času ilirskega gibanja pripomogli h krepitvi nacionalne zavesti, hitrejšemu gospodarskemu razvoju, rasti prometa in povečanemu priseljevanju iz neposredne podeželske okolice.

Donji grad je bil popolnoma izoblikovan do konca 1. svetovne vojne, kar je bila dobra podlaga za nadaljnji razvoj Zagreba. Iz vitalnega jedra je nastalo sodobno naselje veliko večjih dimenzij in kompleksnejših mestnih funkcij. Donji grad je do leta 1930 prevzel večino funkcij obeh starejših mestnih jeder. Posebno arhitekturno-urbanistično vrednost mu dajejo modernistični stanovanjsko-poslovni objekti v strogem mestnem središču, na primer blok na Trgu bana Josipa Jelačića, med Gajevo, Bogovićevo in Petrićevo ulico (Knežević 2006).

Kljub obsežnemu razvoju in zidavi po 2. svetovni vojni je Donji grad še vedno pravo

Eden od zagrebških simbolov je tramvaj. Foto Marko Premelč.

središče mesta. To se kaže v vrednosti in načinu izkoriščanja prostora, osredinjenosti raznovrstnih funkcij in dejavnosti ter prostorskih procesih, ki so bolj dinamični in izrazitejši kot v kateremkoli drugem delu mesta.

Od stolpnice Cibona do cone pešcev v središču Zagreba vodi pot prek severnega dela Savske ceste, Rooseveltovega trga, zahodnega dela stranske ulice "Zelene podkve" (Trg maršala Tita) in Masarykove ulice do Preradovičevega trga. Od tam se prek Bogovićeve in Gajeve ulice pride do osrednjega mestnega trga, Trga bana Josipa Jelačića. Obisk tega dela Donjega grada se zaključi pri ZET-ovi vzpenjači v Tomičevi ulici.

Na omenjenih ulicah in trgih, ki so najgosteje pozidani deli Zagreba, je najlažje spoznati hiter ritem vsakdanjega življenja, značilen za vsa srednjeevropska mesta. Poleg Muzeja Mimara na Rooseveltovem trgu, Rektorata univerze, Pravne fakultete, Hrvaškega ljudskega gledališča (vsi ti objekti so na Trgu maršala Tita) k značaju tega dela Zagreba prispeva tudi celotna arhitekturno-urbanistična dediščina, še zlasti sodobna arhitektura.

Od petdesetih let 20. stoletja dalje se prebivalstvo iz osrednjega dela Zagreba izseljuje, kar se odraža v neugodni starostni sestavi prebivalstva, saj prevladujejo starejši, in velikosti gospodinjstev, ki jih po večini sestavlja manjše število članov. Kljub temu je Donji grad še vedno privlačen za bivanje, saj tu stanuje prebivalstvo z najboljšim življenjskim standardom in nadpovprečnimi prihodki (Prelogović 2004). Povprečna cena kvadratnega metra stanovanja v Donjem gradu presega 2450 evrov in je poleg

cene v stanovanjskih predelih na obronkih Medvednice najvišja v mestu. Podobno kot v državah zahodne in srednje Evrope je središče mesta privlačno za bivanje nekaterih družbenih skupin, kakršni sta mlajši samski ljudje z višjimi prihodki in mlade družine. To je še posebej prišlo do izraza v obdobju tranzicije, saj so bili procesi terciarizacije in metropolizacije intenzivnejši. Za večji del strogega mestnega središča in še posebej za cono pešcev (Jelačičev trg, Bogovičeva in Gajeva ulica, Preradovičev trg) je značilno prepletanje stanovanjske in poslovne rabe. Glavna in prevladujoča dejavnost je trgovina na malo. Horizontalno in čedalje bolj tudi vertikalno širjenje trgovske dejavnosti na račun stanovanjske rabe opredeljujejo mestno središče kot glavno trgovsko območje Zagreba. Njegovo ogrodje predstavlja Jelačičev trg s cono pešcev na Ilici do Tomičeve ulice s stranskimi ulicami in trgovinami. Privlačnost tega dela Donjega grada povečujejo številni gostinski lokali (kavarne, restavracije), kulturne in zabavne dejavnosti ter kulturna dediščina, zato lahko rečemo, da je Donji grad srce zagrebškega družabnega življenja.

Donji grad oziroma njegovo središče sta z drugimi deli Zagreba dobro povezana z javnim mestnim in primestnim prometom. Območje prečka večina tramvajskih linij, v južnem delu pa je lociran največji terminal javnega prometa (Glavni kolodvor), ki Donjemu gradu s primestno železnico in avtobusnimi linijami omogoča povezave s širšo mestno okolico.

Postaja 2: Gornji grad – Kaptol

(vzpenjača – Dverce – Katarinin trg – Jezuitski trg – Ulica Pavla Rittera Vitezovića – Ćirilometodska ulica – Markov trg – Kamnita vrata – Radićeva ulica – Krvavi most – Skalinska ulica – Dolac – zagrebška katedrala)

Gornji grad (Gradec) je poleg Kaptola zgodovinsko središče zdajšnjega Zagreba. Nastal je na uravnavi trikotne oblike na stičnem območju predgorja in savske aluvialne ravnice. Z juga ga omejujeta Strossmayerjevo sprehajališče in Streljačka ulica, z zahoda in severozahoda dolina potoka Tuškanca in Dubravkina pot ter z vzhoda potok nad Radićevo ulico in dolina potoka Medveščaka, kjer je zdaj Tkalčičeva ulica. Fiziognomsko-morfološko sestavo opredeljuje pravilna razporeditev ulic in trgov. Vse do druge polovice 19. stoletja so bile tu umeščene najpomembnejše mestne ustanove, ki so jih do konca prve polovice 20. stoletja premestili v Donji grad. Zaradi izgube nekdanje vloge in prebivalstvenega praznjenja k pomenu Gornjega grada s svojimi sedeži prispevajo najpomembnejše mestne in državne ustanove.

Izrazitejši in hitrejši razvoj Gornjega grada se je začel v 13. stoletju, natančneje leta 1242. Takrat mu je ogrski kralj Bela IV. z Zlato listino podelil pravice svobodnega kraljevskega mesta. V zahvalo so meščani obljubili, da bodo naselje utrdili z mestnim obzidjem in služili v kraljevi vojski. Vse do konca 15. stoletja in v prvi polovici 16. stoletja se je Gradec razvijal kot navadno trgovsko in obrtniško središče. Zaradi neposredne turške nevarnosti je gospodarsko vse do začetka 17. stoletja stagniral, vanj so se prise-

Središće Gornjega grada je Markov trg s slikovito cerkvijo sv. Marka. Foto Marko Premelč.

Poslojce Sabora Republike Hrvaške v Gornjem gradu. Foto Marko Premelč.

ljevali le ubežniki iz hrvaških naselij, ki so jih zavzeli Turki. Po koncu turške nevarnosti se je okrepila njegova gospodarska in kulturna vloga, zaradi priseljevanja plemstva pa je postal politično središče Hrvaške. Začetek sodobnega razvoja predstavljata združitev s Kaptolom v enotno mesto Zagreb in širjenje mestnih vplivov v okolico (Dobronić 1983).

Zaradi pogostih požarov se je morfologija Gornjega grada pogosto spreminjala, tako da so od izvorne srednjeveške arhitekture ostali le še posamezni preostanki. Sodobna morfološka sestava Gornjega grada je rezultat nenehnega razvoja v zadnjih 400 letih. Večina stavb je zgrajena v baročnem slogu, za preostale pa so značilni različni zgodovinski slogi. Značilna je pravilna ulična zasnova, saj se ulice sekajo pod pravim kotom.

Prek Dverc, nekdanjih južnih ali poljski vrat, in stolpa Lotrščaka se pride na značilen baročni Katarin in trg. Skupaj s soslednim Jezuitskim trgom sestavlja urbanistično celoto, zgrajeno v 17. stoletju na pobudo cerkvenega reda jezuitov, ki so leta 1606 prišli v Zagreb iz Ljubljane. Leto pozneje so ustanovili gimnazijo, ki jo je leta 1669 nadomestilo Zagrebško vseučilišče (Mohorovičić 1952). K urbanistični podobi poleg trgov prispevajo Klovičevi dvori (nekdanji jezuitski kolegij), kjer je eden od najbolj reprezentativnih mestnih muzejev. Središče Gornjega grada je Markov trg, kjer je bilo od 13.

Trg na Kaptolu. Foto Marko Premelč.

pa vse do 19. stoletja sejmišče. Dandanes so na njem locirane nekatere izmed ključnih hrvaških ustanov, na primer Banski dvori, kjer je središče Vlade, zgradbi hrvaškega Sabora in Ustavnega sodišča. Vzhodno od Markovega trga so Kamnita vrata, edina ohranjena srednjeveška vrata nekdanjega Gradca, ki so ga povezovale s predmestij in Kaptolom.

Skozi Kamnita vrata se Radićeva ulica spušča do Krvavega mostu, prek katerega se pride do Tkalčičeve ulice, ki sledi toku zdaj zasutega potoka Medveščaka, v preteklosti pa je tod potekala meja med Gradcem in Kaptolom. Skalinska ulica se vzpne do Opatovine in največje mestne tržnice, imenovane Dolac, ter do samega Kaptola.

Razen kulturno-zgodovinske vloge in lokacije najpomembnejših nacionalnih ustanov danes Gornji grad nima večjega gospodarskega in stanovanjskega pomena. Poseben problem predstavljata slaba prometna ureditev in propadanje stanovanjskega fonda. Zaradi varovanja stavbne dediščine namreč večji posegi v zgradbe niso dovoljeni, prav tako mesto za obnovo ne zmore prispevati večjih finančnih sredstev. Dodaten problem so parkirišča, ki jih ni dovolj, zato so ozke ulice zatrpane z osebnimi avtomobili.

Na gričku vzhodno od Gornjega grada je Kaptol, najstarejše zagrebško naselje in hkrati zdajšnje središče mesta. Kaptol na vzhodu omejuje park Ribnjak, na zahodu Opatovina, na severu Degenova ulica in na jugu ulica Pod zidom. Zaradi značilne izoblikovanosti površja ima Kaptol obliko nepravilnega četverkotnika.

Na mestu zdajšnjega Kaptola je najverjetneje obstajala že zgodnjesrednjeveška naselbina. Prvič se omenja leta 1094 z ustanovitvijo škofije. Beseda kaptol izvira iz latinske besede *capitulum*, ki v srednjeveški cerkveni terminologiji pomeni zbor kanonikov stolne cerkve. Ker je bila v naselju kanonikov tudi stolnica, so ga poimenovali Kaptol (Zagrebački leksikon, 1. knjiga, 456). Pripadalo mu je kmečko naselje Nova ves malce severno, pod upravo škofijskega mesta pa je bilo naselje Vlaška ves. Poleg tega so bili prebivalci Kaptola lastniki mnogih zemljišč na širšem območju zdajšnjega Zagreba.

V 13. stoletju so se začeli spopadi s sosednim Gradcem, ki so trajali vse do 17. stoletja. Mejo med njima je predstavljal potok Medveščak. V zadnji četrtini 15. stoletja so Kaptol zaradi strahu pred turškimi vpadi ogradili z obzidjem. Mestno obzidje je danes v glavnem porušeno, deloma ohranjeno je le na območju, kjer je obkrožalo katedralo in škofijsko mesto (Dobronić 1991).

Tako kot v Gradcu je od 17. stoletja dalje prevladujoči arhitekturni slog barok, ki ga dopolnjujejo slogi mlajših zgodovinskih obdobj. Nekdanji pomen Kaptola sta oslabila razvoj predmestij in širjenje mesta na savsko ravnico, kar se je odrazilo v izgubi velikega dela pripadajočih zemljišč. Med njegovimi funkcijami je v ospredju verska, saj mu središče nadškofije še vedno daje pomembno vlogo tudi zunaj mestnih meja.

Nad Kaptolom dominira gotska katedrala, zgrajena v obdobju od 13. do 15. stoletja. Po velikem potresu leta 1880 je bila obnovljena po načrtih nemškega arhitekta Hermanna Bolléa. Ima dva 105 metrov visoka zvonika, ki sta postala zagrebška simbola.

Panorama južnega dela Zagreba. Foto Marko Premelč.

Postaja 3: nekdanje mestno obrobje

(Trešnjevka - Trnje)

Trešnjevka je mestna četrt v zahodnem delu Zagreba. Upravno je razdeljena na dela Trešnjevka-sever (55.358 prebivalcev) in Trešnjevka-jug (67.162 prebivalcev). Jedro zdajšnje četrti je Trešnjevka v ožjem smislu, ki obsega območje med Tratinsko in Ozaljsko ulico. V prvi polovici 20. stoletja, v obdobju hitrega prostorskega širjenja in demografske rasti zaradi priseljevanja, se je območje razvijalo povsem stihijsko. Čeprav so ga po 2. svetovni vojni načrtovalsko sanirali, se ga še vedno drži sloves revnejšega delavskega in ljudskega predela. Po 2. svetovni vojni so namreč gradili velike stanovanjske in industrijske komplekse. Že takrat so Trešnjevko z drugimi deli mesta povezali s tramvajskimi linijami.

V tranzicijskem obdobju se je ustroj Trešnjevke spremenil, kar se najbolj odraža v stanovanjski gradnji, ki ima v mnogih predelih značilnosti stihijske gradnje. Zaradi majhnih parcel so stavbe predimenzionirane v višino in tako odstopajo od sosednjega stanovanjskega fonda. Glavne značilnosti območja so previsok faktor zazidave posameznih parcel, preobremenjena komunalna infrastruktura in neurejen promet. Obdobje tranzicije v tem delu mesta s svojo nadaljnjo kaotičnostjo v zagrebškem mestnem okolju pomeni nov korak nazaj.

Trnje s 45.267 prebivalci se kot vaško naselje prvič omenja v 15. stoletju. Z izgradnjo železnice leta 1862 in s posledično industrializacijo je prišlo do njegove razmerna hitre rasti, tako da je kmalu postalo mestno obrobje. Najhitreje se je razvijalo po 1. svetovni vojni. Ker kot stanovanjsko območje ni bilo posebno cenjeno, so se na njem večinoma povsem stihijsko gradile manjše hiše. Po 2. svetovni vojni je bila Trnju namenjena vloga novega mestnega središča. Kot osrednji trg so zgradili Trg Stjepana Radića, zdajšnji Ulici grada Vukovara pa so namenili poslovno vlogo. Na žalost razvojne ideje niso bile v popolnosti realizirane, zato je večina območja Trnja obdržala vlogo delavske četrti prebivalstva nižjih socialnih slojev. Kljub temu se je vzdolž Ulice grada Vukovara umestilo nekaj pomembnejših mestnih ustanov, na primer nova stavba narodne in univerzitetne knjižnice, koncertna dvorana Vatroslav Lisinski, zgradba sodišča, zgradba mestne uprave in druge, kar je pripomoglo k povečanemu ugledu Trnja.

Po Miramaski ulici se vrnemo v Donji grad. Pot do območja pod Sljemenom vodi po Gundulićevi ulici, eni od najprometnejših donjegradskih ulic. Iz Gundulićeve ulice se pride na Illico, ki v smeri vzhod-zahod vodi na Britanski trg. Prek njega in ulice Pantovčak se pot vzpne v istoimenski predel mesta in naprej proti Šestinam.

Postaja 4: Stanovanjska cona pod Sljemenom

(Pantovčak - Šestine - Medveščak)

Elitno zagrebško stanovanjsko območje se je ob koncu 19. in na začetku 20. stoletja razvilo na skrajnih obronkih medvedniškega pogorja, v neposredni bližini zgodovinskih

mestnih jeder. Na začetku so bogatejši meščani tu gradili svoje vikende, obdane s sadovnjaki, vinogradi in gozdovi. Z razvojem mesta in priseljevanjem višjih slojev se je območje spremenilo v ekskluzivno stanovanjsko območje. Vile so že konec 19. stoletja gradili na Tuškancu. Pantovčak je urbanizacija dosegla v dvajsetih letih 20. stoletja, nekaj pozneje, v tridesetih, tudi Šalato. Zdaj so navedeni stanovanjskih predeli najelitnejši deli Zagreba. Temu suburbanemu območju, ki je še vedno trdno povezano z mestnim središčem, dajejo glavni pečat obilica ohranjenih gozdov, parki in sprehajališča ter druge urejene zelene površine.

Pantovčak je zagrebška stanovanjska četrt, locirana med Britanskim trgom, Gornjim Prekrižjem in Šestino. Do leta 1880 je bil ta del mesta redkeje pozidan, saj so zemljišča koristili zlasti za potrebe kmetijstva in sečnje lesa. Visoko bivanjsko kakovost potrjujejo številna veleposlaništva in njihove rezidence. V vili Zagorje, nekdanji zagrebški rezidenca Josipa Broza Tita, je urad predsednika Republike Hrvaške.

Prek Šestin, ulice Medveščak, vzhodnih delov donjegradskih blokov (po Palmotiće-
vi in deloma Draškoviće-
vi ulici), Mislavovi ulici, Trgu žrtev fašizma in Zvonimirjevi ulici se v smeri proti vzhodu, do križišča s Heinzlovo ulico, pride do Peščence, velike delavske četrti Zagreba.

Postaja 5: vzhodni deli mesta

(Peščena - Maksimir - Dubrava)

Skupaj z Žitnjakom je Peščena obsežna mestna četrt v jugovzhodnem delu mesta. Med svetovnjima vojnama se je tu gradilo povsem stihijsko. Z načrtno izgradnjo stanovanjskih kompleksov v predelu Ferenščice in Sigečice je območje pridobilo mestni videz. Razvoj je potekal vzporedno z vzpostavitvijo industrijske cone Žitnjak, ki skupaj s stanovanjskih objekti sestavlja stanovanjsko-industrijski kompleks. Novodobno propadanje industrije je najbolj prizadelo prav Peščeno, saj so tu v obdobju tranzicije zabeležili najvišjo stopnjo brezposelnosti, ki je preseгла 20 % (Prelogović 2004). S Peščeno je povezana še ena posebnost; tu sta največji območji črnih gradenj z velikim deležem romskega prebivalstva, imenovani Kozara bok in Kozari putovi.

Industrijska cona Peščence in Žitnjaka je povsem spremenjena. Obsežna industrijska zemljišča ob glavnih prometnicah (Vukovski in Heinzlovi ulici) so namenjena podjetjem. V zadnjih letih tu gradijo velike poslovne stavbe s številnimi uradi (Privredna banka) in prodajnimi centri; med njimi je tudi Mercator center. Mestni pejzaž tega dela mesta dobiva novo silhueto, v kateri so tovarniške dimnike zamenjali stekleni nebotičniki.

Na poti proti vzhodnemu delu okolice Zagreba in Sesvetam po Maksimirski cesti in Aveniji Dubravi prečkamo veliki mestni četrti Maksimir in Dubrava.

Z več kot 80.000 prebivalci je Dubrava ena največjih zagrebških mestnih četrti. Večji del je bil zgrajen po letu 1945. V šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja se je sem priselilo veliko ljudi iz Bosne in Hercegovine. Dubrava je fiziognomsko spojena s sosednjim satelitskim mestom Sesvetami.

Postaja 6: okolica

(Sesvete – Velika Gorica – Buzin – Novi Zagreb – Jarun – Jankomir)

Zagreb skupaj z okolico, ki se od njega loči po socialnoekonomskih značilnostih in je z njim funkcijsko povezana, sestavlja zagrebško mestno regijo (Vresk 1997). Danes je vanjo v sklopu mestne občine Zagreb, Zagrebške županije in Siško-moslavške županije vključenih okrog 300 naselij. Poseben značaj imajo satelitska mesta z od 8500 do 43.100 prebivalci, ki so okrog Zagreba razmeščena v 20 kilometrskem polkrogu. To so Zaprešić, Samobor, Velika Gorica, Sesvete in Dugo Selo. V obdobju med zadnjima popisoma (1991–2001) se je njihovo skupno število prebivalcev povečalo za 22 %, tako da v njih živi že okrog 120.000 ljudi. Glavni prostorsko-demografski značilnosti mestne regije sta prav nastanek satelitskih naselij in absolutna decentralizacija (Bašić 2004, 2005a, 2005b). Leta 2001 je imela zagrebška mestna regija skupaj kar 978.161 prebivalcev, od tega jih je v mestu Zagrebu bivalo 691.724 oziroma 70,5 %, v okolici pa 288.066 oziroma 29,5 %.

Posebej dinamično se razvijajo Sesvete, ki so imele leta 1948 samo 817 prebivalcev, leta 2001, ko so se spojile z Zagrebom, pa kar 43.100.

Sesvete so mestno naselje vzhodno od Zagreba, s katerim so morfološko popolnoma zraščene. Ime so dobile po župnijski cerkvi Vseh svetih, ki stoji v središču naselja. Intenzivnejši razvoj tega predmestja se je začel po 2. svetovni vojni. Ugoden prometni položaj in bližina Zagreba sta pogojevala zlasti priseljevanje mladega prebivalstva. V obdobju med letoma 1971 in 1981 se je število prebivalcev povečalo za 80 %, kar je bil največji porast hrvaških mest v tistem času. Naselja so se gradila v smeri proti Dugem Selu. V devetdesetih letih 20. stoletja se je najhitreje razvijala Sopnica, kamor so se naseljevali priseljenci iz Bosne in Hercegovine. Zdaj imajo Sesvete lastno gospodarsko cono z industrijskimi in trgovskimi podjetji; od leta 1990 se imenuje trgovska cona Zagreb-vzhod.

Največje mestno naselje v okolici Zagreba je Velika Gorica. Po popisnih podatkih iz leta 2001 je imela 33.130 prebivalcev, s širšo okolico pa kar 63.405. Prvič se omenja v 13. stoletju kot lokalno sejmišče. H gospodarskemu napredku in rasti prebivalstva je pripomogla lega ob cestni in železniški povezavi na relaciji Zidani Most-Zagreb-Sisek. Izrazitejša demografska rast in prostorska širitev sta značilni že za šestdeseta leta prejšnjega stoletja. Najintenzivnejši razvoj Velike Gorice so zabeležili med letoma 1971 in 1981, ko se je število prebivalcev povečalo za kar trikrat. Od takrat je Velika Gorica značilno satelitsko mesto v zagrebški okolici.

Buzin je majhno naselje (141 prebivalcev leta 2001) južno od Zagreba, stisnjeno med avtocestno obvoznico in cesto Zagreb-Velika Gorica. Od leta 1997, ko se je tod razbohotila gradnja poslovnih zgradb, ima predvsem poslovno funkcijo. Večino poslovnih prostorov zasedajo hrvaški sedeži globalnih podjetij, kakršni sta T-com in Toyota, prodajni prostori outlet trgovin in avtosaloni. V širši okolici buzinske poslovne cone deluje okrog 100 podjetij.

Novi Zagreb je območje Zagreba južno od Save, načrtno zgrajeno v drugi polo-

Območje zagrebske mestne regije.

vici 20. stoletja. Značilna zanj je socialistična arhitektura z visokimi gabariti stanovanjskih blokov. Prvo stanovanjsko naselje Novega Zagreba je Savski Gaj. Do začetka devetdesetih let 20. stoletja je bilo zgrajenih deset takih naselij, v katerih živi več kot 120.000 ljudi. Posebnost tega dela mesta je, da nima razvite mreže storitvenih dejavnosti, čeprav se v zadnjih desetih letih načrtno krepijo kulturne dejavnosti in gradijo prodajna središča.

V jugozahodnem delu mesta je veliko stanovanjsko naselje Jarun, v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja pozidano z visokimi stanovanjskimi nebotičniki. V bližini je velik istoimenski rekreacijsko-športni center, ki so ga leta 1987 uredili v nekdanjem rečnem rokavu za potrebe univerzijade. Poleg športnih so tu tudi objekti za zabavo in kulturo.

Na zahodnem robu mesta je tik pred izhodom iz njega nekdanja industrijska cona Jankomir. Industrijsko vlogo je v devetdesetih letih 20. stoletja prav na hitro zamenjala trgovska vloga. Zaradi ugodnega prometnega položaja ob avtocestnem križišču in priključkih pomembnih zagrebskih prometnic (aleja Bolonja, Škorpikova in Zagrebačka avenija) je v tem delu mesta nastala najznačilnejša in največja trgovska cona s številnimi trgovinami tujih (Interspar, Ipercoop, Bauhaus in druge) in domačih trgovskih podjetij (Konzum in Pevec).

Literatura in viri

- A concise atlas of the Republic Croatia and the Republic of Bosnia & Hecegovina. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 1993.
- Antić, N. 2001: Kretanje stanovništva Grada Zagreba s posebnim osvrtom na doseljavanje u razdoblju 1991-2001. Migracijske i etničke teme 17-4. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb.
- Bašić, K. 2004: Decentralization of the Zagreb urban region. Dela 21. Oddelek za geografiju Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Bašić, K. 2005a: Stupanj urbanizacije i diferencirani populacijski razvoj naselja zagrebačke okolice. V: Zbornik radova 3. hrvatskog geografskog kongresa. Toskić A. (ur.). Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Bašić, K. 2005b: Apsolutna decentralizacija u populacijskom razvoju Zagrebačke aglomeracije. Hrvatski geografski glasnik 67-1. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Bertić, I. 1994: Zagreb - metropola Hrvatske. Geografski horizont 40-2. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Dobronić, L. 1983: Zagrebački Gornji grad nekad i danas. Školska knjiga. Zagreb.
- Dobronić, L. 1991: Biskupski i kaptolski Zagreb. Školska knjiga. Zagreb.
- Dobronić, L. 1992: Slobodni i kraljevski grad Zagreb. Školska knjiga. Zagreb.
- Hrvatska: turistički vodič. Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia. Zagreb, 1998.
- Jelen, I. 1974: Zagrebačka urbana regija. V: Geografija SR Hrvatske - Središnja Hrvatska. Crkvenčić, I. (ur.). Školska knjiga. Zagreb.
- Knežević, S. 2006: Donji grad. V: Zagrebački leksikon, 1. knjiga. Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Masmedia. Zagreb, 2006.
- Laušić, A. 1987: Zagreb i okolica od 1880. do 1980. Migracijske i etničke teme 3-1. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb.
- Medmrežje 1: Državni zavod za statistiku (podatki za število prebivalcev naselja Zagreba in mestnih četrti), <http://www.dzs.hr> (citirano 1. 11. 2006).
- Mohorovičić, A. 1952: Analiza historijsko-urbanističkog razvoja grada Zagreba. Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knjiga 287. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- Nejašmić, I. 1994: Populacijski razvitak Zagreba. Sociologija sela 32-1/2. Institut društvenih znanosti. Zagreb.
- Prelogović, V. 2004: The Socio-spatial Structure of a City: the Example of Zagreb. Hrvatski geografski glasnik 66-1. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Slukan Altić, M. 2006: Morphological and Functional Change in Zagreb Lower Town (Donji grad) 1862-1914. Prostor 14-1. Arhitektonski fakultet. Zagreb.
- Statistički ljetopis grada Zagreba 2005. Gradski zavod za planiranje razvoja grada i zaštitu okoliša. Zagreb, 2005.
- Vresk, M. 1997: Suburbanizacija Zagreba. Hrvatski geografski glasnik 59. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Žuljić, S. 1964: Zagreb i okolica: utjecaj gradskog organizma na regiju. Geografski glasnik 26. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.

ŽUMBERŠKA GORA

Aleksandar Lukić

Vodja: Aleksandar Lukić, prof. geografije in zgodovine, Oddelek za geografijo Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu

Ekskurzija je bila izvedena 13. maja 2006.

Potek poti: Obrežje - Bregana - Grdanjci - Stojdraga - Budinjak - Kostanjevac - Medvenova Draga - Krašić - Jastrebarsko - Plešivica - Manja vas - Rude - Samobor - Obrežje

Postaje:

1. Stojdraga
2. Budinjak
3. Kostanjevac
4. Medvenova Draga
5. Plešivica

Uvod

Žumberška gora meri 430 km² in je najvišje hribovsko območje osrednjega, subpanonskega dela Hrvaške, saj je njegov najvišji vrh Sveta Gera ali Trdinov vrh, kot se imenuje v Sloveniji, visok 1178 m. Funkcionalno spada v Zagrebško regijo. Njeni vzhodni obronki so 30 kilometrov oddaljeni od središča Zagreba. Njeni severni, severozahodni in zahodni deli med reko Krko, Novim mestom, Metliko in dolino reke Kolpe pripadajo Sloveniji, kjer jo imenujemo Gorjanci.

Čprav jo poleg Zagreba obdajajo še druga, manjša središča Samobor, Jastrebarsko in Ozalj, ima Žumberška gora vse značilnosti obrobne in obmejne prostora, kjer prednjačijo negativni demografski in družbeno-gospodarski procesi. Glavne značilnosti te pokrajinsko pestre in zgodovinsko zanimive pokrajine so depopulacija, staranje prebivalstva, slaba infrastrukturna opremljenost, izoliranost zaradi slabih prometnih povezav, nerazvito gospodarstvo, pomanjkanje podjetniških iniciativ, pasivnost in še kakšna bi se našla. Prispevek ob temeljnih naravogeografskih in družbenogeografskih značilnostih pokrajine izpostavlja vpliv državne meje na življenje lokalnega prebival-

Vršni deli osrčja Žumberške gore dajejo vtis značilne hribovite pokrajine. Foto Primož Pipan.

stva, deagrarizacijo, varovanje narave, trajnostni razvoj ter vrednotenje naravne in kulturne dediščine kot spodbujevalcev rekreacije in turizma.

Pot zvečine poteka po Žumberški gori (hrvaško Žumberačka gora). Ta pojem označuje enoten hribovski masiv na območju med rekami Krko, Savo in Kolpo. Klemenčič (1989) poudarja, da je to poimenovanje pravzaprav le pogojno in je posledica pomanjkanja ustreznega skupnega zemljepisnega imena za celotno območje na slovenski in hrvaški strani. Kljub sorazmerni homogenosti v primerjavi z okoliškimi izrazito nižinskimi območji je Žumberška gora notranje precej raznolika. Geografska poimenovanja Žumberak, Žumberačko gorje, Žumberačka gora ter Samoborska gora, Samoborsko gorje so kljub majhnim razlikam v literaturi različno razumljena in prilagojena zlasti različnim ciljem preučevanja (Buzjak 2006, Crkvenčič 2002, Klemenčič 1989).

Če zanemarimo razprave o določanju mej med navedenimi toponimi lahko zaključimo, da se poimenovanje Žumberak nanaša na omenjen, natančno opredeljen hribovski masiv. Skladno s tem je to poimenovanje prostorsko najboljsežnejše. Severovzhodni del Žumberške gore sestavljata Samoborsko hribovje (hrvaško Samoborsko gorje) z najvišji vrhom Japetićem (879 m) in Plešivica (778 m) s predgorjem. Njen osrednji in zahodni del se imenuje Žumberško hribovje (hrvaško Žumberačko gorje) v ožjem smislu ali krajše Žumberak, kar se ujema z zgodovinsko-geografskim, vojnokrajinskim opredeljevanjem tega pojma in se še vedno odraža v opredeljevanju regionalni pripadnosti lokalnega prebivalstva. Mejo med Samoborskim hribovjem in Žumberkom predstavlja ta rečici Bregana in Žumberačka rijeka.

Nižje lege na obrobju imajo značaj gričevnatega predgorja z vinogradi na prisojah in gozdovi v osojnih legah. Foto Primož Pipan.

Temeljne geomorfne in geološke značilnosti

Žumberška gora je masiv, ki se v smeri severovzhod-jugozahod razteza v dolžini 36 km, v smeri severozahod-jugovzhod pa je širok med 11 in 17 km. V tektonskem pogledu je Žumberška gora tektonska gruda ali horst, ki je z robnimi prelomi orografsko in morfogenetsko ločena od sosednjih pokrajin Krške kotline na severozahodu in severu, doline Save in Samoborske kotline na severovzhodu, kotline Crne Mlake na jugovzhodu ter Ozaljskega hribovja na jugu in jugozahodu. V reliefu so prelomi izraženi s strmimi pobočji Kostanjeviškega preloma na severu, preloma med Bregano in Samoborom na vzhodu in Plješiviškega preloma na jugu. Žumberška gora je izrazito asimetrična. Njena osojna severovzhodna, slovenska stran je strma in ozka, njena prisojna jugovzhodna hrvaška stran pa je položnejša in širša (Klemenčič 1989, Buzjak 2006).

V širšem geotektonskem smislu je Žumberška gora območje dinarskih, alpskih in panonskih struktur, ki je bilo v geološki preteklosti izpostavljeno burnim geodinamičnim spremembam. V ožjem smislu je to območje podrivanja Dinarske karbonatne plošče (Dinarika) pod Notranje Dinaride (Superdinarik), kar pogojuje značilne strukturno-tektonske spremembe (Buzjak 2006).

Večino, kar 44 % površja Žumberške gore zavzema fluviokraški relief. Sledi mu kraški relief, ki zavzema 33 % površja. Razlog za takšno razporeditev je geološka sestava s prevlado zgornjetriadnih in zgornjekrednih karbonatnih plasti, v glavnem dolomitov in apnencev. Kompaktnost karbonatnih plasti so razrahljali najnovejši tektonski premiki. Fluviokras je razvit na območjih, kjer se poleg podzemnega kraškega pretakanja vode pojavlja tudi površinski vodni odtok. To se dogaja na območjih, ki jih sestavljajo zgornjetriadni dolomiti (Samoborsko hribovje, osrednji Žumberak), ali na območjih, kjer se dobro prepustne plasti zgornjekrednega apnenca stikajo s flišem ali pa so z njim prekrite (deli osrednjega, zahodnega in jugozahodnega Žumberka). Ker so imeli velik vpliv na oblikovanje površja spiranje, globinska erozija in drugi eksogeni procesi, se niso razvili izraziti kraški pojavi (Buzjak 2006). Reliefna posebnost Žumberške gore so obsežne uravnave na različnih nadmorskih višinah.

Temeljne podnebne in hidrološke poteze

Podobno kot reliefno je Žumberška gora tudi podnebno prehodno in stično območje med panonsko-subpanonskim in sredozemskim prostorom. Spremenljivi značaj hribovja še poudarja nadmorska višina, zaradi katere je podnebje Žumberške gore ostrejšje od sosednje nižinske okolice. Snežna odeja se zadržuje dlje, vegetacijska doba je krajša, vlažnost pa večja. Viška padavin sta v juniju in enem od jesenskih mesecev. Glavnina padavin se pojavlja v obliki dežja, čeprav je prav tako pomembna količina snega, ki se lahko obdrži med novembrom in aprilom. Absolutna največja izmerjena višina snežne odeje je bila 51 cm. Povprečna letna višina padavin presega 1000 mm, v najvišjih predelih celo 1300 mm. Povprečna letna temperatura je od 7 do 8° C v najvišjih in 10° C v najnižjih legah (Franković in drugi 2004). Najhladnejši mesec je januar; njegova povprečna mesečna temperatura na merilni postaji Sošice znaša -1,8° C. Najbolj topel je julij, v Sošicah 17,8° C. Po Köppenovi podnebni klasifikaciji spada Žumberška gora v podtip zmerno toplega vlažnega podnebja s toplim poletjem (Cfb, tudi klima bukve), ki je najbolj razširjen podnebni tip na Hrvaškem (Klemenčič 1989).

Po hidrogeološki delitvi krasa na Hrvaškem je Žumberška gora del Notranjega kraškega pasu. Spada v podenoto Kras severne Hrvaške, za katero sta značilni odsotnost površinskih voda in majhna globina zakrasevanja. Glede na razvitost rečne mreže se pomembno razlikujeta dva tipa površja. Hidrološka mreža je gostejša na območju s slabše prepustnimi in nepropustnimi plastmi (klastiti, predornine, deloma dolomiti), ki se pojavljajo zlasti v osrednjem in obrobem vzhodnem delu Žumberške gore, imenovanim tudi Samoborsko hribovje (Buzjak 2006). Tu je prisotno površinsko odtekanje vode

Zaradi bolj ostrega podnebja v višjih legah prevladujejo gozdovi ter travniki in pašniki, podlaga skromne samooskrbne živinoreje. Foto Primož Pipan.

in razvita normalna rečna mreža. V zahodnem delu in na višjih uravnavah na severu in severozahodu prevladuje podzemno odtekanje s številnimi občasno tekočimi in kratkimi površinskimi vodotoki, ki se zaključujejo v ponorih. Žumberška gora spada v porečje Save, v katero se izliva Kolpa s pritokoma Kupčino in Sušico. Vzhodni in severovzhodni del se odmaka neposredno v Savo, le manjši severovzhodni del pa tudi v Krko. Najbolj značilen vodotok Žumberške gore je Kupčina. Po njeni dolini je speljana cesta, ki osrednji del Žumberka povezuje z območjem Krašiča. Tako kot Bregana, ki je drugi največji vodotok obravnavanega območja, ima tudi Kupčina dežno-snežni tip zmerne sredozemske različice rečnega režima. Maksimalni rečni pretok se zaradi topljenja snega pojavlja marca (Klemenčič 1989).

Temeljne biogeografske značilnosti

Na raznolikost in bogastvo rastlinskega ter živalskega sveta ob reliefu, podnebju, vodnih razmerah in ostalih ekoloških značilnostih še zlasti vpliva samosvoj geografski položaj Žumberške gore na stiku dinarskega, alpskega in subpanonskega sveta. Zdajšnja flora je posledica selitev rastlinskih vrst v dobi pleistocenskih podnebnih sprememb. Takrat je imelo območje ugodne mikroklimatske razmere, saj je bilo južno od črte poledenitve. Zato je postalo zatočišče za rastline iz različnih biogeografskih območij. Zdaj se na

Ponekod v Žumberku so značilni brezovi gaji. Foto Primož Pipan.

območju Žumberka in Samoborskega hribovja evrosibirsko-severnoameriški areal stika s sredozemskim arealom. Na bolj izoliranih območjih so se ohranili mnogi nespremenjeni naravi biotopi z redkimi, tudi ogroženimi rastlinskimi vrstami. Dostopnejša in kmetijsko ugodnejša zemljišča, ki so bila primernejša za kmetijsko obdelavo, je človek s svojim delovanjem spremenil v svojski mozaičen kmetijski pejzaž, kjer se gozdovi izmenjujejo z odprtimi travniškimi zemljišči. V sodobnosti zaradi depopulacije, staranja prebivalstva in s tem povezanim opuščanjem kmetovanja ter tradicionalnega podeželskega načina življenja napreduje proces ozelenjevanja (Franković in drugi 2004).

Gozd porašča skoraj dve tretjini Naravnega parka Žumberak-Samoborsko hribovje (20.430 ha oziroma 60,5 %). V nižjih nadmorskih višinah prevladujeta hrast graden in beli gaber, za strmejše prisojne obronke sta značilna puhasti hrast in črni gaber, v najvišjih predelih pa prevladuje bukov gozd. Preostalih 12.436 ha ali 26,8 % od površine parka zavzemajo kmetijska zemljišča. Naravnih travnikov je na Žumberški gori malo. Zdajšnji travniki in pašniki, ki zavzemajo četrtino površine parka, so nastali s krčenjem gozdov v preteklosti. Med bolj ogrožene biotope v parku spadajo zemljišča vlažnih zamočvirjenih travnikov v nižjih legah, ob potokih Svilnici in Jarku. Ogroženi suhi gorski travniki so na Opatovi gori, Kumičevcu in Ječmištu. Z raziskovanjem redke flore so v parku odkrili 18 ogroženih, 6 prizadetih in 25 ranljivih rastlinskih vrst, med katerimi

je 5 endemičnih, 17 pa jih je zakonsko zaščitenih (Franković in drugi 2004). Rastlinsko bogastvo Žumberka dopolnjujejo flora mokrotnih in zamočvirjenih območij, grmišča, gozdne poseke, travniki, zelene praproti, zelo bogata flora plevelov in ruderalna flora, to je flora obdelovalnih in neobdelovalnih zemljišč pod stalnim ali občasnim vplivom človeka (Franković in drugi 2004).

Žumberak ima pestro živalstvo. Poleg večine vrst, značilnih za kopenski del Hrvaške, se tu zadržujejo tudi tri velike zveri: medved, ris in volk. Verjetno je še vedno prisotna vidra, ki spada med ogrožene živalske vrste. V parku so našli veliko število ptičjih vrst, med katerimi so najpogostejše kragulj, črna štoklja, povodni kos in siva pastirica. Na travnikih so zabeležili kar 38 vrst ptic, nekatere med njimi so na seznamu ogroženih vrst. Številni kali, ki so bili nekoč namenjeni napajanju živine, so zdaj pomembni biotopi za dvoživke kot so pupki in žabe, planinski in navadni močerad. Med plazilci so ob kuščarjih prisotne številne vrste kač, med njimi navadni modras, navadni gad, belouška, navadni gož, smokulja in kobranka. Najbolj ogroženi živalski vrsti v naravnem parku sta volk in vidra (Franković in drugi 2004).

Kratek zgodovinski pregled razvoja Žumberka

Človek Žumberško goro naseljuje že okrog 3500 let. Najstarejše najdbe iz prazgodovinske dobe so iz Žamarije in Budinjaka. Poseljenost se je nadaljevala v antiki, o čemer priča rimska najdba iz 1. stoletja, ki so jo odkrili v Gornji Vasi. Natančnejših podatkov o Žumberški gori v obdobju selitve ljudstev ni, znano pa je, da je bilo to območje del Hrvaške že v 11. stoletju in je bilo poseljeno z rimokatoliki pod jurisdikcijo zagrebške škofije. V poznejših stoletjih so posameznim delom tega območja vladali tudi kranjski in avstrijski gospodarji (Maglica 1996).

Prelomno obdobje v zgodovinsko-geografskem razvoju Žumberške gore je bilo 16. stoletje. Poleg pogostih turških vpadov na Hrvaško so Turki ogrožali tudi Kranjsko in druge avstrijske dežele. Nenehna turška nevarnost je vplivala na odločitev avstrijskih oblasti, da zaradi varnostnih razlogov na Žumberško goro naselijo begunce s turškega območja, ki so imeli izkušnje v bojevanju. Priseljeni begunci so se imenovali uskoki. Prva skupina uskoških naseljencev se je na podlagi posebne pisne pravice v Žumberku naselila leta 1530. Klemenčič (1989) to razume kot pomembno prelomnico v razvoju Vojne krajine. Do takrat se izraz Vojna krajina ne pojmuje kot natančno določeno določeno območje, ampak kot niz obrambnih ukrepov, ki jih je ogrsko-hrvaška državna skupnost najprej samostojno, pozneje pa skupaj z Avstrijo izvajala proti Turkom. Leta 1530 je Vojna krajina iz sistema mejnih obrambnih utrd prerasla v povsem konkretno ozemlje. Ob tem so se pojavile prve razlike v razvoju vzhodnega (Samoborsko hribovje) ter osrednjega in zahodnega dela (Žumberak) Žumberškega masiva. Vzhodni del je ostal v civilni Hrvaški, v rokah fevdalcev, zahodni Žumberak pa je postopoma prešel pod neposredno vojno oblast (Crkvenčič 2002). Zaradi omejevanja svoboščin s strani turških oblasti in obljub Habsburžanov o ohranitvi obstoječih in pridobitvi dodatnih ugodnosti,

so s turškega območja v Vojno krajino prihajali novi in novi begunci. V zgodovinskih dokumentih se turški krajišniki, ki so prebegnili na hrvaško stran, imenujejo različno: prebegi, uskoki, prebegli Turki, Vlahi ali vlahi ter Srbi ali Rašani. V sodobnosti velja prepričanje, da se vsi ti pojmi nanašajo na določeno socialno skupino, to je živinorejsko-vojaško prebivalstvo, pri čemer se je pojem razširil na vse kristjane (Klemenčič 1989).

Obdobje uskoške kolonizacije in ozemeljskega zaokroževanja Žumberka kot prvega posebno določenega naseljenega območja za turške prebežnike je trajalo od leta 1530 do leta 1550. Prva skupina priseljencev v letu 1530 so bili begunci iz krajev v okolici Glamoča, Unca in Srba. Tem emigracijskim območjem se je pozneje pridružilo še območje okrog Cetine. Poznejši množičnejši prihodi beguncev so bili v letih 1531 in 1538. Zaradi pomanjkanja zemlje in odpora lokalnih zemljiških gospodov je prihajalo do pogostih selitev uskokov, leta 1542 pa celo do upora in vrnitve dela priseljenih beguncev nazaj na turško stran. Uskoki so prihajali v tako imenovanih hišnih zadrugah,

Žumberak so poselili uskoki grkokatoliške veroizpovedi, na kar opozarja značilna ikonografija tamkajšnjih cerkva. Foto Primož Pipan.

ki so šteje od 10 do 20 članov in so s seboj privedle živino. Žumberak je z uskoško kolonizacijo postal agrarno prenaseljeno območje in vzdrževanje prevelikega števila prebivalcev je bilo možno zgolj z dopolnilnimi dejavnostmi, zlasti z vojnim zaslužkarstvom, s tihotapstvom in podobnim (Klemenčič 1989).

Uskoška kolonizacija je imela za razvoj Žumberka pomembne posledice, med katerimi so mnoge še vedno opazne. Nastala je samosvoja hribovska krčevinska travniško-poljedeljska kmetijska pokrajina, za katero so značilni majhni zaselki z nepravilnim izmenjavanjem gozdov in krčevin. Uskoki so gozdove krčili zaradi pomanjkanja zemljišč za gradnjo naselij in živinorejo. Krčenje gozdov ni bilo načrtno, ampak odvisno od konfiguracije terena in trenutnih potreb prebivalstva. Krajšišniška oblast je pozneje začela spodbujati tudi kmetijsko pridelavo. Ker so bila krajinska upravna središča vselej zunaj območja Vojne krajine, je tudi mreža naselij v Žumberku neposredna posledica predkrajšišniške poselitve in krajšišniške kolonizacije. Pomanjkanje centralnega naselja v Žumberku je še vedno ena od glavnih ovir za stabilizacijo tamkajšnje poselitve (Klemenčič 1989).

Posledica ukinitve Vojne krajine leta 1871 je bila izpad prihodkov iz dopolnilnih dejavnosti. Zaradi omejenih naravnogeografskih možnosti za razvoj kmetijstva se je prebivalstvo začelo izseljevati. Žumberčani so se od leta 1885 izseljevali v glavnem na rudarsko-industrijsko območje v okolici Clevelanda v Združenih državah Amerike. Pripravljenost za izseljevanje je pogojeval takratni način življenja v Vojni krajini, povezan z mobilnostjo in nagnjenostjo ljudi k tveganju. Do leta 1910 se je iz Žumberka v tujino izselila četrtnina prebivalstva. Izseljevanje iz Žumberka je bilo vsaj dvakrat bolj intenzivno kot izseljevanje iz sosednjih pokrajin, nadaljevalo pa se je tudi med svetovnimi vojnami. Takrat se je ob novih čezmorskih ciljih Kanadi in Argentini večina Žumberčanov izseljevala v evropske države Francijo, Avstrijo, Češkoslovaško in Nemčijo. V tem obdobju je bilo zabeleženo tudi posamično priseljevanje Slovencev, zlasti mizarjev, zidarjev, tesarjev in čevljarjev. Zmanjševanje števila prebivalcev je postalo izrazito v drugi polovici prejšnjega stoletja, najbolj številne pa so postale notranje migracije na relaciji podeželje–mesto. Odseljeno prebivalstvo je odhajalo v Zagreb, Samobor, Karlovec in Vojvodino. Obnavljale so se tudi stare družinske vezi z izseljenci v Združenih državah Amerike in Kanadi, zato so mnogi Žumberčani odšli v Angloameriko. Od 1960 dalje je postala prevladujoča oblika emigracije odhajanje na "začasno" delo v tujino, ki je v večini primerov postalo trajno ali pa se povratniki ne vračajo nazaj v Žumberak (Klemenčič 1989).

Temeljne družbenogeografske značilnosti

Izseljevanje prebivalstva se je odrazilo v zmanjšanem naravnem prirastku. Ker se je priseljevanje na območje Žumberške gore (številke se nanašajo na prebivalstvo 117 statistično samostojnih naselij na nadmorski višini več kot 300 metrov. To metodo prikazovanja naselij Žumberške gore uporablja Crkvenčič (2002 in prej), ki navaja, da

naselja v nižjih legah pripadajo Plešiviškem predgorju in imajo občutno drugačne razvojne razmere. Površina tako opredeljenega območja se ne razlikuje bistveno od skupne površine Žumberške gore. Ožje območje Žumberka sestavlja 73 samostojnih naselij.) leta 1931 zaustavilo, se je pojavilo zmanjševanje števila prebivalcev, ki je v drugi polovici 20. stoletja dobilo alarmantne razsežnosti. S popisom leta 1953 so tako našli 17.387 ljudi, s popisom leta 1961 pa samo še 15.671. Leta 2001 je Žumberško goro poseljevalo le 6675 prebivalcev, kar je manj kot dve petini od števila leta 1880, ko je Žumberška gora imela 17.355 prebivalcev.

Preglednica 1: Gibanje prebivalstva Žumberške gore v obdobju med letoma 1880 in 2001.

leto	število prebivalcev
1880	17.355
1890	18.961
1900	18.492
1910	18.693
1931	18.990
1948	17.721
1953	17.387
1961	15.671
1971	13.296
1981	10.186
1991	8.578
2001	6.675

Vir: Crkvenčič 2002.

Sodobne poselitvene značilnosti Žumberške gore so majhna gostota prebivalstva (16,4 ljudi na km²), veliko število manjših, razpršenih naselij (povprečno naselje je leta 2001 imelo 57 prebivalcev), odsotnost centralnega naselja in večje število naselij v višjih nadmorskih višinah, celo do višine 800 m (Crkvenčič 2002). Višinska porazdelitev poselitve je kombinacija naravnogeografskih razmer (uravnave in kraška polja v višjih nadmorskih višinah) in uskoške kolonizacije. Zemljišča v nižinskih predelih so ob njihovem naseljevanju že bila v lasti fevdalcev, uskokom pa je hribovski svet odgovarjal, saj so prihajali iz podobnih krajev, kjer so se že prej ukvarjali zlasti z ekstenzivno živinorejo.

Realnost življenja v tem hribovitem delu osrednje Hrvaške, še zlasti pa v bolj odročnih delih masiva, je v Žumberku še bolj surova kot v Žumberški gori kot celoti. Povprečno število prebivalcev tamkajšnjega naselja je vsega 28, petina naselij pa ima manj kot 10 prebivalcev, več je tudi opustelih vasi (Crkvenčič 2002). Starostna sestava prebivalstva je porazna, delež ostarelih pa zelo velik. V občini Žumberak je kar 45 % ljudi starejših

Zaradi izseljevanja so propadle mnoge domačije. Foto Primož Pipan.

od 60 let (Pejnović 2007). Takšna demografska sestava je resna ovira za nadaljnji razvoj tega območja.

Socialnoekonomska sestava prebivalstva kaže na prevladujoč pomen kmetijstva, kar je posledica neugodne starostne sestave prebivalstva, nerazvitosti sekundarnega in terciarnega sektorja ter velike oddaljenosti od zaposlitvenih središč. V občini Žumberak je delež kmečkega prebivalstva še vedno 51,3 % (Pejnović 2007)! Večinoma gre za samooskrbne kmetije z razdrobljeno zemljiško posestjo ter zastarelo ali nikakršno kmetijsko mehanizacijo. Izjema je le tržno vinogradništvo v gričevnatem predgorju.

Opis poti

Postaja 1: Stojdraga

Stojdraga je žumberška vas v neposredni bližini državne meje s Slovenijo. Leta 2001 je imela 91 prebivalcev. O zgodovini tega kraja slikovito pričata grškokatoliška cerkev Sv. Jurja in uskoški muzej. Iz vasi se odpira izjemen razgled na Krško polje in na jedrsko elektrarno pri Krškem. Svojevrstni žumberški *spiritus movens* je tamkajšnji župnik, gospod Mile Vranešić.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Župnik Mile Vranešič med razlago udeležencem ek-skurzije. Foto Primož Pipan.

Na Hrvaškem je območje Žumberka sinonim za grkokatolike. V katoliški cerkvi na Hrvaškem obstajata dva obreda: večinski zahodni, rimski ali latinski obred ter manjšinski vzhodni, bizantinski ali grški obred. Pripadniki slednjega so znani kot grkokatoliki. Na Hrvaškem so organizirani v Križevsko škofijo, ki vključuje še grškokatoliške župnije v Bosni in Hercegovini ter Sloveniji. Križevska škofija ima 21.467 vernikov vzhodnega obreda. Od tega je 15.566 vernikov na območju Hrvaške, 4776 jih je v Bosni in Hercegovini in 1298 v Sloveniji. Glede na narodnost je na Hrvaškem med verniki vzhodnega katoliškega obreda največ Rusinov (7830), sledijo jim hrvaški grkokatoliki (6294), njim pa Ukrajinci (2296). Križevska škofija se deli na štiri dekanate, ki jih sestavlja 32 župnij. Med 22 aktivnimi duhovniki v Križevski škofiji jih 16 deluje na Hrvaškem, trije pa so upokojeni (Čutura 2006).

Žumberški dekanat je najstarejši hrvaški del Križevske škofije, na katerega so se skozi zgodovino navezali drugi grkokatoliki. S tem je v bistvu matica vseh grkokatolikov na območju Hrvaške, Slovenije ter Bosne in Hercegovine. Žumberak je torej zgodovinsko središče grkokatolištva na tem območju. Posebno vlogo ima grkokatoliško semenišče v Zagrebu, ki je že od nekdaj osrednja intelektualno-vzgojna ustanova Križevske škofije. Župnik Vranešič poudarja, da je Žumberak žal doživel demografski zlom. Od nekdanjih 16.000 prebivalcev žumberškega dekanata jih je ostala manj kot desetina. Depopu-

V Stojdragi je Žumberški uskoški muzej. Foto Primož Pipan.

lacijo je še pospešilo zapiranje podružničnih podeželskih šol. Veliko ljudi se je izselilo v Združene države Amerike in Kanado, pozneje tudi v Avstralijo, Slavonijo, Vojvodino, Zagreb, Karlovec, Ljubljano, Samobor in še kam. Danes ima Žumberški dekanat devet župnij, v katerih deluje pet duhovnikov. Tradicionalno pastoralno delovanje izginja. Vranešić se zaveda, da čas zahteva nove pristope in dodaja: "V to oazo miru prihaja vse več ljudi iz mesta. Tu duhovniki niso birokrati tako kot v mestih, kjer so obremenjeni s številnim dejavnostmi. Tu imajo veliko več časa. Opravijo veliko individualnih pogovorov, ki si jih želijo ljudje. Ob grkokatolikih prihajajo še mnogi rimokatoliki, ki iščejo uteho in duhovno rast. Postajamo duhovna oaza v neposredni bližini velikega mesta".

Ob vprašanju o povezavah med Hrvati in Slovenci na tem obmejnem območju župnik Vranešić najprej poudari, da se tudi v sodobnosti zlasti ob verskih shodih zberejo tako Hrvati kot Slovenci z obeh strani državne meje. Prej so bile povezave še tesnejše. Slovenski otroci so obiskovali šolo v Stojdragi, Hrvati pa so imeli do svojih njiv in vinogradov v Sloveniji neoviran dostop, kar zdaj moti meja. Danes Slovenija razvoju obmejnega pasu s Hrvaško posveča veliko pozornosti. Skupna iniciativa obeh držav je vzpostavljanje čezmejne turistične cone. Ob vprašanju o prihodnosti Žumberka župnik Vranešić optimistično konča pogovor: "Posamezniki so uvideli razvojno priložnost za Žumberak v razvoju živinoreje in turizma na podeželju. To je zagotovo prepoznavna in perspektivna dejavnost. V kontekstu sodobnih razvojnih teženj v obdobju informatike lahko človek svoje delo kot inženir, arhitekt ali novinar opravlja iz te oaze miru in je prek računalnika povezan s celim svetom. Ob tem mu ni potrebno živeti v mestnem okolju,

kjer ni miru in bi bili on in njegovi otroci izpostavljeni stresu. Pri tem mora tudi cerkev odigrati svojo vlogo in se prilagoditi novim potrebam sodobnega človeka. Zato je zelo pomembno duhovno-molitveno življenje, ki ga je še mogoče občutiti v Žumberku.”

Na poti iz Stojdrage proti osrednjemu delu Žumberka je naselje Poklek, kjer je večje število počitniških hišic.

Postaja 2: Budinjak

Budinjak je majhna žumberška vas na nadmorski višini 740 m, blizu najvišje točke na državni cesti D505. Leta 2001 je v njem živelo 15 ljudi. Znan je po arheološkem najdišču, kjer je tudi ena od informativnih pristopnih točk do Krajinskega parka Žumberak-Samoborsko gorje. V ekološkem središču Budinjak so leta 2004 uredili razstavni prostor, ki je ob enem izhodišče štiri kilometre dolge učne poti Po poteh knezov z desetimi postajami.

Arheološko najdišče v Budinjaku najbolj celovito predstavlja najdbe iz starejše železne dobe na območju Žumberka. V korenu toponima Budinjak je pojem *Budim*, ki označuje naselje oziroma grad. Na ravnici vzhodno od vasi, imenovani Budinjačko polje, so odkrili večjo nekropolo grobnih gomil z bližnjim gradiščem. Z geodetskim snemanjem so ugotovili kar 141 gomil. Celotna nekropola se razprostira na površini 60.000 m². Naselbinski del starega Budinjaka je zavzemal površino 40.000 m². Grobni dodatki v Budinjaku pripadajo srednjeevropski halštatski kulturi; našli so dele bronastih okrasnih igel, sponke, zapestnice, steklene in jantarne ogrlice, železna kopja, nože, sekire, keramiko. Naselje in nekropola na Budinjaku je eno od največjih najdišč tega tipa v jugovzhodnem alpskem prostoru (Lapajne 1996).

Krajinski park Žumberak-Samoborsko gorje je bil ustanovljen leta 1999. Z njim upravlja javni zavod, ki je z delom pričel leta 2001. Dejavnost zavoda je varovanje, vzdrževanje in promoviranje naravnega parka z namenom zaščite in ohranjanja neokrnjene narave, varovanja neoviranega poteka naravnih procesov, trajnostne rabe naravnih dobrin in nadzora nad zagotavljanjem ustreznih razmer in izvajanjem ukrepov za zaščito narave. V 340 km² prostranem naravnem parku so urejene številne sprehajalne poti in kolesarske steze. Njegova vzpostavitev je ob ustreznem varovanju pripomogla tudi k izboljšanju rekreativne in turistične vrednosti Žumberka. Park vpliva tudi na lokalno prebivalstvo, ki se je kljub začetnim težavam uspešno vključilo v njegove aktivnosti. Kljub temu prebivalstvo navaja tudi negativne učinke, zlasti raznovrstne omejitve glede spreminjanja lastniških razmer in gradnje objektov.

Krajinski park Žumberak-Samoborsko gorje je bil izbran kot pilotno območje izvajanja kmetijsko-okoljskega programa (v nadaljevanju POP) za Hrvaško, ki ga je financirala nizozemska vlada v okviru pomoči Hrvaški. POP je celostni program, ki vključuje okrog četrtno kmetijskih zemljišč držav Evropske unije. Izvajanje projekta je trajalo od jeseni 2001 do februarja 2004. Poleg zaščite okolja pred negativnimi vplivi kmetijstva se je pokazalo, da je POP postal zelo pomembno upravljalско in politično sredstvo

*V krajinskem parku Žumberak-Samoborsko gorje kmetje vsako pomlad požigajo podrast.
Foto Primož Pipan.*

za ohranjanje biološke pestrosti na kmetijskih zemljiščih v vseh članicah Evropske unije (Franković in drugi 2004).

Krajinski park Žumberak-Samoborsko gorje zaradi izjemnega pomena tradicionalnega kmetovanja na oblikovanje in vzdrževanje samosvoje kulturne pokrajine, kar je tudi glavni namen varovanja v parku, predstavlja zelo primerno lokacijo za izvedbo pilotnega projekta.

V okviru POP-a so potekale raziskave o tradicionalnem načinu življenja in kmetijstvu na Žumberku in v Samoborskem hribovju v preteklosti (Franković in drugi 2004). Zaradi ostrega podnebja je bila v preteklosti kmetijska sezona kratka, zimsko obdobje pa dolgo. Sejali so koruzo, pšenico, ječmen in oves, v manjši meri tudi rž, ajdo in proso. Pridelovali so krompir, mnoga gospodinjstva pa so gojila vinsko trto. Ob hišah so bili obdelani vrtovi in sadovnjaki. S poljskimi deli so začeli zgodaj spomladi po gnojenju, sledilo je oranje, okopavanje in sejanje žit. Najpogosteje je kolobar vseboval koruzo ali rž, ječmen ali pšenico, praho in krompir ali deteljo. V Pokleku so tudi v času praha obvezno posadili krompir, v Sošicah pa deteljo. Za obdelovanje zemlje so uporabljali enostavno orodje, med katerim so imeli osrednjo vlogo motika, kosa, srp in klin za sajenje. V preteklosti so uporabljali še lesene pluge, ki so jih izdelovali mojstri kolarji in kovači, pozneje tudi železne pluge. Danes seveda že prevladujejo traktorji s priključki.

Vrt poleg hiše so običajno ogradili zaradi perutnine. Obdelovale so ga ženske, ki so, razen oranja, opravljala vsa druga kmetijska dela. Po vrtovih so gojili kumarice, repo, korenje, zelje in solato. V nasadih sadnega drevja so bile najbolj pogosto zastopane jabolane, hruške, orehi, češnje in slive. Vinograde so imeli na območjih Svete Jane, Vivodine ali v Sloveniji. Trto so obrezovali sredi februarja, sledilo je povezovanje in zamenjava trhljih kolov. Maja je bilo na vrsti škropljenje, trgategv pa je bila običajno septembra. Pokošeno travo ob košnji so imenovali otkos. Po košnji so jo z vilami zbrali v senene kopice ("kupove") s kolom v sredini. Če je bilo sena v izobilju in ga vsega ni bilo mogoče prepeljati domov ("na stan"), so naredili večje kopice brez nosilnega kola, ki so količinsko ustrezali tovoru enega voza.

Zaradi obilice pašnikov, pomanjkanja obdelovalnih zemljišč in uskoškega prebivalstva na Žumberku prevladuje živinoreja. Za zadovoljitev potreb po mesu, mesnih izdelkih, masti, mleku in jajcih so Žumberčani redili vole, ovce, krave, prašiče, perutnino in koze, za prenašanje tovara pa tudi kakšnega osla. Govejo živino, to je vole, krave in teleta, so uporabljali tako za pridobivanje mleka kot za prodajo. Čeprav je bilo še v osemdesetih letih 20. stoletja v kraju Kalje pet parov volov, zdaj tam ni nobenega vola več. Za izdelavo sira so uporabljali izključno kravje mleko. Kozlički in jagenjčki so bili namenjeni prodaji, volna od domačih ovc pa je bila pomembna surovina za domačo izdelavo tekstila. Živino so gnali na pašo. Vse do Jurjevega konec aprila se je pasla prosto, pozneje pa se je pasla po vaški gmajni ali v gozdu, da je trava na pašnikih spet lahko zrasla. Za steljo so Žumberčani uporabljali praprot, staro, slabo travo (tako imenovana arbuda), včasih tudi listje.

Postaja 3: Kostanjevac

Kostanjevac je naselje z ugodnim prometnim položajem v dolini Kupčine, na križišču državne ceste D505, ki vodi čez vzhodni in osrednji del Žumberške gore, in lokalnih prometnic, ki zahodni del Žumberka povezujejo z območjem Kupčine. Leta 2001 je imelo 102 prebivalca.

Kostanjevac je upravno središče občine Žumberak, ki je primer izrazitega razvojnega nazadovanja. Leta 2001 je v njenih 35 naseljih živelo 1185 ljudi. Povprečno naselje je imelo 34 prebivalcev, naselji Jezernice in Grgetiči pa sta že opusteli in sta bili brez stalnih prebivalcev. Od popisa v letu 2001 je po podatkih župana občine, gospoda Zdenka Šiljka, občina izgubila še 110 prebivalcev; več kot polovica prebivalstva je ostarelega.

V občini je le ena osnovna šola z nižjimi razredi, ki jo obiskuje samo 16 učencev. Prebivalstvo se ukvarja v glavnem s kmetijstvom, nekaj je obrtnikov, v Sošicah je tudi manjši obrat tekstilne industrije, ki pa slabo posluje. Število zaposlenih se je v zadnjih desetih letih zmanjšalo s 30 na 5. Od izkoriščanja gozda ima občina minimalne koristi. Na Kupčini so trije ribniki z gostinsko ponudbo, namenjeni rekreaciji, zlasti športnemu ribolovu.

Postaja 4: Medvenova Draga

V Medvenovi Dragi je stanovanjsko-gospodarski objekt družine Medven. To je prostrana osrednja stavba z velikim dvoriščem, kjer so spremljajoči gospodarski objekti: vinska klet, stikalnica grozdja, žganjarna s kotlom za destilacijo, hlevi ... Čez cesto je velik hlev iz leta 1882, ki je delo slovenskih mojstrov. Lastnik posestva in bližnjega mlina je veterinar Milivoj Medven, entuziast in ljubitelj dediščine, ki precej časa in energije namenja njenemu ohranjanju in predstavljanju družinske preteklosti.

Del gospodarskih poslopij na Medvenovi domačiji v Medvenovi Dragi. Foto Primož Pipan.

Ob spuščanju proti vznožju Žumberške gore pot vodi skozi Krašič s 699 prebivalci leta 2001, občinsko središče 19 km zahodno od Jastrebarskega, ki postaja vse bolj znano kot turistični cilj prebivalstva širše zagrebške okolice. V kraju je poznogotska barokizirana župnijska cerkev sv. Trojice. V bližnjem župnišču je urejena spominska soba kardinala Alojzija Stepinca. Območje Krašiča je znano kot rojstni kraj kar dveh kardinalov. V bližnji vasi Brezarić se je rodil zagrebški nadškof in kardinal Alojzij Stepinac (1898-1960), ki je med letoma 1951 in 1960 živel v župnišču cerkve Sv. Trojice, v Pribiću pa je bil rojen zagrebški nadškof in kardinal Franjo Kuharić (1919-2002). Vinogradi v okolici Krašiča so pripomogli k razvoju kletarstva. V bližini Krašiča je golf klub Dolina kardinala z mednarodnim tekmovalnim igriščem s 18 luknjami in družinskim igriščem s 9 luknjami.

V Jastrebarskem (domačini ga ljubkovalno imenujejo Jaska) se s "stare karlovške" ceste pot odcepi proti Plešivici. Jastrebarsko s 5419 prebivalci leta 2001 je manjše

industrijsko središče na stiku plešiviškega predgorja in zamočvirjenega ravninskega območja Karlovške kotline. Znano je kot kraj z dolgotrajno vinogradniško tradicijo. V njegovi okolici so številni ribniki.

Postaja 5: Plešivica

Plešiviško predgorje slovi kot tradicionalno vinorodno območje z značilno kulturno pokrajino, ki je še posebej privlačna zaradi vinogradov v naravnih amfiteatrah. Zastopane so zlasti tuje vinske sorte renski rizling, chardonnay, sivi pinot, beli pinot, neurburger, zeleni silvanec, rizvanec, graševina, muškata otonel, traminec, sauvignon in modri pinot, pa tudi domače in avtohtone sorte portugalka, šipelj, plavec žuti in kraljevina. Tamkajšnja vinska cesta povezuje več kot 20 vinogradnikov.

Plešivica je znana po mladem rdečem vinu, imenovanem portugalka, hrvaški različici francoskega beaujelois nouveau. Foto Primož Pipan.

Na povratku proti Samoboru pot vodi skozi Rude, naselje s 1141 prebivalci leta 2001. Že ime pove, da gre za nekdanje rudarsko naselje, znano po kopanju bakra. Baker iz Rud so vozili v luki Bakarac in Bakar v Kvarnerskem zalivu, še največ pa v Trst. Za delo v rudniku so se v Rude priseljevali rudarji iz Češke, Württemberg, Saške,

sosednje Kranjske, Koroške, Ogrske in od drugod. S kopanjem bakra so prenehali že leta 1852 (Bičanić 1951).

Literatura in viri

- Bičanić, R. 1951: Doba manufakture u Hrvatskoj i Sloveniji (1750-1960). Izdavački zavod Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Zagreb.
- Buzjak, N. 2006: Geomorfološke i speleomorfološke značajke Žumberačke gore i geokološko vrednovanje endokrškog reljefa. Doktorska disertacija. Geografski oddelek Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Crkvenčić, I. 2002: Žumberačka Gora - Transformation from a Refuge to an Exodus Zone, Migracijske i etničke teme 18-4. Institut za migracije i narodnosti. Zagreb.
- Čutura, V. 2006: Uskočki vapaj za spasom. Glas koncila 26 (1670). http://www.glas-koncila.hr/print_news.html?news_ID=7624&parent_ID (citirano 29. 7. 2007).
- Franković, M., Janev Hutinec B., Karlogan Todorović S., Znaor D. 2004: Poljoprivredno-okolišni program za Park prirode Žumberak-Samoborsko gorje. Ekologika. Slani Dol.
- Lapajne, D. 1996: Spomenička baština Žumberka. V: Magdalenić, I., Vranešić, M., Župančić, M. (ur.): Žumberak - baština i izazovi budućnosti. Zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak. Odbor za proslavu 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak. Stari grad Žumberak.
- Klemenčić, M. 1989: Historijsko-geografska osnova regionalnog poimanja i demografskih promjena Žumberka. Magistrsko delo. Geografski oddelek Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Maglica, N. 1996: Stanovništvo - kretanje i stanje. V: Magdalenić, I., Vranešić, M., Župančić, M. (ur.): Žumberak - baština i izazovi budućnosti. Zbornik u čast 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak. Odbor za proslavu 700-te obljetnice prvog spomena imena Žumberak. Stari grad Žumberak.
- Pejnović, D. 2007: Jednodnevna predmetna terenska nastava iz kolegija Ruralna geografija, Žumberak - Samoborsko gorje, ak. god. 2006/2007. Neobjavljena navodila za studente. Geografski oddelek Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Plešivička vinska cesta. Informativni letak. http://www.zagrebacka-zupanija.hr/vina/pdf/vc_plesivica_letak.pdf (citirano 16. 8. 2007).

SEVERNI DEL KARLOVŠKE ŽUPANIJE

Neven Bočić

Vodja: Neven Bočić, prof. geologije in geografije, Oddelek za geografijo Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu

Ekskurzija je bila izvedena 17. marca 2007.

Potek poti: Metlika - Jurovski Brod - Kamanje - Ribnik - Netretić - Donje Stative - Karlovec - Dubovac - Donji Zvečaj - Duga Resa - Ladvenjak - Turanj - Karlovec - Ozalj - Metlika

Postaje:

1. Kamanje in dolina Kolpe
2. dolina Dobre
3. Karlovec
4. dolina Mrežnice
5. dolina Korane
6. Turanj
7. Ozalj

Uvod

Namen ekskurzije je seznanjanje s temeljnimi naravnogeografskimi in družbenogeografskimi značilnostmi raznolikega območja v severnem delu Karlovske županije. Poseben poudarek ekskurzije je na spoznavanju prehodnih značilnosti širše karlovske regije, na stiku nizkega Panonskega in vzpetega kraškega sveta, ob sotočju štirih rek, pa tudi na spoznavanju razvoja in značilnosti načrtno zasnovanega mesta Karlovca ter še vedno opaznih posledic domovinske vojne z začetka devetdesetih let prejšnjega stoletja na tem območju.

Glavne značilnosti Karlovske županije

Karlovska županija leži v osrednjem delu Hrvaške, na prehodu iz panonskega v dinarski svet. Specifičnost njenega položaja se kaže tudi v dejstvu, da je edina hrvaška

županija, ki (na kopnem) meji z dveh strani na tuji državi, ki med seboj nista sosedi, Slovenijo na zahodu ter Bosno in Hercegovino na vzhodu.

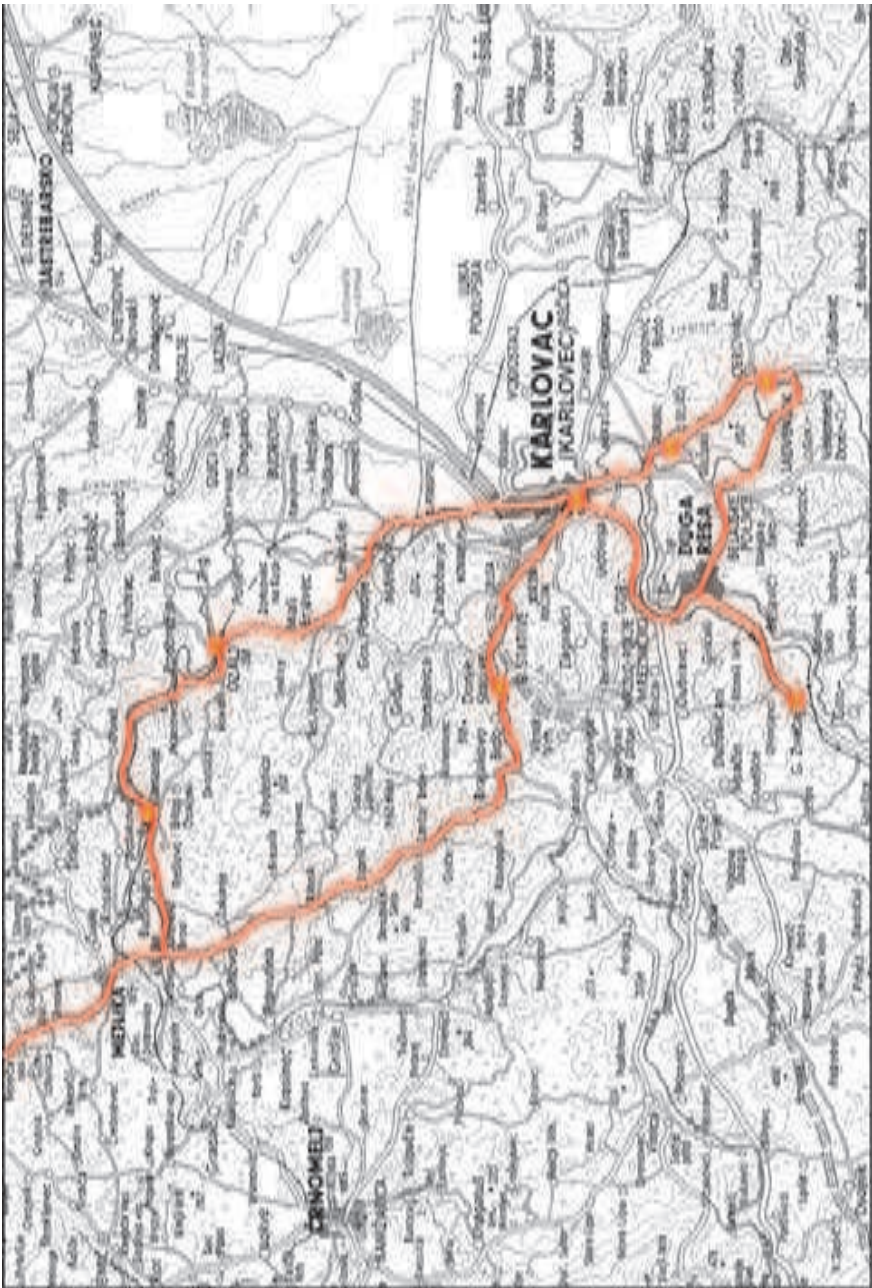
Karlovška županija, ki meri 3626 km², ima zelo raznoliko površje. Njeni severni deli spadajo k nižinskemu obpanonskemu prostoru z nadmorsko višino okrog 110 m. Njeni osrednji deli se zvečine razprostirajo v obliki obsežnega kraškega ravnika s povprečno nadmorsko višino okrog 200 m, južni in jugovzhodni deli pa obsegajo robne dele goratih območij Gorskega kotarja in Like. V tem delu je tudi najvišji vrh županije Bjelolasica, visok 1534 m. Površje območja Karlovške županije je glede na orografske in morfološke značilnosti zelo raznoliko. Županija se deli na sedem geomorfoloških enot (Bočić 2006):

1. zahodni del Žumberške gore,
2. Ozaljsko-Netretiško gričevje,
3. Pokolpje,
4. Petrova gora z obrobim hribovjem,
5. osrednji kraški ravnik,
6. Ogulinsko-Plaščansko podolje,
7. gorato območje Velike in Male Kapele.

Po podnebnih značilnostih se območje Karlovške županije uvršča v cono Cfb (zmerno toplo in vlažno podnebje s toplim poletjem oziroma podnebje bukve, Šegota in Filipčić 1996). V obdobju 1961–1990 je imel Karlovec povprečno letno temperaturo 11,8° C in povprečno letno višino padavin 1094 mm. Hidrografska celotno območje spada v porečje Kolpe in s tem k črnomorskemu povodju. Največji vodotok je reka Kolpa, ki glavne pritoke dobiva z juga. Gorvodno od Karlovca se v Kolpo izliva Dobra, dolvodno pa Korana, v katero se le malo prej izliva Mrežnica. Tako je ožje območje Karlovca svojevrstno hidrografsko vozlišče s štirimi velikimi vodotoki.

Po popisu v letu 2001 ima Karlovška županija 141.787 prebivalcev. Na njenem ozemlju je pet mestnih občin: Karlovec z 59.395 prebivalci, Duga Resa z 12.114 prebivalci, Ogulin s 15.054 prebivalci, Ozalj s 7932 prebivalci in Slunj s 6096 prebivalci. Sestavlja jo še 17 občin: Barilović s 3095 prebivalci, Bosiljevo (1486), Cetingrad (2746), Draganić (2950), Generalski Stol (3199), Josipdol (3987), Kamanje (1008), Krnjak (2164), Lasinja (1938), Netretić (3333), Plaški (2292), Rakovica (2623), Ribnik (583), Saborsko (860), Tounj (1252) in Žakanje (3193). Najgosteje je poseljeno območje mesta Karlovca in njegove okolice, najredkeje pa južna hribovita in zakrasela območja ter vzhodni del županije.

Območje županije prečkajo številne pomembne državne prometnice: avtocesta Zagreb–Karlovec–Bosiljevo–Reka oziroma Split (vozlišče Bosiljevo, kjer se avtocesta iz Zagreba razcepi proti Reki in Splitu, je na območju Karlovške županije), pomembne magistralne ceste oziroma tako imenovane stare ceste Karlovec–Duga Resa–Reka, Karlovec–Duga Resa–Senj in Karlovec–Slunj–južna Hrvaška. Tu so še druge magistralne ceste, na primer Karlovec–Ozalj–Jurovski Brod–Slovenija, Karlovec–Zagreb (tako imenovana Stara Karlovška cesta), Vrbovsko–Ogulin–Josipdol, Karlovec–Sisek, Tušilović–Vojnić–Glina, Karlovec–Netretić–Jurovski Brod itd.

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Tu teče tudi železniška proga Zagreb–Karlovac (z odcepom za Ozalj in Slovenijo) –Ogulin–Reka oziroma Split. Odsek proti Reki je elektrificiran, odsek proti Splitu pa ne. Železniško vozlišče je v Ogulinu.

Poleg cest in železniških prog območje Karlovške županije prečkata tudi regionalni naftovod Sisek–Omišalj na otoku Krku ter novi plinovod Zagreb–Karlovac.

Opis poti

Postaja 1: Kamanje in dolina Kolpe

Občina Kamanje je na severozahodnem robu Karlovške županije, ob meji s Slovenijo. Ozemlje občine meji na občino Žakanje in območje mesta Ozalj. Njen severni del je v dolini Kolpe, na desnem bregu reke, medtem ko se južni del razteza proti gričevju Vodenice. 18 km² veliko občino sestavlja sedem naselij: Kamanje, Orljakovo, Reštovo, Mali Vrh Kamanjski, Veliki Vrh Kamanjski, Preseka in Brlog Ozaljski. Po zadnjem popisu v letu 2001 je na tem območju živelo 1008 prebivalcev, kar predstavlja le 0,7 % prebivalstva Karlovške županije. Med občinami v tej županiji imata manj prebivalcev samo občini Ribnik (583) in Saborsko (860). Na državni ravni jih ima med skupno 550 občinami samo 30 manj prebivalcev. Občina Kamanje torej spada med manjše hrvaške občine, saj je med njimi glede na število prebivalcev le 5,5 % manjših, kar 94,4 % pa je večjih (Zupanc 2006). Pred domovinsko vojno je bil večji del prebivalstva zaposlen v sosednji Sloveniji. Danes v Kamanju delujejo tekstilna in ključavničarska obrt ter industrija, vse pomembnejši postaja turizem. Kakovost naravnega okolja in ugoden prometni položaj predstavljata ugodne okoliščine za razvoj ekoturizma in turizma na kmetijah, pa tudi za izletništvo, lov in ribolov ter rekreacijo na vodi. Pomembne znamenitosti so jama Vrlovka, cerkev Imena Marijinega, ostanki starega mesta Brloga in reka Kolpa.

Jama Vrlovka je zavarovana kot geomorfni naravni spomenik. Turistično je urejena v celotni dolžini okrog 350 m in je ena izmed petnajstih turistično urejenih jam na Hrvaškem. Pomembna pa ni le geomorfno, ampak ima tudi zgodovinski pomen, saj so z arheološkimi izkopavanji v njej odkrili veliko preostankov, ki kažejo na neprekinjeno bivanje človeka v jami vse od mlajše kamene dobe do srednjega veka. Jamo so za obiskovalce odprli leta 1928, električno razsvetljava pa so uredili leta 1978. Župnijska cerkev Imena Marijinega je bila zgrajena leta 1889 v neoromanskem in neogotskem slogu. Mesto Brlog je bil prvič omenjeno leta 1544. V njem se je rodil Emilij Laszowski (1868–1949), direktor Hrvaškega državnega arhiva in ustanovitelj družbe Braća Hrvatskog Zmaja.

Kamanje je naselje na desnem bregu Kolpe. Z dolžino 296 km je Kolpa tretja najdaljša reka na Hrvaškem. V vsej svoji dolžini teče po ozemlju Hrvaške ali pa (v zgornjem toku) predstavlja mejo s Slovenijo. Za razliko od daljših rek Save (na Hrvaškem 562 km) in Drave (na Hrvaškem 505 km), ki tečeta čez več držav, nikoli v celoti ne preide državne meje in teče po drugi državi. V Kamanju je Kolpa še vedno v svojem

Za Karlovško pokrajino so značilni slikoviti vodotoki, med katerimi je tudi Kolpa. Foto Primož Pipan.

kanjonskem delu toka. Kolpo lahko razdelimo na dva dela. V zgornjem toku teče skozi zakrasele gorske in hribovske predele. V tem delu od tipičnega kraškega izvira na nadmorski višini 320 m do Ozlja s številnimi brzicami teče po divjem kraškem kanjonu. Okrog 170 km pred izlivom v Savo pri Sisku dobi značilnosti nižinskega vodotoka in se proti izlivu pomika v strugi z izrazitimi okljuki. V tem delu se vanjo izlivata najdaljša pritoka Dobra in Korana. Kolpa odmaka 10.032 km² ozemlja Hrvaške, kar je 17,7 % celotne površine države.

Postaja 2: dolina Dobre

Čeprav je Dobra tipična kraška reka, je posebna v tem, da je njen tok sestavljen iz treh delov. Prvi del je med njenim izviro in ponorom pri mestu Ogulinu. Povirni krak, imenovan Bukovska Dobra, teče po jugovzhodnih obronkih Mlade gore, medtem ko povirni krak Dobra Potok izvira pri Skradu v Gorskem kotarju, na nadmorski višini 530 m. Z združitvijo obeh krakov nastane reka Dobra (Mudrinić 2002, Vrbanac 2003). 51,15 km dolg prvi del njenega toka, ki ponikne v Đulinen ponoru pri Ogulinu na nadmorski višini 295 m, se imenuje Ogulinska ali Gornja Dobra.

S korozijskim in erozijskim delovanjem ponikalnice Dobre je nastal največji jamski

sistem na Hrvaškem (Čepelak 1987). To je jamski sistem Đulin ponor–Medvedica, dolg 16.396 m.

V drugem delu teče Dobra proti severovzhodu po kraškem podzemlju med Đulinim ponorom in kraškim izviro Gojakom. Od ponora do izvira je 4,57 km zračne razdalje, zaradi vijuganja pa je podzemni tok zagotovo precej daljši. Tudi izvir Gojak priteče iz kraške jame, dolge 2166 m (Kuhta, Jalžić in Novosel 2001). Z Gojakom se začne tretji del reke, imenovan Gojačka ali Donja Dobra. Ta del se izliva v Kolpo pri Mahičnem severno od Karlovca. Gojačka Dobra je dolga 52,14 km. Celotna dolžina Dobre je ob upoštevanju zračne razdalje njenega podzemeljskega toka skoraj 108 km. Ker je podzemni del toka zaradi vijuganja zagotovo daljši, je seveda daljši tudi njen celotni tok. Donja Dobra je večjem delu kraška reka, ki je vrezala kanjon v okoliško kraško uravnavo. Del doline Dobre ima pomembno prometno vlogo, saj skozi njo poteka del avtoceste iz Zagreba proti morju.

Postaja 3: Karlovec

Mesto Karlovec je bilo ustanovljeno 13. julija 1579 kot utrdba za obrambo pred Turki. Prvotno ime Carlstadt je dobilo v čast ustanovitelja Karla Habsburškega. Zgrajeno je bilo kot renesančna utrdba s šestimi stolpi, povezanimi s šestimi obrambnimi zidovi, zgrajenimi v glavnem iz zemlje, tako da je v tlorisu imelo videz šesterokrake zvezde.

Panorama Karlovca. Foto Neven Bočić.

Zvezdasti tloris karlovske trdnjave. Vir: Cvitanović 1974.

Takšen nov način izgradnje utrdbe naj bi se uspešno zoperstavil turškemu težkemu topništvu. Dostop do mesta je sovražniku onemogočala lega na rečnem sotočju. Rečna voda je napajala tudi obrambne järke. Oblika šesterokrake zvezde je omogočala, da se znotraj utrdbe umesti celo mesto, razdeljeno na 24 pravih blokov. Poleg ostankov

Glavni trg sredi trdnjave obkrožajo zgradbe, kjer so bile vojašnice. Foto Primož Pipan.

Grad Dubovac nad mestom. Foto Neven Bočić.

šesterokrakega karlovškega obzidja je obrambno pomemben tudi grad Dubovac, postavljen na bližnji vzpetini, s katere se odpira lep pogled na Karlovec.

V svojem razvoju je Karlovec doživel tri glavne funkcionalne faze. Za razliko od prve je za drugo in tretjo fazo v razvoju mesta značilna ugodna prometna lega. V prvi fazi, ki je trajala od ustanovitve do 17. stoletja, je imel Karlovec poudarjeno vojaško-obrambno vlogo. V drugi fazi, značilni za 18. in 19. stoletje, ko je nevarnost turških vpadov prenehala, se je mesto razvijalo kot trgovsko središče. K temu je pomembno prispevala izjemno ugodna prometna lega mesta. Iz Karlovca so prek goratega zaledja gradili ceste proti morju. V letih 1726–1733 je bila zgrajena Karolinška cesta Karlovec–Bakar, Jožefinsko cesto Karlovec–Senj so zgradili med letoma 1775 in 1779, med letoma 1805 in 1813 pa Lujzijansko cesto Karlovec–Reka.

Po drugi strani je bil Karlovec dobro prometno povezan s Podonavjem in njegovimi plovnicami Donavo, Savo in Kolpo. V središču mesta so na desnem bregu Kolpe še vedno vidni ostanki karlovškega rečnega pristanišča. Nekoč je bil namreč Karlovec prometno vozlišče, kjer je rečni promet prehajal v cestnega. Z rečnimi plovili so prevažali kmetijske pridelke (največ pšenico), ki so jih v karlovškem rečnem pristanišču pretovarjali na vozove. Vozniki vprežnih voz, imenovani kirijaši, so s tako imenovanim kirijašenjem prepeljali tovor po cestah do pristanišč ob Jadranskem morju. Iz tega časa je karlovški miljnik (miljni kamen), na katerem so vklesane razdalje v miljah do nekaterih,

v tistem času pomembnih prometnih središč. To obdobje velja tudi za zlato dobo v razvoju mesta.

Z izgradnjo železniške proge Zagreb-Reka leta 1873 se je začela tretja faza v razvoju Karlovca. Trgovski in prometni pomen mesta je začel počasi slabeti. Na začetku 20. stoletja je Karlovec postal pomembno industrijsko središče. Ko se je v petdesetih letih 20. stoletja znova povečal pomen cestnega prometa na račun železniškega, je vloga Karlovca spet začela rasti. Mesto je postalo glavno cestno vozlišče med panonsko in jadransko-dinarsko Hrvaško. Danes je gospodarsko in upravno središče Karlovske županije. Po popisu v letu 2001 je v njem živel 59.395 prebivalcev.

Postaja 4: dolina Mrežnice

Reka Mrežnica je ena najlepših rek na Hrvaškem (Pepeonik 2000). Na plan prihaja kot močan kraški izvir v zatrepni dolini okrog 8 km jugozahodno od Slunja, na nadmorski višini 260 m. Od izvira v okljukih teče proti severu in se v bližini Karlovca izliva v Korano, kot njen levi pritok. Sotočje je na nadmorski višini 112 m. Dolžina toka Mrežnice znaša 63 km, po zračni črti pa je med izvirom in izlivom le 45 km. Sicer je Mrežnica tipična kraška reka z vsega tremi večjimi pritoki (Tounjčica, Suvača in Svetojurac). Devet

Lehnjakovi pragovi na reki Mrežnici. Foto Neven Bočić.

desetin njenega toka je v globokem kanjonu, ki ga je reka vrezala v prostran kraški ravnik z veliko gostoto vrtač ter s številnimi suhimi in slepimi dolinami.

Porečje Mrežnice je sestavljeno iz neposrednega in posrednega porečja, ki se zajeda globoko v kraško zaledje Kapele. Meri približno 1400 km², vendar se je zaradi hidrotehničnih posegov leta 1959 položaj bistveno spremenil. Zaradi pregraditve Zagorske Mrežnice in preusmeritve njenih voda v Ogulinsko Dobro je velik del, kar okrog 40 % porečja Mrežnice postal del porečja Dobre. Najprivlačnejši del toka Mrežnice so vsekakor lehnjakovi pragovi in številni slapiči s starimi mlini.

Za kraško reko je značilno tudi intenzivno raztapljanje kalcijevega karbonata, narakar se vzdolž njenega toka kalcit izloča in tvori lehnjakove pragove. Vzdolž celotnega toka Mrežnice je kar 93 slapov, šest med njimi je višjih od 6 m. Žal je dandanes velik del mlinov opuščen, mnogi so le še v razvalinah. Ideje o zakonski zaščiti območja doline Mrežnice segajo sicer že v leto 1972, vendar naj bi Mrežnico razglasiti za naravni ali regijski park šele konec leta 2007.

Postaja 5: dolina Korane

Reka Korana izvira na območju Plitviških jezer, kjer je svetovno znan narodni park s številnimi jezeri, lehnjakovimi pragovi in slapovi. 134 km dolga Korana se izliva v Kolpo pri Karlovcu, kmalu zatem, ko se vanjo izlije Mrežnica. Tudi Korana je tipična kraška reka, čeprav ima del porečja na neprepustnih klastičnih sedimentih. Z globinsko erozijo si je v kraško uravnava vrezala kanjon, ki na koncu prehaja v tako imenovano kompozitno ali sestavljeno dolino z menjajočimi se soteskami in razširitvami, običajno kotlinicami.

Že po nekaj kilometrih toka voda Korane ponikne, tako da je v sušnih mesecih rečno korito popolnoma suho v dolžini 20 km. V tem delu rečnega toka se odlaga lehnjak in tvori pragove. Zatem dobi Korana nekaj nekraških pritokov, tako da je rečno korito spet polno. Reka teče naprej po Furjanski kotlini in kanjonu proti Slunju. V Slunju se v Korano izliva kratka rečica Slunjčica; sotočje je izredno slikovito. Imenuje se Rastoke in je pomembno za turistični razvoj v južnem delu Karlovske županije. Nato Korana teče proti severu po kraškem kanjonu. Okrog 20 km pred izlivom dobi desni pritok Radonjo, nakar iz kraškega kanjona preide v kompozitno dolino, ki jo sestavlja niz kotlin (Tušilovška, Vukmaniška, Belajska, Logorište in Mostanje) z ozjimi ali širšimi prehodi med njimi. V Karlovcu je ob Korani veliko mestno kopaljšče.

Postaja 6: Turanj

Turanj je naselje v južnem predmestju Karlovcu. Od nekdanj je imel pomembno obrambno vlogo, saj so se tod branili južni dostopi v mestno središče ter varovali mostovi na rekah Korani in Mrežnici, katerih sotočje je v njegovi neposredni bližini. Turanj je odigral strateško zelo pomembno vlogo tudi v domovinski vojni. Na začetku vojne so sovražne

V Turnju na prizorišču hudih bojev v domovinski vojni nastaja muzejska zbirka. Foto Primož Pipan.

sile z namenom osvojiti velik del Hrvaške, do črte Virovitica-Karlovac-Karlobag, hitro napredovale proti Karlovcu. Hrvaški borci so agresorjevo napredovanje uspeli zaustaviti pri Turnju. Ker je Turanj zelo blizu Karlovca, je bil ta več let izpostavljen sovražnikovemu topovskemu obstreljevanju, v katerem so najkrajši konec potegnili civilisti in civilne zgradbe. Kot največje bojišče na tem delu fronte je bil Turanj popolnoma porušen, njegova okolica pa posejana z minami.

Minska polja so na Hrvaškem še vedno velik problem, saj je Hrvaška med desetimi državami z največ minskimi polji. Realne ocene navajajo številko milijon do 1,2 milijona položenih min. Kljub obsežnemu odstranjevanju min je z njimi še vedno prekrita okrog 1010 km² hrvaškega ozemlja.

Po končani domovinski vojni so Turanj obnovili. Na območju stare vojašnice je na prostem postavljena zbirka Muzeja domovinske vojne, ki je še v nastajanju.

Postaja 7: Ozalj

Najsevernejši del Karlovške županije zavzema območje mestne občine Ozalj. Meji na Slovenijo, Zagrebško županijo, občine Karlovške županije Netretić, Ribnik, Žakanje in Kamanje ter na območje mesta Karlovca. Obsega 179,4 km² in je sestavljena iz dela Žumberške gore, Vivodinskega gričevja, dela doline Kolpe, Ozaljskega gričevja

Vhod v grad Ozalj. Foto Primož Pipan.

V notranjosti gradu Ozalj so razstavljeni grbi hrvaških plemiških rodbin. Foto Primož Pipan.

Pogled na Kolpo in staro elektrarno Munjaro z ozaljskega gradu. Foto Neven Bočić.

in Vodenice ter severozahodnega dela Pokolpskega nižavja. Poseljuje jo 7932 prebivalcev v 97 naseljih. Povprečna gostota poselitve je 44,2 ljudi na km². Poleg Ozlja so večja naselja Podbrežje, Jaškovo, Mali Erjavec, Vrhovac, Vivodina, Hrašče, Zorkovac in Donje Pokuplje. Območje je tradicionalno usmerjeno v poljedelstvo in obrt. Danes je tudi znano vinogradniško območje. V večjih naseljih je razvita proizvodna in storitvena obrt, tu so tudi nekateri industrijski obrati. Gospodarsko in upravno središče območja je naselje Ozalj s 1164 prebivalci. Zraslo je ob Kolpi, na njenem prehodu iz kraškega kanjona v prostrano Pokolpsko nižavje.

Med njegovimi večjimi znamenitostmi velja omeniti stari grad Ozalj, baročno cerkev sv. Vida in elektrarno Munjaro, namenjeno oskrbi mesta Karlovca. Zgradili so jo leta 1908 in še vedno obratuje. Na območju gradu so našli prazgodovinske, antične in srednjeveške arheološke ostanke. Grad Ozalj se prvič omenja leta 1244. Kot lastniki so se menjavale plemiške rodbine Babonići, Frankopani in Zrinjski. V 17. stoletju je Ozalj doživil zlato dobo, ki pa je bila prekinjena z ubojem bana Petra Zrinjskega in Franja Krste Frankopana leta 1671. V 18. stoletju so novi lastniki iz rodbin Perlas in Batthyán naselje temeljito preuredili. Zdaj sta v starem gradu bogata zbirka pokrajinskega muzeja in knjižnica. Župnijska cerkev sv. Vida je iz leta 1349.

Literatura in viri

- Bočić, N. 2006: Osnovna geomorfološka obilježja Karlovačke županije. Elaborat. Karlovec.
- Cvitanović, A. 1974: Geografija SR Hrvatske, 1. knjiga. Središnja Hrvatska, opći dio. Školska knjiga. Zagreb.
- Čepelak, M. 1987: Špiljski sustav Đula-Medvedica. *Speleolog* 32/33. Zagreb.
- Kruhek, M. 1996: Karlovačka zvijezda budi maštu. *Hrvatski zemljopis* 15. Zagreb.
- Kuhta, M., Jalžić, B., Novosel, A. 2001: Izvor špilja Gojak. *Speleolog* 46/47. Zagreb.
- Medmrežje 1: Hrvatski centar za razminiranje. <http://www.hcr.hr>
- Medmrežje 2: Karlovačka županija. <http://www.karlovačka-zupanija.hr/>
- Medmrežje 3: Narodne novine. <http://www.nn.hr>
- Mudričić, N. 2002: Hidrogeografske značajke porječja Dobre. Diplomsko delo. Geografski oddelek Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Pepconik, Z. 2000: Mrežnica – biser hrvatskog krša. Hrvatsko geografsko društvo. Zagreb.
- Peršin, V. 2006: Lujzijana – simbol kopna i mora. 200 godina Lujzijanske ceste. TZ. Karlovec.
- Prostorni plan Karlovačke županije. Županijski zavod za prostorno uređenje i zaštitu okoliša Karlovačke županije. Karlovec, 2002.
- Šegota, T., Filipčić, A. 1996: Klimatologija za geografe. Školska knjiga. Zagreb.
- Šenoa, M. 1985: Rijeka Kupa i njezino porječje. Rad JAZU, knjiga 122. Zagreb.
- Statistički ljetopis Republike Hrvatske 2004. Državni zavod za statistiku. Zagreb.
- Vrbanac, V. 2003: Geomorfološke značajke doline rijeke Dobre od Gojaka do ušća u Kupu. Diplomsko delo. Geološki oddelek Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Zupanc, I. 2006: Ocjena demografskog stanja općine Kamanje. PPU Općine Kamanje. Elaborat. APE Zagreb. Zagreb.

POREČJE ČABRANKE

Brigita Gregorčič

Vodja: Brigita Gregorčič, profesorica geografije in geologije na Centru šolskih in obšolskih dejavnosti Ljubljana

Ekskurzija je bila izvedena 14. aprila 2007.

Potek poti: Babno Polje - Prezid - Čabar - izvir Kolpe - Zamost - Plešce - Tršče/Trstje - Prezid - Babno Polje

Postaje:

1. Prezid
2. Čabar
3. izvir Kolpe
4. Zamost
5. Plešce
6. Tršče/Trstje

Uvod

Namen ekskurzije v porečje reke Čabranke je spoznavanje z naravno- in družbenogeografskimi značilnostmi obrobnege dela Hrvaške v občini Čabar, ki so ga že v času prejšnje države metaforično poimenovali z dvema imenomoma. Zaradi ozkih, vijugastih, zasneženih in v dolgih zimah zaprtih cest se ga je oprijelo ime Hrvaška Sibirija, na drugi strani pa zaradi slikovitosti in lepote pokrajine Gorski kotar, kateri območje občine Čabar v celoti pripada, tudi Hrvaška Švica. Čeprav so prometno infrastrukturo izboljšali, je območje ostalo periferno in s tega vidika že za časa prejšnje države zapostavljeno. Drugo polovico prejšnjega stoletja sta zaznamovala tudi izseljevanje in depopulacija, na koncu pa je enoten, s Slovenijo povezan gospodarski prostor razdelila še na novo nastala državna meja. Območje bo tudi v prihodnje, vse do vstopa Hrvaške v Evropsko unijo, ostalo obmejno. Z na novo vzpostavljeno schengensko mejo se je znašlo pred novimi razvojnimi izzivi in preizkušnjami.

Temeljne značilnosti pokrajine

Zaradi razlik v kamninski sestavi je za območje občine Čabar značilna dvojnost v oblikovanosti in razvoju reliefa. Na visokih karbonatnih planotah prevladuje kraški tip površja, na neprepustnih permskih kamninah ob reki Čabranci in njenih pritokih pa fluvialni. Pokrajina je v večjem delu porasla z gozdom. Je del Gorskega kotarja, ene od najbolj gozdnatih pokrajin Hrvaške. Podnebje na kraški planoti je gorsko z značilnimi dolgimi zimami, kratkimi poletji, viška padavin sta jeseni in spomladi. V dolini ob reki Čabranci je podnebje precej milejše. Večji del obsežnega kraškega površja v občini Čabar je zaradi odsotnosti površinskih vodotokov neposeljen (Kapelan 1981).

Večja naselja so razporejena ob dveh pomembnejših prometnicah. Cesta Delnice–Babno Polje je speljana po kraški planoti in vodi skozi naselja Gerovo, Trstje in Prezid. Druga prometnica poteka po dolini reke Čabranke, mimo Čabra in Plešč ter se nadaljuje ob Kolpi proti Brodu na Kolpi (Brod na Kupi). V občini Čabar živi približno 4500 prebivalcev. Najbližje centralno naselje višje ravni je Reka, ki pa je od Čabra oddaljena kar 90 km. Zaradi velike razčlenjenosti površja, obrobnosti, obilnih snežnih padavin in sorazmerno slabih cest ima ta del Hrvaške neugoden geografsko-prometni položaj.

Temeljna gospodarska dejavnost v občini je industrija, zlasti lesno-predelovalna, kovinsko-predelovalna in industrija umetnih mas. Pomen poljedelstva in živinoreje tako absolutno kot relativno nazaduje, kar se kaže tudi v zaraščanju njivskih in travniških zemljišč. V zadnjem času se vse več energije vlaga v razvoj kulturnega, lovskega, športno-rekreacijskega in zdraviliškega turizma. Turiste se poskuša privabiti s poudarjanjem vrednot kulturne pokrajine, z urejanjem pohodniških poti, manjših lokalnih muzejskih zbirk, oživljanjem tradicionalnih narečja, običajev, navad, hrane in pijač, harmonikarske glasbe ter vsega drugega, kar podrobneje ponazarja nekdanje življenje v pokrajini (Smole 2007c).

Občina Čabar je v središču Zgornjega Pokolpja, ki ga sestavljajo porečje zgornjega toka Kolpe do njenega sotočja s Kolpico (Kupico) pri Brodu na Kolpi, porečje Čabranke ter območje Prezida. Območje Prezida sicer spada v porečje Ljubljanice, vendar je z Zgornjim Pokolpjem upravno in organsko povezano. Gre za zaključeno območje z vidika več kriterijev, pri čemer velja izpostaviti zgodovinsko ločenost od drugih pokrajin, administrativno ureditev, narečje, tradicionalno kulturo s slovenskimi koreninami, pomešano s hrvaškimi in nemškimi vplivi, ter naravnogeografsko zaključenost ozemlja (Josipovič 1998, 2001, 2005).

Reka Čabranka je v preteklosti bolj kot ločevala povezovala prebivalstvo na obeh bregovih, saj zaradi majhne vodnatosti ni predstavljala izrazitejših naravnih pregrade. Prebivalstvo je v zgodovinsko-političnem smislu od poselitve naprej ostalo notranje povezano in homogeno. Poglavitni povezovalni dejavnik je bil jezik, ki je enak ali vsaj zelo podoben na obeh straneh meje in ga lingvisti uvrščajo v rovtarsko narečje (Smole 2007c, Majnarić 1939, Logar 1993, Malnar 2001). Izmenjava prebivalstva in dobrin je bila pred razpadom Jugoslavije na visoki ravni, kar se je kazalo na primer v poro-

kah z ene strani meje na drugo, šolanju hrvaških otrok v Sloveniji in obratno (Tekavčič 1999/2000), obiskovanju verskih obredov na nasprotni strani meje (na primer iz Pa-pežev in Strojčev v Pleščih ali iz Hrvatskega v Osilnici), zaposlovanju onstran meje, najbližjih sorodnikih onkraj meje in podobnem. Osilnica in Plešče sta imela skoraj dve desetletji, do leta 1967 skupnega župnika, še zdaj pa osilniške otroke varujejo v pleškem vrtcu.

Območje občine Čabar je bilo od leta 1504 del župnije Gerovo, ki pa je spadala pod pražupnijo Ribnica. Vsaj do konca 15. stoletja je bilo podložno gospostvu Kočevska Reka, pozneje pa hrvaškim plemiškim rodbinam Frankopanom in Zrinjskim. Konec 15. stoletja so turški vpadi območje Gorskega kotarja skoraj povsem izpraznili. Na območje Gerovske župnije so zaradi odmaknjenosti prihajale le manjše tolpe Turkov, pred katerimi so se prebivalci skrivali v taborih, jamah in gozdovih. Priseljeni Uskoki se tukaj niso zadržali za več let, pokrajina pa je ostala poseljena s staroselci. Na območju Zgornjega Pokolpja je z obdobjem turške nevarnosti povezana legenda o Petru Klepcu, ljudskem junaku iz teh krajev. Po legendi je slaboten deček Peter Klepec, ki je nadnaravno moč prejel v zahvalo od vile, pregnjal Turke iz doline in pomagal vsem pomoči potrebnim (Smole 2005).

Do srede 17. stoletja je bilo območje del Kranjske, na kar še vedno, poleg imena vasi Kranjci južno od Prezida, spominjajo tamkajšnji priimki in narečje. Tudi sredi 17. stoletja odprta železarna v Čabru je privabila predvsem priseljence z okoliških območij, zato je prebivalstvo, za razliko od sosednjih pokrajin, še vnaprej ohranjalo prvobitnost (Smole 2007a). Levi in desni breg Čabranke sta bila v enotno državo povezana šele po 1. svetovni vojni, z vzpostavitvijo Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, poznejše Jugoslavije. Že v času skupne države Jugoslavije je zaradi obrobnosti pokrajino zajela močna socialna erozija, ki se je odrazila v naglem upadanju prebivalstva, pa tudi slabšanju njegove starostne, izobrazbene in zaposlitvene strukture (Nared 2005). Območje je bilo obrobno tudi v nekdanjih upravnih razdelitvah, kar so oblasti skušale omiliti z določenimi ugodnostmi pri prehajanju meje.

Leta 1991 vzpostavljena državna meja v povirju reke Kolpe je bistveno vplivala na nadaljnji regionalni razvoj celotnega območja. Naravno in prebivalstveno enoten prostor je tako prvič v zgodovini slovanske naselitve tega območja postal resnično razdeljen. Nova meja med Slovenijo in Hrvaško je ohromila obstoječe komunikacije in hkrati zmedla prebivalstvo, ki prej meje ni čutilo na tak način (Smole 2007c). Namesto enotnega območja z uspešnim lokalnim, na policentričnem razvoju zasnovanim gospodarstvom, ki naj bi zadrževalo ljudi v domačem kraju, sta v na novo nastalih državah Hrvaški in Sloveniji nastali dve periferni, razvojno zaostali območji. Grozi jima popolna depopulacija, ki je še bolj pereča na slovenski strani reke. Sodobne skupne poteze Zgornjega Pokolpja so slaba prehodnost meje, slaba prometna povezanost, redka poseljenost in alarmantno zaraščanje kmetijskih zemljišč. Naštete značilnosti slabo vplivajo na turistični razvoj pokrajine, ki bi edini še lahko zadržal preostalo prebivalstvo (Smole 2005). Ker so se odseljevali predvsem mladi ljudje, ki so nosilci tako gospodarskega

kot tudi demografskega razvoja, je območje zdrsnilo v strukturno krizo, ki pa jo bo ob zatečenih izobrazbeni in starostni strukturi težko preseči (Nared 2005).

Hrvaška je vse bližje članstvu v Evropski uniji, posledično pa ima tudi vse več možnosti za vključevanje v regijske projekte na obmejnem območju. Gre za črpanje finančnih sredstev iz evropskih strukturnih skladov, zlasti na področjih prometa, obmejne infrastrukture, kulture, okolja in turizma. Ta sredstva naj bi pomagala blažiti posledice nove državne meje, krepiti obojestransko zaupanje in sodelovanje ter zagotovila uravnotežen razvoj (Mesec 2003). Podobno kot na državni ravni pridobitev sredstev iz strukturnih skladov temelji na ideji, da mora projekt sloneti na pobudi lokalnega prebivalstva. Pri tem se pojavlja nevarnost, da bodo boljše programe predlagala bogatejša območja z močnejšo kadrovske zasedbo. Ker slovenski del Zgornjega Pokolpja spada med najslabše razvita obmejna območja z najnižjo življenjsko ravno prebivalstva (Krevs 2001), podobno stanje pa je tudi na hrvaški strani, je celotno območje še dodatno potisnjeno v podrejen položaj (Nared 2005).

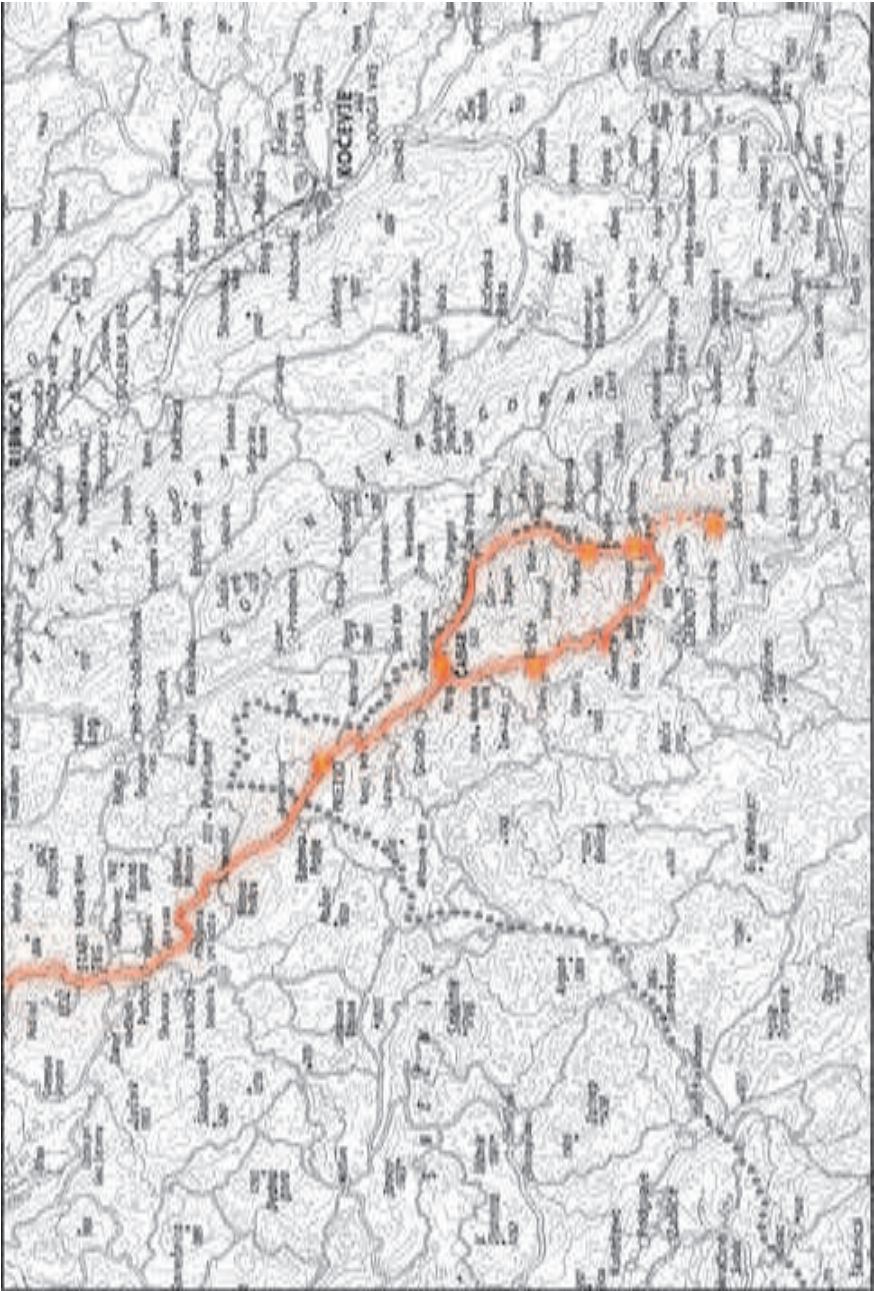
Opis poti

Opis poti je izdelan na podlagi ustnih, objavljenih in neobjavljenih pisnih virov M. Smoleta (2005, 2007a, 2007b, 2007c), informacij lokalnih turističnih vodič K. Ožbolt iz Prezida in K. Leš iz Trstja ter drugih krajevnih poznavalcev območja s slovenske in hrvaške strani meje, izrezkov iz časopisov Vjesnik in Večernji list, informacij s spletnih strani, prospektov, turističnih vodnikov in druge, sproti navedene literature.

Postaja 1: Prezid

Naselje Prezid ('pri zidu') je dobilo ime po še vidnih ostankih rimskega obrambnega zidu iz 4. stoletja. Prvotno se je zid raztezal od Trsata do Prezida in se nadaljeval naprej proti Nanosu. Zapiral je mejo Zahodnega rimskega cesarstva in jo varoval pred vdori barbarskih ljudstev z vzhoda. Glede na to, da naj bi bil širok od 3 do 4 m, visok pa le meter, ne moremo govoriti o klasičnem obrambnem zidu. Ker naj bi bil predvsem ovira za konjenico in vozove, so ga postavili le na strateško pomembnih mestih.

Ob poti iz Prezida do ostankov obrambnega zidu je postavljena nova kapelica s šestimi stenami v obliki šeststranične prizme, ki simbolizira šest izvirov in ponorov Ljubljane. Prvi izvir, imenovan Trbuhovica, je v kraški jami približno kilometer jugovzhodno od Prezida, na 1000 m nadmorske višine. Naselje je na kraškem polju, kjer sta še dva kraška izvira. Severovzhodno od mesta je večji ponor, ki se v času visoke vode spremeni v presihajoče Močilsko jezero. Približno kilometer severovzhodno od Prezida je na 900 m nadmorske višine položno pobočje, imenovano Vražji vrtec. Prvi del ledinskega imena izhaja iz legende, po kateri naj bi sem prihajale na ples čarovnice s Slivnice. Drugi del imena spominja na gredice, na katerih naj bi vaščani še nedavno vzgajali sadike

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

Kraško polje s Prezidom je znano kot rojstni kraj Ljubljance, ki kot Trbuhovica izvira v tamkajšnji kraški jami. Foto Primož Pipan.

zelja, saj pobočje zaradi prisojne lege prejme veliko količino sončnega obsevanja. Pokrajina je en sam splet zgodb, v katerih so domačini bogato ljudsko izročilo povezali z zanimivimi naravnimi pojavi, razglednimi točkami, kulturno-zgodovinskimi spomeniki, energijskimi točkami in drugimi zanimivostmi, pri čimer so uredili 7 km dolgo krožno pot okrog Prezida.

Prezid ima značilnosti tako podeželskega kot mestnega naselja. V njem je ohranjenih nekaj lesenih hiš z značilnostmi nekdanje gorske arhitekture. Hiše s pravokotnim tlorisom so grajene iz kamnja in lesa, imajo dvokapne strehe, prekrite s strešniki ali skodlami. V kamnitem spodnjem delu hiše je bil običajno hlev. Osrednji del stavbe je bil stanovanjski, podstrešje pa je bilo namenjeno hrambi sena. Za ogled sta odprta obnovljena skromna kmečka gorska hiša Vesel s konca 19. stoletja in manjša krajevna etnografska zbirka, v kateri so ohranjeni tudi ostanki japonske kulture (ilirsko-keltska plemena iz obdobja med 9. in 4. stoletjem pr. n. št.) in lesenega vodovoda. V središču naselja je cerkev sv. Vida iz druge polovice 19. stoletja.

Na relaciji med Prezidom in Čabrom velja opozoriti na še nekaj zanimivosti v bližini glavne ceste. Območje Kozjega vrha je razvodje med površinskimi in podzemnimi vodami, ki se stekajo proti Ljubljanci na eni strani in proti Čabranki na drugi. Na bližnjem Žalostnem vrhu je v okviru krožne poti okrog Prezida ogleda vredna cerkvica Marije

Gorska hiša Vesel v Prezidu. Foto Primož Pipan.

Notranjost hiše je restavrirana in urejena kot muzejska zbirka. Foto Primož Pipan.

sedmih žalosti z obnovljenim križevim potom. Na poti proti Čabru cesta vodi skozi vasico Parg, ki naj bi med vsemi hrvaškimi naselji imela v povprečju najnižje temperature. Iz Tropetarske stene je lep razgled na mestece Čabar, zgornji del doline Čabranke ter pogorji Risnjak in Snežnik. Približno kilometer in pol dolga pot od glavne ceste do razgledišča je urejena v obliki krožne učne poti.

Postaja 2: Čabar

Naselje se v narečju imenuje Čeber. Ime mesta naj bi izhajalo iz ilirske besede *ziaber*, kar pomeni 'krčevina', lahko pa je poimenovano tudi po svojski oblikovanosti površja, ki spominja na čeber. Obmejno mesto v globoki dolini reke Čabranke je najmanjše mestece na Hrvaškem. Čabar je začel pridobivati pomen sredi 17. stoletja, ko je bila v takratnem kmečkem naselju po zaslugi bana Petra Zrinjskega odprta talilnica železa in kovačnica, proizvodni obrat, ki je kraju začrtal smernice nadaljnjega razvoja. Po odkritju železove rude so se v 16. in 17. stoletju na Čabransko priseljevali prebivalci iz rudarskih in fužinarskih predelov zahodne Slovenije (iz Bohinja, Železnikov in Idrije), iz drugih delov Evrope (zlasti iz Saške) in Kočevarji (Mihelič 1997). Nekateri priimki nemškega izvora so iz tega obdobja.

Danes je Čabar kulturno in upravno središče s temeljnimi zdravstvenimi storitvami, pošto, banko, osnovno in srednjo šolo. Domačini vidijo priložnosti za razvoj mesta v turizmu. Pri tem izpostavljajo gostinsko-rekreativno ponudbo v smislu aktivnih počitnic, zlasti gorskega kolesarjenja, ribolova, sprehajanja po urejenih poteh, planinarjenja, lova in rekreacije na urejenih igriščih. Nekoč je bil daleč naokrog znan ribji trg v Čabru, ki je zaradi manjše kupne moči prebivalstva in bližine meje popolnoma izgubil nekdanjo vlogo. Ker nima dovolj odjemalcev, je v krizi tudi ribogojnica ob Čabrankinem obrhu. Državna meja na eni strani pomeni omejitev pri vnosu hrane v državo Evropske unije, po drugi pa izgubo strank s slovenske strani.

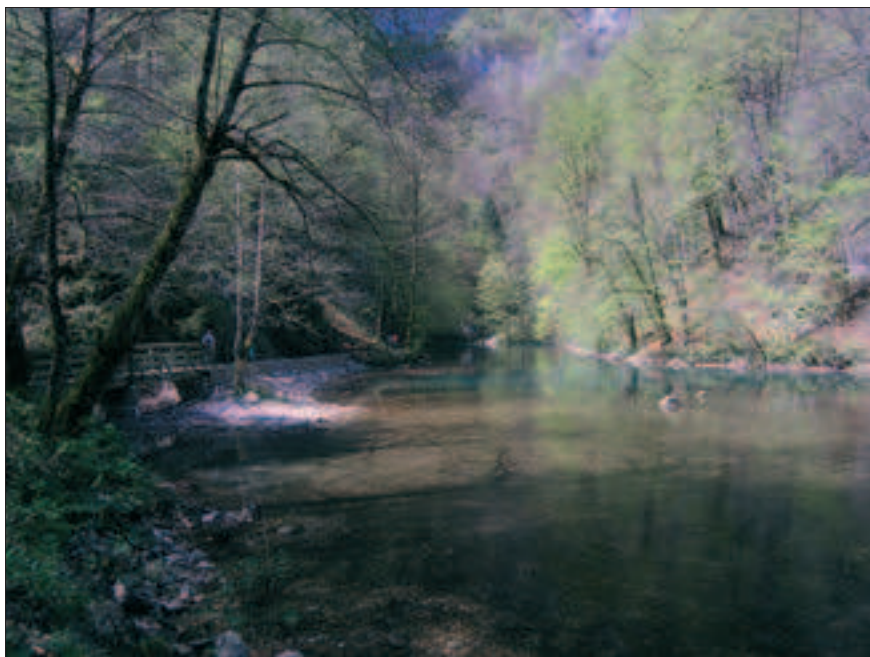
Med kulturno-zgodovinskimi spomeniki v Čabru izstopajo nagrobniki pomembnih rodbin na pokopališču, cerkev sv. Antona Padovanskega iz 17. stoletja z oltarno sliko Valentina Metzingerja, priznanega slovenskega slikarja iz 18. stoletja. V središču mesta sta ohranjena stolp in del obzidja utrdbe Petra Zrinjskega iz 17. stoletja, v dvorcu pa sta odprta manjši krajevni muzej in galerija.

Reka Čabranka izvira iz dveh kraških obrhov v triasnih dolomitih (Mihelič 1997). Prvi je na hrvaški strani, približno kilometer gorvodno od Čabra. Drugi, večji izvir je na slovenski strani, približno 400 metrov naprej od hrvaškega izvira. Ker se mostu pri hrvaškem izviru Čabranke zaradi državne meje ne sme prečkatati, si ta izvir lahko ogledamo le s prestopom mejnega prehoda Podplanina, s tem pa se pot seveda močno oteži in podaljša. Z izjemo obeh izvirov reka Čabranka po celotni dolžini svojega toka, do izliva v reko Kolpo, teče po neprepustnih permskih kamninah. Je vodnata hudourniška reka. Da bi se prebivalci zavarovali pred poplavnimi vodami, so na vsega 15 km dolgem vodotoku naredili številne pragove. V preteklosti so bila zlasti na slovenski strani strma

pobočja zaradi izsekavanja gozda za potrebe železarne izpostavljena močni eroziji. Strma pobočja v permških klastičnih kamninah so namreč plazovita. Ob večjih deževjih je premikanje pobočnega gradiva in njegovo nasipavanje v dolini povzročalo pogoste poplave. Danes se pobočja počasi zaraščajo z gozdom. Globoko vrezovanje Čabranke je verjetno posledica recentnega dviganja območja med alpidsko orogenezo. Na slovenski strani se pobočja v zgornjem delu zaključujejo v strmih karbonatnih Žurgarski in Taborski steni (Mihelič 1997).

Postaja 3: izvir Kolpe

Turkizni zeleno-modre kraški izvir reke Kolpe je verjetno eden izmed najlepših kraških izvirov na Hrvaškem. Voda prihaja na plan na nadmorski višini 321 m. Njena povprečna temperatura je 7° C in prihaja iz globine več kot 80 m. Gre za enega najglobljih, najizdatnejših (1700 l/s) in v premeru največjih (čez 50 m) hrvaških izvirov. Podzemna kraška hidrologija še ni v celoti pojasnjena. Od leta 1997 je izvir Kolpe z zaledjem del Narodnega parka Risnjak. Prvobitna narava z izjemnimi naravnimi pojavi in bogato kulturno dediščino je za pokrajino, ki vidi razvojne možnosti zlasti v turizmu, velika prednost. Še posebej je treba poudariti izjemno biotsko raznovrstnost metuljev. Na

Pot h kraškemu izviru Kolpe je prav prijeten sprehod ob kristalno čisti vodi. Foto Primož Pipan.

Kolpa prihaja na plan v močnem sifonskem izviru. Foto Primož Pipan.

območju ob prvih 20 km rečnega toka je bilo določenih več kot 500 različnih vrst. Prvih nekaj kilometrov reke bi se najbrž dalo v turistične namene ustrežneje urediti. K tej podmeni je treba dodati, da tudi na hrvaški strani meje obstajajo posamezniki z zelo jasno in celostno vizijo razvoja pokrajine, ki pa bi nujno potrebovali več somišljenikov in prizadevnih sodelavcev.

Postaja 4: Zamost

Na kratkem, a vodnatem toku potoka Gerovščice so nekoč na šestih mestih delovale žage, mlini in kovačije na vodni pogon. Gerovščica izvira v slikovitem kraškem izviru Jezira pod dolomitnimi stenami Svete gore. V vasi Zamost še vedno deluje tako imenovani "Salanov mlin" na tri kamne, ki je od leta 1751 v lasti družine Žagar. V preteklih stoletjih so prebivalci okoliških vasi s slovenske in hrvaške strani doline sem prinašali mlet koruzo, pšenico, ječmen in oves. Družina Žagar se je v preteklosti ukvarjala tudi z odkupom kož in krzna cenjenih divjih zveri, ki so jih lovci lovili v tamkajšnjih gozdovih. Danes lahko obiskovalec v mlinu kupi koruzno moko iz domačega pridelka, pa tudi domače žganje in med.

Žaga pri "Malinariču" v Zamostu. Foto Brigita Gregorčič.

Nekaj deset metrov pod mlinom še vedno deluje lepo vzdrževana žaga pri "Malinariču". Zgrajena je bila pred 1. svetovno vojno, po povratku starega gospodarja iz Amerike, kamor se je odselil kot ekonomski emigrant. Zdajšnji lastnik žage obiskovalcem z veseljem demonstrira celoten postopek predelave hloda v desko.

Postaja 5: Plešče

Vsaj do 17. stoletja je bila središče spodnjega dela doline Čabranke Osilnica, kjer je bila župnija že od 14. stoletja. Celotno območje je bilo del Kočevskega gospostva. V 17. stoletju se je verjetno zaradi tovarniškega izogibanja mitnicam odprla tudi prometna pot po dolini zgornje Kolpe in delno Čabranke. Takratni zaselek Plešče je sčasoma postal pomembna točka, kjer so pretovarjali blago, ki je prihajalo po tovarniški poti ob reki Kolpi in je bilo namenjeno bodisi na cesto Prezid-Gerovo bodisi v Čabar ali višje ležeča naselja. Prek Plešč sta vodili dve poti iz doline, ena mimo Svete gore in druga proti Trstju. Ob koncu 18. stoletja so zaradi nekaj velikih poplav, ki so porušile tudi železarno v Čabru, reko Čabranko regulirali in s tem omogočili varnejšo poselitev na dnu doline. Iz manjših zaselkov Am Grab se je oblikovala vas Plešče. Na začetku 19. sto-

"Palčava šiša" v Plešeh. Foto Brigita Gregorčič.

letja je postala krajevno središče nekoč gosto poseljenega zaledja na desnem bregu Čabranke. Takrat je vas doživljala svoje "zlate čase", občina Plešeh pa je imela konec tega stoletja kar 1600 prebivalcev, zdaj pa jih je le še okrog 300. Cesta je dolino reke Čabranke prvič povezala proti Čabru šele leta 1894. Izgradnja ceste je pomenila začetek gospodarskega zatona vasi Plešeh, saj ji je vlogo centralnega naselja odvzel Čabar. Zadnje desetletje 19. stoletja sovpada tudi z začetkom množičnega odhajanja na delo v tujino in začetkom depopulacije območja (Smole 2007a, 2007b). Pred nekaj desetletji je bila med Plešeh in Čabrom na Čabranki zgrajena majhna hidroelektrarna, na mestu zdajšnje ribogojnice pri Mandlih pa je pred 2. svetovno vojno delovala parna žaga, ki jo je v tridesetih letih 20. stoletja odnesla narasla Čabranka (Smole 2007c).

Jeseni 2006 je kot prva zasebna etnološka zbirka na Hrvaškem odprl vrata obiskovalcem kulturni spomenik "Palčava šiša" (Palčeva hiša) s pripadajočim gospodarskim poslopjem in dvoriščem iz leta 1856. Predstavlja edino skoraj v celoti ohranjeno in rekonstruirano meščansko gospodarstvo na podeželju. Gre za hišo trgovca, gostilničarja in posestnika iz druge polovice 19. stoletja. Deloval je tako na Hrvaškem kot v Sloveniji. V hiši so za ogled urejene štiri etaže, od obokane vinske kleti do spalnice na podstrehi. O nekdanjem bogastvu rodbine Čop pričajo tudi bogato okrašeni portali na oknih in vratih, gosposko nadstropje z meščansko poslikanim salonom, knjižna zbirka s knjigami v nemškem, hrvaškem in slovenskem jeziku, imenitno pohištvo in izbrana posoda. Z zbir-

Prodajne police s starimi artikli v "Palčavi šiši". Foto Primož Pipan.

ko značilnih predmetov, predstavivijo domačega narečja in tradicionalne glasbe je v hiši prikazano stoletno prepletanje hrvaške, slovenske in nemške kulture na tem območju (Smole 2007a, 2007b).

V središču vasi sta za ogled urejena tudi "Tamažav mlin" z začetka 19. stoletja in obnovljena župnijska cerkev sv. Trojice. Do nedavnega je v središču vasi stala tudi vrhkletna in vrhhlevna hiša velikega kmeta iz 18. stoletja, imenovana "Tamažava šiša" (Tamaževa hiša). Sredi aprila 2007 so jo porušili, ker so lokalne oblasti dale prednost ureditvi tranzitnega prometa skozi vas, ki je bil zaradi ozke ceste do takrat nemogoč. Boljšo predstavo o življenju v preteklosti in sodobnosti dobi obiskovalec med sprehodom po dveh urejenih krožnih pešpoteh, in sicer ob Mlinskem potoku ter ob Čabranki, s katerih si lahko ogleda slikovito okolico naselij na obeh straneh doline (Smole 2007c).

Težave, ki so se povsem na novo pojavile z nastankom meje leta 1991, so povezane zlasti z omejevanjem prehajanja meje, povezanim s kontrolo potnih listov oziroma drugih ustreznih osebnih dokumentov. S tem se je poslabšala prometna dostopnost zgornjekolpskih naselij, zlasti s slovenske strani, saj so nekateri kraji postali pravcate prometne enklave, do nekaterih drugih pa vodijo ozke, vijugaste in slabo vzdrževane poti (Josipovič 2001). Do vzpostavitve schengenske meje so lahko nekatere mostove, na primer pri Črnem Potoku, Papežih in Strojčih, s posebnimi dovolilnicami prečkali le domačini, vsi drugi prebivalci Slovenije in Hrvaške pa so morali državno mejo prečkati

Razstava velikonočnih jedi v Trstju. Foto Primož Pipan.

na maloobmejnem mejnem prehodu v Zamostu (ob plačilu prepustnice) ali pa na meddržavnem mejnem prehodu Podplanina (ker nima statusa mednarodnega prehoda, ga državljanji drugih držav ne morejo uporabljati) s slabo urejenim cestiščem. Mednarodna mejna prehoda Babno Polje in Petrina sta le na obeh skrajnih koncih Zgornjega Pokolpja. Naj kot zanimivost omenimo, da v kolikor iščemo povezavo med Brodom na Kolpi in Plešci v elektronskem atlasu, nas program usmeri na poldrugo uro dolgo pot čez Delnice, Crni Lug ter Gerovo in ne na pot po dolini Kolpe in Čabranke, za katero bi potrebovali zgolj 20 minut vožnje (Smole, 2007c).

S koncem leta 2007 je Slovenija vstopila v tako imenovano schengensko območje, meja s Hrvaško pa je postala zunanja meja Evropske unije. Po zagotovilih notranjega ministra Dragutina Mateja v oddaji Omizje na TVS 1 (21. 3. 2007), večjih sprememb na meji s Hrvaško z vidika obsega in načina kontrole, števila in kategorije mejnih prehodov oziroma povečanega števila zaposlenih ni pričakovati. Schengenska kontrola se je po besedah ministra na meji med Slovenijo in Hrvaško že prej izvajala. Ob tem je bila obstoječemu sistemu dodana le tako imenovana SIS 1 baza podatkov, ki glede pretoka ljudi omogoča večjo preglednost in vzajemnost med državami EU. Tudi z uveljavitvijo schengenske meje prebivalci obmejnih območij v primeru dvolastništva še vedno uporabljajo posebne dovolilnice, v katerih so določene točke prestopanja državne meje. Na maloobmejnih mejnih prehodih se še vedno uporabljajo prepustnice,

Hrvatom pa za vstop v Slovenijo še vedno zadostujejo osebne izkaznice, ki pa jim dodajo še posebne, žigosane kartončke.

Postaja 6: Tršče/Trstje

Tršče ali Trstje je turistično razvijajoče se naselje. Investitorji z izgradnjo novih rekreacijskih površin in s povečanjem nočitvenih zmogljivosti računajo predvsem na goste, ki uživajo v neokrnjeni naravi in miru. Na planini Rudnik je smučišče z žičnicami, ki pa je zaradi vse pogostejšega pomanjkanja snega v težavah. Od tu se ponuja lep razgled na manjše slikovite zaselke, posejane po kraški planoti. Do 18. stoletja so na območju Rudnika kopali železo za čabransko železarno, do začetka 20. stoletja pa tudi cina-baritno rudo, ki so jo prenehali izkopavati zaradi izčrpanosti in skromnih zalog. Del rudniških rovov nameravajo preurediti v turistične namene.

Ob prazniku velike noči leta 2007 je krajevno turistično društvo organiziralo prireditev, katere namen je bil predstaviti nekdanje navade in običaje ob praznovanju na območju širše pokrajine. V želji, da običaji ne bi utonili v pozabo, si prizadevajo vsebino praznovanja prenašati na mlajše generacije. Obenem jih predstavljajo širši javnosti, s čimer privabljajo obiskovalce, ki jih zanimajo raznovrstne etnografske posebnosti tega dela Gorskega kotarja.

Literatura in viri

- Čaplar, A. 2001: Dinarska Hrvatska: planinsko-izletnički vodič. V. B. Z. d. o. o. Zagreb.
- Kovačević, I. 2005: Palčava šiša jedini je spomenik s dušom. Večernji list (13. 3. 2005). Zagreb.
- Josipovič, D. 1998: Zgornje Obkolpje. Politično-geografski oris obmejnega območja v Sloveniji in na Hrvaškem. Diplomski nalogi. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Josipovič, D. 2001: Prekomejno sodelovanje in vpliv nove slovensko-hrvaške državne meje na območju zgornjega Obkolpja. *Annales. Series historia et sociologia* 26-2. Koper.
- Josipovič, D. 2005: Prekrivanje političnih in jezikovnih meja na primeru slovensko-hrvaškega stika. Slovenija po letu 2004 – mostišče med EU in Jugovzhodno Evropo? Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba *Annales*, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Koper.
- Kapelan, I. T. 1981: Gorski Kotar. Delnice.
- Krevs, M. 2001: Življenjska raven prebivalstva slovenskega obmejnega območja ob meji s Hrvaško. Socialnogeografska problematika obmejnih območij ob slovensko-hrvaški meji. Dela 16. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Ljubljana.
- Logar, T. 1993: Slovenska narečja. Mladinska knjiga. Ljubljana.
- Majnarič, N. 1939: Jedno rovtarsko narječje u Gorskom kotaru. *Južnoslavenski filolog* 17. Beograd.

- Malnar, S. 2001: Prezimena u čabranskom kraju kroz stoljeća, 1498-1997. Matica Hrvatska, ogranak Čabar. Čabar.
- Medmrežje 1: http://hr.wikipedia.org/wiki/Nacionalni_park_Risnjak.
- Medmrežje 2: http://kulturalna-dobra-pgz.posluh.hr/gh/gk3_2htm.
- Medmrežje 3: <http://gorskikotar.hr/www.tz-cabar.hr/grad.htm>.
- Medmrežje 4: <http://free-ri.htnet.hr/cabar/cabar.htm>.
- Mesec, S. 2003: Učinki Phare CBC programov med Slovenijo - Italijo. Diplomaska naloga. Oddelek za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Logatec.
- Mihelič, B. 1997: Atlas reke Kolpe. Kolpa in Čabranka za čolnarje in izletnike. Inštitut za geodezijo in fotogrametrijo FGG. Ljubljana.
- Nared, J. 2005: Meja kot dejavnik regionalnega razvoja. Slovenija po letu 2004 - mostišče med EU in Jugovzhodno Evropo? Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko. Koper.
- Prospekti: "Palčava šiša", "Tamažava šiša i maln", "Kružni put uz Malnski potok in Kružni put uz Čabranku", "Zamost", "Poučna, energetska, duhovna i rekreativna staza oko Prezida" (april 2007).
- Smole, M. 2005: "Palčava šiša" - poldrugo stoletje družine Čop iz obmejne vasi Plešče. Glasnik Slovenskega etnološkega društva 45-4. Ljubljana.
- Smole, M. 2007a: Zgodba družine Čop iz hrvaške obmejne vasi Plešče v Čabranski dolini. Kontinuiteta prepletanja hrvaške in slovenske tradicije na obmejnem podežlju? V: Zbornik s posveta o Etnološki dediščini in kulturni podobi Slovencev na Hrvaškem, 6.-7. oktober 2005 v Zagrebu. Ljubljana.
- Smole, M. 2007b: Oblikovanje ideje o "Palčavi šiši" iz vasi Plešče na Hrvaškem kot etnološkem spomeniku. V: Zbornik z mednarodnega simpozija: Mesto ni trg na meji, Kozjansko 25.-26. maj 2006, 9. vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo. Ljubljana.
- Smole, M. 2007c: Vizija turističnega razvoja Plešč in širšega zaledja. Ustni vir, april 2007.
- Tekavčić, P. 1999/2000: Slovenija v enem najlepših del sodobne hrvaške nenarativne književnosti. Jezik in slovstvo 45-3. Slavistično društvo Slovenije. Ljubljana.
- Tenžera, M. 2006: Velika povijest u maloj kući. Vjesnik, 2301 (12. 9. 2006). Zagreb.
- Vstopanje v schengensko območje. Oddaja Omizje na TVS 1 (21. 3. 2007).

REŠKA AGLOMERACIJA

Daniel Bogešić

Vodja: mag. Daniel Bogešić, profesor geografije in zgodovine na klasični gimnaziji v Pazinu

Ekskurzija je bila izvedena 15. marca 2008.

Potek poti: Jelšane – počivališče Vrata Jadrana – reška obvoznica – Čavle – dolina in izvir Rječine – Martinovo Selo – Grobnik – Kukuljanovo – Bakar – Draga – Gornja Vežica – Sušak – center Reke – Škurinje – Marinići – Viškovo – Jelšane

Postaje:

1. izvir Rječine
2. Martinovo Selo
3. Grobnik
4. Bakar
5. center Reke
6. Kastav

Uvod

Namen ekskurzije je spoznati temeljne značilnosti Reke in njene okolice. Reka je največje hrvaško pristanišče, vodilno ladijsko vozlišče, po velikosti tretje makroregionalno središče Republike Hrvaške ter pomembno kulturno in univerzitetno središče. Umeščena je na severni obali Reškega zaliva, tam, kjer se Sredozemlje najgloblje zajeda v evropsko celino. Ozka dinarska pregrada omogoča najbolj ugodne povezave s panonskim območjem. Zaradi tega je Reka pomembno prometno vozlišče s štirimi magistralnimi smerni: proti Zagrebu, Trstu in Ljubljani, Istri in Pulju ter Senju in Dalmaciji. Vrhunec v svojem dozrajšem razvoju, temelječem na pomorskem prometu, je doživela na začetku osemdesetih let 20. stoletja.

Zdajšnje širše mestno območje Reke, v katerem je leta 2001 živelo 144.043 ljudi, se razprostira v trikotniku med Preluko na zahodu, Lopačo na severu in uvalo Martinščico na vzhodu. Primestno območje v širšem pomenu obsega območja Kastva (Kastavština, slovensko Kastavščina), Grobnika (Grobinština, slovensko Grobniščina), Klane in Bakarskega zaliva.

Regionalni vpliv Reke sega v Gorski kotar ter na otoke Krk, Cres in Lošinj. To območje je upravno organizirano kot Primorsko-goranska županija z Reko kot središčem. Županija meri 3590 km² in je leta 2001 imela 305.505 prebivalcev; na Reki živi torej 47 % prebivalcev županije. Makroregionalni vpliv Reke vključuje še celotno hrvaško Istro in večji del Like. Skupna površina makroregije je 11.753 km², na katerih je leta 2001 živelo 566.000 ljudi. Čeprav je med štirimi hrvaškimi makroregijami najmanjša, je po stopnji demografske koncentracije (25 %) takoj za zagrebško makroregijo.

Splošne značilnosti Reke in njene okolice

Širše mestno območje Reke je bilo do leta 1993 upravno združeno v 555 km² veliki občini Reka, nato je bilo razdeljeno na upravna mesta Kastav, Bakar in Reka ter občine Viškovo, Klana, Jelenje, Čavle, Kostrena in Kraljevica. Upravne spremembe so bile izvedene z namenom vzpodbujanja skladnejšega regionalnega razvoja. Kljub temu se v razvoju navedenih občin še vedno čuti močan vpliv Reke, prav tako pa je tudi v sosednjih občinah Matulji, Opatija, Lovran, Crikvenica, Novi Vinodolski ter v severnem delu otoka Krka.

Naravnogeografsko je za območje reške aglomeracije značilna izrazita conalnost, ki jo pogojuje menjavanje štirih naravnogeografskih pokrajinskih enot:

- razmeroma širokega kraškega priobalnega območja,
- ozkega notranjega flišnega podolja,
- razčlenjenega hribovja z udorino Grobniškega kraškega polja in
- prisojnih pobočij goratega oboda Obruč-Tuhobić.

Zakraselo priobalno območje obsega predel med Preluškim zalivom na jugozahodu, Kraljevico na jugovzhodu in vzpetino Židovje na severu; od vzhodnih obronkov Čičarije ga razdvaja široko podolje na relaciji Rupa-Jušići. Gre za genetsko in fiziognomsko enotno območje od severovzhoda proti jugozahodu nagnjenih (z naklonom od 10 do 15°) kraških uravnav, ki se nadaljujejo v Vinodolskem primorju. Od ozkega flišnega podolja v zaledju ga razdvaja niz višjih vzpetin, potekajočih v smeri od severozahoda proti jugovzhodu, od Židovja (Veliko Židovje, 669 m) pri Klani do Kavranica (301 m) tik nad Kraljevico. Geološko je izrazito homogeno. Prevladujejo apnenci in breče kredne starosti, kar ima za posledico enoličen značaj kraških uravnav. Na takšni matični podlagi so nastala prostrana območja rendzin in rjavih prsti. Redki sledovi fliša so še vidni v diagonalno potekajoči Škurinjski dragi, ki se nadaljuje pod morsko gladino. Na intenzivno neotektoniko na tem območju opozarjajo veliko število manjših tektonskih jarkov ter izrazite spremembe nagnjenosti kamninskih plasti na kratke razdalje. Najpomembnejša značilnost so vzdolžni pregibi v prerezu njegovega jugozahodnega dela, kjer so nastale uvale in vrtače z jerovico, zato so tam tudi najpomembnejša kmetijska zemljišča. Ob robovih teh razpotegnjenih uval so nastale številne vasi, ki so zdaj povečini že skoraj povsem urbanizirane. V zaledju kraškega priobalnega območja je v dinarski smeri razpotegnjeno ozko notranje flišno podolje, za njim pa je razčlenjeno

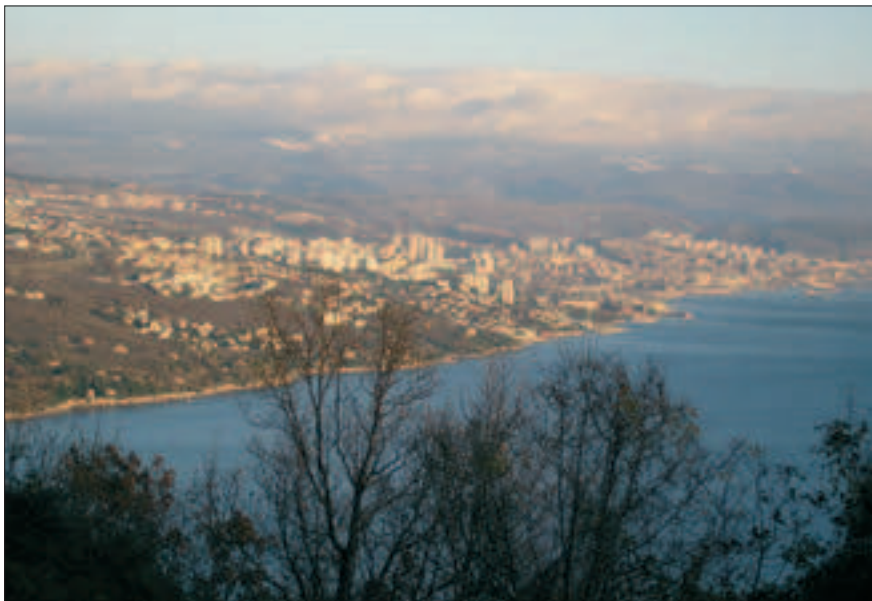
hribovje z Grobniškim kraškim poljem. Zadnjo, najvišjo cono sestavljajo prisojna pobočja niza goratih vzpetin in kraške uravnave med Obručem (1376 m) na severozahodu in Tuhobičem (1109 m) na jugovzhodu, ki obenem sestavljajo naravno ločnico širšega reškega območja.

Po Köppenovi podnebni klasifikaciji je za kraško priobalno območje in južni del notranjega flišnega podolja značilno zmerno toplo podnebje z vročimi poletji (Cfa), torej submediteransko podnebje. Ob pravega sredozemskega podnebnja se najbolj razlikuje po izdatnejših padavinah (1000–2000 mm letno) in njihovi drugačni razporeditvi, pri čemer je hladni del leta nekoliko bolj namočen od toplega. Reka letno prejme 1548 mm padavin, njena povprečna januarska temperatura je 5,2° C, povprečna juljska pa 23° C. Na območju hribovja in Grobniškega kraškega polja podnebni tip Cfa prehaja v tip Cfb, za katerega so zaradi večje nadmorske višine značilna topla poletja. Vendar je za območji severno od izvira Rječine, še zlasti za območje Klane ter prisojna pobočja goratega oboda in kraških uravnjav med Obručem in Tuhobičem značilno zmerno toplo vlažno podnebje s svežimi poletji (Cfc). Tu je višina padavin še večja, pozimi pa se pojavlja obilno sneženje. Smučišče na Platku na primer prejme kar 3349 mm padavin letno. Vrhovi goratega oboda predstavljajo zunanjo mejo snežno-gozdnega podnebnega tipa Df.

Do 350 m nadmorske višine v rastlinskem pokrovu prevladujejo združbe kraškega gabra (*Carpinetum orientalis*). Vendar v sodobnosti zvečine prevladujejo njihove degradirane različice nizkih (ograjanih) šikar in kamenišč, poraslih s kaduljo (*Stipo-Salvetium*). Ob belem gabru se pojavlja tudi puhasti hrast (*Quercus pubescens*). V ugodnejših mikroklimatskih razmerah v priobalnem pasu rasejo evmediteranske vrste (*Orneto-Quercetum ilicis*), medtem ko bolj kislja zemljišča rendzin v flišnem pasu omogočajo razvoj travniškega rastlinstva. Za območje z več kot 350 m nadmorske višine, torej za hribovito kraško območje in območje Grobniškega kraškega polja, je značilna naravna združba črnega gabra in ojstrice (*Seslerio-Ostryetum*). Vendar so tudi tu zastopane šikare in kamenišča. Ne glede na nadmorsko višino se na južnih, prisojnih pobočjih pojavlja beli gaber, na severnih, osojnih pa črni gaber. Za najvišje, več kot 900 m visoko območje so značilni primorski bukovi gozdovi.

Kljub sodobnemu velikemu obsegu reške aglomeracije, je bil nastanek in razvoj Reke sprva navezan na ustje sicer kratke, a vodnate Rječine, kar potrjuje tudi ime naselja. Zgodovinsko jedro se je namreč razvilo na odprti obali levo od njenega ustja, ki je skozi stoletja imelo vlogo pristanišča. Razen tega je ugoden položaj na obali dobro zavarovanega, okrog 60 m globokega in po pomorskih poteh lahko dostopnega Reškega zaliva (Vela vrata med Istro in Cresom, Mala vrata med Cresom in Krkom ter Srednja vrata med Krkom in Primorjem) Reki omogočal dodatne prednosti za razvoj res velikega pristanišča.

Reka se je že v antiki začela razvijati kot posrednik blaga med svojim zaledjem in čezmorskimi območji, kar potrjuje tudi tako imenovana Jantarjeva pot prek Postojnskih vrat, ki je zagotavljala dobro povezavo z vzhodnoalpskim prostorom. Vezi s panonsko-peripanonskim prostorom čez tako imenovani hrvaški "Gorski prag" so se začele

Panorama Reke z Učke. Foto Daniel Bogešič.

pomembneje krepiti od 18. stoletja dalje, z izgradnjo pomembnih cest, imenovanih Karolina in Lujzijana.

Pogoji za razvoj glavnega ogrskega pristanišča in enega od največjih srednjeevropskih pristanišč nasploh so bili izpolnjeni leta 1873 z železniškimi povezavami z Dunajem in Trstom prek Pivke ter Budimpešto prek Zagreba. Zaradi omejenih prostorskih zmožnosti so v 19. stoletju načrtno nasipavali obalni teren in s tem na novo ustvarili pristaniško območje. V tem času je Reka zrasla v močno industrijsko in finančno središče. Med številnimi tovarnami velja izpostaviti tovarno torpedov, prvo tovrstno tovarno na svetu. Gospodarski razvoj je spodbudil priseljevanje, ki je mestu dalo večnacionalni značaj. Delež Hrvatov se je na račun Italijanov, Madžarov, Nemcev, Slovencev in drugih z 92 % leta 1857 zmanjšal na vsega 40 % leta 1910. V sodobnosti se je delež Hrvatov znova povečal na 80 %.

Glavni temelj razvoja Reke je pristaniško-trgovska vloga, medtem ko ima gospodarsko izkoriščanje okolice le neznatni pomen. Prav tako je bil v preteklosti šibek vpliv mesta na kmetijsko pridelavo v okolici. Vse do najnovejše dobe so ohranila značaj krajevnih centrov stara okoliška središča Kastav, Grobnik in od začetka 19. stoletja tudi Kraljevica, vendar njihov razvoj omejuje bližina Reke. Nizki kmetijski donosi v razmeroma skromnih naravnih razmerah so pogojevali usmerjanje k nekmetijskim dejavnostim, pa tudi razmeroma zgoden pojav deagrarizacije in depopulacije. Po 1. svetovni vojni je na celovit razvoj Reke zlasti neugodno vplivalo oblikovanje Reške države leta 1922

in njena pripojitev k Italiji dve leti pozneje, s čimer je mesto postalo ločeno od kmetijskega zaledja. Za Italijo je bila Reka nepomembno obrobno pristanišče, zato jo je po pomenu kmalu prehitel bližnji Sušak kot najpomembnejše jugoslovansko pristanišče. Med 2. svetovno vojno je nemška vojska uničila okrog 90 % pristaniških naprav.

Po 2. svetovni vojni sta se Reka in Sušak znova zčila v enotno mestno-pristaniško celoto z vlogo glavnega jugoslovanskega pristanišča in pomembnega tranzitnega pristanišča za Madžarsko, Avstrijo in nekdanjo Češkoslovaško. Zaradi tega se je pojavila potreba po širitvi pristanišča in ureditvi novih, prostorsko dislociranih pristaniških kompleksov: bakarsko-urinjskega za rzsute in tekoče tovore ter ro-ro promet, omišalskega za nafto ter raškega za les in živino. Reško-susaški kompleks je ostal zadolžen za splošni tovor in les. Največji pretovor okrog 20 milijonov ton je bil zabeležen leta 1980. Razvoj priobalnega območja je povzročil močno urbanizacijo podeželske okolice, pa tudi suburbanizacijo, nastanek satelitskih naselij in s tem korenito spremembo pokrajinskega videza. Število reškega prebivalstva se je z 69.000 leta 1968 povečalo na 101.000 leta 1961 in 168.000 leta 1991. S posodobitvijo obstoječih in izgradnjo novih prometnic v zadnjih petdesetih letih (Jadranska magistrala, letališče, Jadranski naftovod - JANAF, avtocesti Reka-Zagreb in Reka-slovenska meja) je bil narejen pomemben korak k popolnejšemu izkoristku ugodnega geopolitičnega položaja Reke.

Reka je postala vodilno hrvaško pristanišče, vodilno hrvaško ladjarsko središče z družbama Croatia Line in Jadrolinija ter eno od najmočnejših industrijskih središč s številnimi pomembnimi industrijskimi obrati, navezanimi v glavnem na razvito pristaniško vlogo. Tu delujejo ladjedelnica 3. maj, naftna rafinerija, remontna ladjedelnica Viktor Lenac, tovarna ladijskih motorjev in traktorjev Torpedo, tovarna ladijskih naprav Rikard Benčić, tovarna dvigal Vulkan, tovarna papirja Hartera, tovarna vrvi, tovarna embalaže, reška oblačilna industrija RIO in živilsko-industrijski kombinat. Precej je tudi manjših industrijskih obratov.

Zaradi gospodarske in politične tranzicije ter velikosrbske agresije se je v devetdesetih letih prejšnjega stoletja mednarodni pomen Reke precej zmanjšal. Leta 2001 so na primer v njenih pristaniščih pretovorili le 8 milijonov ton tovora. S tem so se pojavili veliki gospodarski problemi, ki so povzročili tudi precejšnje nazadovanje števila prebivalcev, tako da je v mestu ob popisu leta 2001 živelo kar 14 % ljudi manj kot deset let prej. Kar dve tretjini večjih gospodarskih subjektov, na primer Torpedo, Hartera, Rikard Benčić, Croatia Line, je šlo v stečaj.

Na pomen Reke opozarja tudi dejstvo, da ima mesto Reka drugi največji proračun na Hrvaškem. Proračun Zagreba znaša 6 milijard kun (približno 820 milijonov evrov), proračun Reke pa 800 milijonov kun (okrog 110 milijonov evrov). Reka ima prevladujoč gospodarski pomen v Primorsko-goranski županiji z 51 % tamkajšnjimi podjetniki, 56 % zaposlenimi in 61-odstotnim deležem od vseh županijskih prihodkov, četudi, upoštevaje tudi stroške, večjo produktivnost dosegajo Kastav, Malinska in Bakar.

Največji pomen v gospodarskem razvoju imajo svobodna cona Kukuljanovo (svobodna cona je ograjen in označen del hrvaškega ozemlja, kjer se gospodarske dejavnosti izvajajo pod posebnimi pogoji), pristaniška cona Reka s kompleksi na Reki ter

v Bakru, Škrljevu in Bršici ter manjša poslovna središča ob satelitskih naseljih (Bakar, Čavle, Kastav, Klana, Matulji, Viškovo). V Primorsko-goranski županiji se je leta 2006 prvih pet najpomembnejših podjetij razvrstilo v naslednjem zaporedju: ladjedelnica 3. maj, Europetrol, trgovska veriga Plodine, Jadrolinija in Elektromaterijal, po dobičku pa marketinška Operativna kompanija, Policentar, ki je večinski lastnik Tower centra, ena od največjih trgovskih središč v jugovzhodni Evropi, in reciklažno podjetje Metis. Pet največjih družb v predelovalni industriji (ladjedelnica 3. maj, Istravino, ladjedelnica Kraljevica, Finvest in Jadran Galenski) je ustvarilo 35 % skupnih prihodkov in zaposlovalo 23 % od vseh zaposlenih v industriji Primorsko-goranske županije. Vendar nobeno od omenjenih podjetij ne spada med prvih deset na ravni Hrvaške, med prvimi stotimi najpomembnejšimi hrvaškimi podjetji pa so le tri reška podjetja. Čeprav je ladjedelništvo najmočnejša industrijska panoga, ne ustvarja dobička, ampak izgubo. Veliko rast vrednosti izvoza je dosegla proizvodnja strojev, največ zaradi pomembnih izvoznih poslov tovarne motorjev in dvigal 3. maj.

Opis poti

Postaja 1: izvir Rječine

Nastanek in lastnosti Rječine pogojuje zgradba in usmeritev vododržnega flišnega podolja v zaledju kraškega priobalnega območja. Glede na morfološko-hidrografske značilnosti lahko podolje razčlenimo na pet odsekov. Prvi, tako imenovani Klanski odsek, se začne z gozdnatim Dletvom (Osterija, 715 m) na meji proti slovenskim Brkinom, nakar po prekinitvi pri Studeni sledi Rječinski odsek. Med Pašcem in Orehovico se razteza Pašaški odsek, med Orehovico in Vitoševim pa najožji odsek Draga. Pri Vitoševu se podolje zniža in potopi v Bakarskem zalivu (Bakarski odsek), nakar se na jugovzhodni strani znova dvigne nad morsko gladino (Bakaraški odsek) in se pri Križišču spoji z Vinodolskim podoljem.

Rječina je dolga 18,3 km, široka pa med 9 in 16 m. Njeno porečje meri 234 km². Glavni pritok je Sušica, ki se izliva pri Jelenju. Rječina je dolino izoblikovala v flišnem Rječinskem odseku, s tem, da se rečni tok pri Orehovici ostro obrne proti jugozahodu in po preboju soteske skozi priobalno območje prispe do morja. Po nastanku podobni sta soteska Draga in tesen Bakarska vrata.

Slikovit kraški izvir Rječine, ki ga domačini imenujejo Zvir ali Zvirjak, je na nadmorski višini 323 m. Do potresa pri Klani leta 1870 je Rječina izvirala pod Podjavorjem, ob potresu pa je izvir zasulo. Zdajšnji izvir ima status naravnega spomenika. Uporablja se za potrebe reškega vodovoda. Njegova minimalna izdatnost je 4,5 litrov, največja pa kar 120 kubičnih metrov vode v sekundi. Temperatura vode je okrog 8° C.

Leta 1968 je z zajezitvijo Rječine pri kraju Grohovo na območju naselja Valiči nastalo istoimensko, kilometer dolgo in do 28 metrov globoko zajezitveno jezero s prostornino pol milijona kubičnih metrov vode. Ta je po podzemnem cevovodu speljana do

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

hidroelektrarne Rijeka s turbinami v podzemni strojnici, zgrajeni v soteski, skozi katero se Rječina prebije do morja. V hidroelektrarni letno proizvedejo okrog 140 milijonov kilovatnih ur električne energije.

Po ojezeritvi je srednji del struge Rječine povsem presahnil; leta 1985 so ga zavarovali z zakonom. Po dolini Rječine navzdol se širijo celinski podnebni vplivi, kar se kaže tudi v poraščenosti z bukvi in hrastom gradnom. Sredozemski vplivi, ki jih odraža prisotnost kraškega gabra, lovorja in črnike, so precej šibkejši. Zanimivo je, da je hrvaški botanik Dragutin Hirc predel okrog Orahovice poimenoval "botanična Meka".

Postaja 2: Martinovo Selo

Martinovo Selo je naselje na desnem bregu reke Rječine v zgornjem toku. Izjemno pejsažno vrednost mu zagotavljajo tradicionalna arhitektura in številne brzice. Zanimivo je, da je to območje navkljub posodobitvenim in multikulturnim vplivom Reke uspelo ohraniti avtohtonost in tradicijo. O tem priča tudi dejstvo, da je bil leta 2007 prav tu odprt prvi krajevni muzej v občini Jelenje. Urejen je v delu hiše nedaleč od starega mlina, edinega še delujočega med nekdanjimi 27 mlini na Rječini. Razstavljeni so stari gospodinjski predmeti, orodje in narodna noša. Tu hranijo tudi posode za mleko, v katerih je poslednja "mlikarica" vsak dan nosila sveže mleko na Reko. Zgodovinski pomen "mlikaric"

V Martinovem Selu ob Rječini si prizadevajo vzpodbuditi turistični razvoj. Foto Daniel Bogešič.

najbolje razkriva njim na čast postavljen spomenik v središču mesta. Zaradi tega ima tudi turistična organizacija Jelenje v načrtu ureditev muzeja o "mlikaricah".

Prispevek k ohranjanju tradicije in razvoju turizma je tudi ohranjanje stare kovačije v bližnjih Dražicah, zadnje v Grobniščini, to je na območju Grobnika. V kratkem se v njej obeta tudi izdelovanje originalnih grobniških spominkov.

Postaja 3: Grobnik

Grobniština oziroma Grobniščina (slovensko Grobniščina) je tradicionalno ime 195 km² velike mikroregije na območju Grobniškega kraškega polja in okoliškega kraškega hribovja. Grobniško kraško polje s površino 15 km² je na nadmorski višini med 270 in 280 m in je najbolj izrazita reliefna depresija v zaledju Reke. Nastalo je z močnim razpadanjem in spiranjem dolomitnih plasti z visokega oboda Obruč-Jasenovice-Sleme ter masiva Risnjaka (1528 m) v pleistocenu. Grič Hum (395 m) razdvaja polje na višji, bolj zakrasel in redkeje poseljen vzhodni del ter na bolj rodovit, zelen in gostejše poseljen zahodni del. V vzhodnem delu polja so na območju Kikovice odložene velike količine dobro zaobljenega rečnega proda. Tu sta tudi tekmovalna steza za avtomobilске in motoristične dirke ter športno letališče. V zahodnem delu polja se okrog naselij Jelenje, Dražice, Molnari in Zastenice razprostirajo zemljišča z rjavimi prstmi. Ob Rječini debelejšje flišne plasti pogojujejo občasne izvire.

Grobniško kraško polje od notranjega flišnega podolja razdvaja območje zelo razčlenjenega apneniško-dolomitnega hribovja, v katerem se izmenjujejo trije nizi vzpetin iz apnenca in odporne breče ter dve vzdolžni uvali s obsežnimi ponori. Ves sistem vzpetin in globeli je razpotegnjen v dinarski smeri od severozahoda proti jugovzhodu. Nadmorska višina vzpetin prvega niza, ki omejuje notranje flišno podolje, je med 250 in 350 m. Vrhovi drugega niza so visoki med 300 in 400 m. Najvišji je od 600 do 800 m visok tretji niz, za katerega so značilne nepravilne kopaste vzpetine z vmesnimi globokimi uvalami. Najpomembnejša med udrtimi reliefnimi oblikami je široka uvala med drugim in tretjim nizom, imenovana Krasiško-Hreljinska planota, kjer so zaradi sorazmerno debele odeje prsti nastala številna naselja, od kraja Čavle na severozahodu do kraja Hreljin na jugovzhodu, v bližini Kraljevice.

Na enem izmed vrhov drugega niza je nastal Grobnik, ki je po popisu v letu 2001 imel 382 prebivalcev. Začetki njegovega kaštela segajo v 2. stoletje, v čas, ko je tu potekal Liburnijski limes. Grad so v 13. stoletju zgradili Frankopani, z ženitvenimi pogodbami pa je v 16. stoletju prešel v last Zrinjskih. Po propadli zrinjsko-frankopanski zaroti leta 1671 je znova zamenjal lastnike; zadnji so bili iz nemške plemiške rodbine Thurn-Taxis. Poleg gradu je najpomembnejši objekt župnijska cerkev iz 15. stoletja, preurejena v 17. stoletju.

Grobnik je poimenovan po Grobniškem kraškem polju, kjer so potekale bitke proti Tatarom. Iz tega obdobja je tudi najbolj znan nakit reškega območja, tako imenovani morčič; največkrat so to uhani, okrašeni z glavo zamorčka, ki nosi turban, pojavlja pa se

Prostrano ravno dno Grobniškega kraškega polja pri Dražicah. Foto Daniel Bogešič.

tudi na broškah, prstanih, kravatnih iglah in ogrlicah. S svojo estetsko in okrasno vlogo simbolizira pripadnost Reke hrvaškem Primorju.

Grobniščina je od leta 1993 upravno razdeljena na občini Jelenje v severozahodnem in občino Čavle z izrazito ugodno prometno lego v jugovzhodnem delu. Občina Čavle meri 84 km², ki jih je leta 2001 poseljevalo 6749 ljudi (leta 1991 6469). Največja naselja so Cernik s 1244 prebivalci, Buzdohanj s 1311 prebivalci in Čavle s 1248 prebivalci. V njej so še kraji Ilovik, Mavrinci, Podčudnič, Podrvanj, Soboli in Zastenice. V zadnjem času se kraj Čavle in druga naselja razvijajo zaradi ugodnega prometnega položaja v neposredni bližini avtoceste Reka–Zagreb, avtoceste Reka–Split in načrtovane avtoceste z Reke proti Trstu, pa tudi zaradi močne reške suburbanizacije.

109 km² velika občina Jelenje je imela leta 2001 4877 prebivalcev, živječih v 17 naseljih. Največji sta Dražice s 1805 in Podhum s 1343 prebivalci.

Postaja 4: Bakar

Bakar stoji na okrog 50 m visokem gričku ob severovzhodnem delu 4,6 km dolgega in 600 m širokega Bakarskega zaliva, obdanega z do 300 m visokimi vzpetinami. Celotno območje, bogato s izviri pitne vode, je ponekod poraslo z sredozemskim listopadnim drevjem in nizkim rastlinstvom, največji del pa zavzema tako imenovani goli kras. Strma pobočja nad zalivom so znana po gojenju vinske trte. V 18. stoletju so začeli z

urejanjem kulturnih teras s suhimi zidovi, ki pa so jih zvečine opustili že v petdesetih letih 20. stoletja. Leta 1972 so terase zakonsko zavarovali. Na njih so gojili vinsko trto sorte belina, iz katere so pridobivali znano penino Bakarska vodica. Precejšnje upanje za uspešno revitalizacijo je dejstvo, da je leta 2001 kulturno društvo Dolčina iz Praputnjaka začelo z obnovo vinogradov in vnovično proizvodnjo penine.

V ne tako davni preteklosti je bil Bakar središče lova na tune v severnem Jadranu. Z nalovljenimi ribami so ribiči oskrbovali ne le Reko, ampak tudi Trst in Benetke. V zalivu je bilo tudi matično pristanišče za floto s šestdesetimi trgovskimi jadrnicami.

Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja se je začela močnejša industrializacija in ob obalah Bakarskega zaliva so zrastle koksarna, tovorno pristanišče in naftna rafinerija, kar je na žalost povzročilo pravicato ekološko opustošenje celotnega območja. Tudi zaradi tega so koksarno leta 1995 dokončno zaprli. Za sodobno industrijo so značilni okoljsko bistveno manj agresivni objekti. V zaledju mesta Bakra je na izrazito ugodni prometni lokaciji umeščena svobodna industrijska cona Kukuljanovo. Od pristaniškega kompleksa v Bakru je oddaljena 3 km, v bližini je tudi železniška postaja Škrlevo. V njej proizvajajo razno blago, tu se izvajajo končna predelava in plemenitenje, pa tudi trgovina na debelo in trgovinsko posredništvo, nudijo se bančne storitve in druge finančne transakcije ter sklepajo zavarovanja posesti in oseb.

Območje občine Mesto Bakar s površino 192 km² je imelo leta 2001 7773 prebivalcev. Med devetimi naselji imajo več kot 1000 prebivalcev Bakar (1566), Hreljin (1982), Krasica (1295) in Škrlevo (1153). Celotno območje sestavljajo tri pokrajinsko izrazito različne cone. V prvi neposredno ob zalivu živi okrog četrтина prebivalstva, v drugi na nadmorski višini med 180 in 300 m okrog sedem desetih, v najvišji pa vsega dvajsetina, četudi zavzema kar 70 % občinskega ozemlja.

Po nekaterih razlagah je Bakar dobil ime po bližnjem rudniku bakrove rude, po drugih pa po besedi *bukara* v pomenu lesenega vrča s podobno obliko, kot jo ima Bakarski zaliv.

Zgodovinsko jedro Bakra, ki je bil leta 1968 razglašen za kulturni spomenik, je razdeljeno na starejši zgornji del, imenovan Grad, kjer se je razvijal z mestnim obzidjem obdan del mesta, in mlajši spodnji del, razdeljen na dela Zagrad in Primorje. Najstarejšo znano naselbino so ustanovili Iliri in Kelti. Po zasedbi Rimljanov se omenja naselje z imenom Valcera. Griček, na katerem se je razvilo mesto, ima obliko trikotne piramide, katere prisekani, uravnani vrh je bil idealen za postavitve trdnjave z gradom.

Bakar se je kot samostojna občina z lastno upravo razvijal do 13. stoletja, takrat pa je vstopil v Vinodolsko župo, ki so jo upravljali Frankopani in Zrinjski. Bil je prometno in trgovsko središče. Po uničenju Zrinjskih leta 1671 je prišel pod avstrijsko upravo. Kljub gospodarski stagnaciji je postal sedež luške kapetanije za celotno Vinodolsko območje in visokega sodišča, pristojnega za celotni Gorski kotar. Leta 1775 ga je prizadel močan potres. Po obnovi se je v grad naselila manufaktura platna, za njo pomorska šola in v 19. stoletju vojašnica. Do hitrejšega razvoja pomorskega prometa in trgovine je prišlo po letu 1779, ko je Bakar postal svobodno cesarsko mesto in svobodno trgovsko pristanišče. Leta 1848 so prebili velika kamnita mestna vrata, ki jih je dal zgraditi ban

Josip Jelačić (Banska vrata). Po izgradnji železnice Karlovec-Reka leta 1873 je zaradi preusmerjanja prometa v reško pristanišče Bakar začel izgubljeni pomen.

Največja in najstarejša cerkev v Bakru je cerkev sv. Andrije apostola, ki je obenem tudi tretja največja cerkev na Hrvaškem. Njeni začetki segajo v 12. stoletje, obnovljena pa je v poznobaročnem slogu. Pod svetiščem je kriptna s 85 grobnicami, v katerih so pokopani bakarski veljaki. Ob bakarskem pristanišču stoji cerkev sv. Margarete iz 17. stoletja. Med pomembnejšimi profanimi objekti velja omeniti stavbo mestne hiše, kjer sta mestna uprava in turistični urad.

Drugi pomembnejši objekti so palača Marochini - Battagliarini, hospicij iz 16. stoletja, tako imenovana Rimska hiša (nekdanji samostan) in tako imenovana Turška hiša. Za slednjo je značilen svojski videz. Spodnji del ima pravilno štirikotno obliko, zgornji del in strešna konstrukcija pa sta nepravilne peterokotne oblike, tako da stavba spominja na turški čardak, kar pomeni stražnico. V mestnem muzeju, ki pa ni odprt za javnost, hranijo arheološko zbirko, arhiv s kulturnim in zgodovinskim gradivom, med njim tudi napise v glagolici in navigacijske pripomočke. Dandanes ima Bakar s pomorsko šolo tudi pomembno izobraževalno vlogo.

Glavne kulturno-zabavne prireditve, ki pomembno prispevajo k razvoju bakarskega turizma, so Margaretino poletje s koncerti, predstavami gledaliških skupin, čakavskimi večeri in srečanji likovnikov, mednarodna veslaška Bakarska regata, pustni avto rally "Pariz-Bakar" s tradicionalno karnevalsko dirko od Reke do Bakra, ki je sestavni

Bakar je staro mesto na obali ozkega Bakarskega zaliva. Foto Daniel Bogešić.

del mednarodnega reškega karnevala. V gastronomski ponudbi velja izpostaviti tako imenovani Bakarski baškot, tipično sveže ali trajno pečeno pecivo v obliki koluta, ki so ga prinesli ribiči iz italijanske Chioggie južno od Benetk.

Postaja 5: center Reke

Ostanke najstarejših liburnijskih objektov na območju središča Reke so našli na gričku 200 m zahodno od Starega mesta, medtem ko so na Trsatem griču našli ostanke japonskih objektov. Po rimski zasedbi je bila na lokaciji Starega mesta ustanovljena utrdba Tarsatica. Zahvaljujoč dejstvu, da je cesta Akvileja (Aquileia, slovensko Oglej)-Senia (Senj) prav tu najlažje prečila Rječino, njeno takratno riaško ustje pa je bil varno pristanišče, se je Tarsatica kaj kmalu razvila v municipij ali mestno občino. Dandanes so v Starem mestu še vidni ostanki poznoantičnega pretorija, kjer je bil sedež vojaškega poveljstva tako imenovanega Liburnijskega limesa, ki so ga v 4. stoletju zgradili od ustja Rječine proti severu. Obrambni zid je od Tarsatice segal vse do zdajšnje slovensko-hrvaške meje med Prezidom in Babnim poljem, od tam pa se je kot *Claustra Alpinum Iuliarum* nadaljeval do Hrušice, Baške grape in Ziljske doline.

V srednjem veku je na mestu Tarsatice nastalo trško naselje Rika (Rijeka, slovensko Reka) sv. Vida. O tem v Starem mestu pričajo cerkva sv. Sebastijana, cerkev Marijinega vnebovzjetja z zvonikom, znanim kot "Poševni stolp", in impozantna zgradba nekdanjega dominikanskega samostana. Na mestu kapetanovega kaštela zdaj stoji veličastna secesijska sodna palača. Iz 13. stoletja je tudi frankopanski kaštel na Trsatu, ki ga je na začetku 19. stoletja obnovil avstrijski general Nugent. Nedaleč stran so cerkve in frančiškanski samostan iz 15. stoletja. Njihov nastanek je povezan s skrivnostnim prenosom doma Svete družine iz Nazareta prek Trsata v italijanski Loreto. Zaradi tega je Trsat postal eno glavnih Marijinih svetišč na Hrvaškem. V 16. stoletju se je začela gradnja božjepotnih stebrov od Rječine do Trsata, ki jih je zdaj že več kot 500.

Od 15. stoletja se je Reka razvijala pod nadoblastjo Habsburžanov. Zaradi turških vpadov se je promet preusmeril proti Trstu in pristaniščem v Bakru, Kraljevici in Senju, s katerimi je reško pristanišče tekmovalo za prevlado. Na začetku 18. stoletja se je po osvoboditvi Panonskega nižavja izpod Turkov in s pojavom merkantilizma pojavilo zanimanje za čezmorsko trgovanje. Leta 1719 so Reko razglasili za svobodno pristanišče, že leta 1728 pa so jo s tako imenovano Karolinško cesto ali Karolino povezali s Karlovcem. Mesto se je postopoma začelo razraščati zunaj mestnega obzidja. Na lokaciji glavnega južnega vhoda v Staro mesto so postavili mestni stolp. Začele so se pojavljati prve tovarne, med katerimi je bila najpomembnejša rafinerija sladkorja, največji tovrstni obrat v monarhiji. Zdaj nameravajo kompleks tovarne sladkorja, znane kot "Rikard Benčić", preurediti v galerijo sodobne umetnosti. Iz tega obdobja je tudi katedrala sv. Vida, ki je bila takrat kot cerkev v sestavi jezuitskega kolegija zgrajena po vzoru beneške cerkve Santa Maria della Salute. Dandanes je edina velika baročna rotunda na ozemlju Hrvaške.

Reški korzo. Foto Daniel Bogešič.

Čeprav se je leta 1776 cesarica Marija Terezija do takrat avtonomno Reko odločila pripojiti k Hrvaški, je nejasna formulacija o "zasebnem telesu pod ogrsko krono" postala povod za krepitev madžarskih ozemeljskih teženj, ki so dosegle vrh s ponareditvijo nagodbe s Hrvaško leta 1868 in neposredno podreditvijo Reke ogrski vladi. Ozemlje tega *Corpus Separatum* je bilo podobno trikotniku z mejo pri Kantridi na zahodu, od koder je meja proti severu segala do Martinovega Sela, od tam pa se je obrnila nazaj proti jugu in se po reki Rječini spustila do morja.

V devetdesetih letih 18. stoletja je imela Reka okrog 6800 prebivalcev, do leta 1857 pa se je njihovo število potrojilo. Takrat je njena industrija predstavljala kar polovico tedanje hrvaške industrije. Najpomembnejši sta bili prva tovarna torpedov na svetu in tovarna papirja Hartera. Rast prometa v pristanišču je v štiridesetih letih 19. stoletja vzpodbudila razširitev pristaniškega kompleksa z zasipavanjem morja tik ob obali. Takrat so izliv Rječine prestavili proti vzhodu, staro korito, imenovano Fiumara ali Mrtvi kanal, pa je ostalo namenjeno majhnim ladjam. S temi gradbenimi deli je nastala delta. Z izgradnjo dveh velikih valobranov pred Mrtvim kanalom so izoblikovali sušaški pristaniški bazen, zahodno od njega pa reški pristaniški bazen. Po teh posegih se je začel hitreje razvijati Sušak, vzhodno predmestje Reke. Najbolj reprezentativne stavbe na Sušaku, kot so mestna hranilnica, prva hrvaška hranilnica in hotel Kontinental, so zrastle ob Rječini.

Z zasipavanjem morja pred Starim mestom je nastala nova glavna ulica Korzo, ki je z nadaljnjo izgradnjo ob koncu 19. stoletja dobila zaprt, "kopenski" videz. Na splošno je mogoče reči, da je zaradi pristaniških, železniških in industrijskih kompleksov Reka izgubila značilno sredozemsko obalno "fasado". Iz tega obdobja so značilne stavbe palača Modello, ljudsko gledališče Ivana Zajca, železniška postaja, Filodramatica, palači Jadran in Ploech, Guvernerjeva palača in kapucinska cerkev Lurške gospe.

Med svetovnima vojnama sta Rječina in Mrtvi kanal postala državna meja med Italijo in Jugoslavijo, s čimer sta se razdvojena Reka in Sušak začela razvijati ločeno. Iz tega obdobja sta prvi reški nebotičnik v racionalističnem slogu, pa tudi njegov dvojnik na Sušaku. Na absurdnost nekdanje razmejivne opozarjata Spomenik osvoboditve in kapelica sv. Nikole. Po 2. svetovni je bila Reka priključena k Jugoslaviji. V povojnem obdobju so stavbe v starem mestnem jedru le deloma obnavljali, v devetdesetih letih prejšnjega stoletja pa so začeli z vgrajevanjem novih, zlasti poslovnih objektov, tako da ima danes Staro mesto povsem spremenjen videz.

Postaja 6: Kastav

Najstarejši del Kastva stoji na osamljenem in izstopajočem griču z nadmorsko višino 377 m. Leta 2001 je kraj imel 2037 prebivalcev, celotna občina Kastav pa jih je imela 8891. Glede na njeno površino vsega 11 km² je tamkajšnja gostota poselitve zelo velika. Kastav je središče mikroregije med Reko in Učko s tradicionalnim imenom Kastavština (slovensko Kastavščina), ki jo sestavljajo občine Opatija, Lovran, Matulji in Kastav.

V starem jedru Kastva so se ohranili ostanki srednjeveškega obzidja in obrambnih stolpov, glavna mestna vrata in mestna loža. Na starem trgu Lokvini so vodni zbiralnik iz 17. stoletja, nekdanja kapetanova rezidenca (zdaj je v njej šola) in gotska cerkev sv. Trojice. Najbolj mogočen objekt je zagotovo triladijska župnijska cerkev sv. Jelene z zvonikom. Mogočne so tudi razvaline nedokončane jezuitske triladijske cerkve, tako imenovane Crevine.

Najstarejše naselje na mestu zdajšnjega Kastva so verjetno ustanovili Japodi in Liburni. Vse od selitve ljudstev naprej so večinsko prebivalstvo Hrvati. Kljub dejstvu, da so se skozi zgodovino izmenjevali razni gospodarji, se je dolgo ohranila hrvaška župska ureditev, ki je bila pisno urejena z zakonom in statuti s konca 15. in z začetka 16. stoletja (Kastavski, Moščenički, Veprinački statut). Od takrat je bila Kastavščina pod Habsburžani, s tem, da so jo med letoma 1630 in 1773 upravljali jezuiti. Po Napoleonovem porazu je bila kot del Istre priključena k Avstriji, upravne funkcije pa so bile premeščene v Volosko severno od Opatije. Med hrvaškim narodnim preporodom je bila Kastavščina žarišče kulturne in politične organiziranosti istrskih Hrvatov. Leta 1866 je bila v Kastvu ustanovljena prva hrvaška čitalnica, pet let pozneje pa je bil tu prvi politični tabor istrskih Hrvatov.

Po 1. svetovni vojni je bilo po rapalskem sporazumu leta 1920 območje Kastavščine povsem nenaravno razdeljeno. Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev je pripadel le Ka-

stav, medtem ko je bilo celotno preostalo območje priključeno k Italiji. Obalno območje med Preluškim zalivom in Rječino ter zaledjem do Dolnjega Jelenja je bilo razglašeno za tako imenovano Reško državo s površino okrog 100 km². Po vzpostavitvi fašistične vladavine v Italiji leta 1924 je večji del te mini državice anektirala Italija, pri čemer je Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev uspela doseči le neznatne mejne popravke. Prispadli so ji del pristaniškega kompleksa pri Mrtvem kanalu, kastavski predmestji Zamet in Rubeši, del Pehlina, vasi severno od Drenove in ozemlje vzhodno od Rječine, tako da je bila Reka (italijansko Fiume) z matično državo povezana le po ozkem obalnem koridorju. Meja je tekla v neposredni bližini Kastva in od tam proti severu do slovenskega Snežnika, s tem, da je Klana ostala v Italiji. Celotno območje je bilo po letu 1945 znova združeno z Jugoslavijo. Kastav je ponovno dobil status mesta šele leta 1997.

V njem je Muzejska zbirka Kastavščine; njen začetek je bila spominska zbirka Vladimira Nazorja, ki je bil v letih 1908–1918 tu učitelj. Razstavljeni predmeti so razdeljeni na arheološki, etnografski in kulturno-zgodovinski oddelek. Pomembno je poudariti, da se je Kastav že od 19. stoletja naprej razvijal tudi kot izletniška točka Rečanov. Posebno privlačno je tamkajšnje razgledišče s čudovito panoramo Kvarnerskega zaliva. Najbolj obiskane prireditve so Bela nedelja, sejem mladega vina sorte belica, ki poteka prvo nedeljo in ponedeljek v oktobru, pustni karneval in Kastavsko kulturno poletje z mednarodnim festivalom kitaristov. Leta 2005 so z namenom nadaljnjega turističnega razvoja uredili tri dobro označene poti v gozdovih Lozi in Lužini. Glavne vsebine so ekološka steza "Loza", apnenice, Šparožna jama (dolga 540 in globoka 101 m), rapalska meja (ostanki mejnih stražnic in mejnih kamnov) in zapuščena vas Cari, ki je brez stalnih prebivalcev ostala že leta 1943.

Literatura in viri

- Alberi, D. 1997: Istria – storia, arte, cultura. LINT. Trst.
- Hauptman, F. 1951: Rijeka – Od rimske Tarsatice do Hrvatsko-ugarske nagodbe. Zagreb.
- Klen, D. (ur.) 1988: Povijest Rijeke. Izdavački centar Rijeka. Reka.
- Liburnijske teme, 4. knjiga. Katedra čakavskog sabora. Opatija, 1981.
- Liburnijske teme, 5. knjiga. Katedra čakavskog sabora. Opatija, 1993.
- Medmrežje 1: <http://www.hgk.hr> (citirano 15. 12. 2007).
- Medmrežje 2: <http://www.dzs.hr> (citirano 15. 12. 2007).
- Medmrežje 3: <http://www.kastav.hr> (citirano 15. 12. 2007).
- Medmrežje 4: <http://www.rijeka.hr> (citirano 15. 12. 2007).
- Medmrežje 5: <http://www.bakar.hr> (citirano 15. 12. 2007).
- Medmrežje 6: <http://www.jelenje.hr> (citirano 15. 12. 2007).
- Medmrežje 7: <http://www.cavle.hr> (citirano 15. 12. 2007).
- Roglić, J. 1953: Geografski položaj Rijeke. Zbornik Rijeka. Zagreb.
- Stražičić, N. 1975: Rijeka i njezina okolica – jedinstvena regionalna cjelina. Geografija Hrvatske 5. Zagreb.
- Stražičić, N. 1993: Rijeka – vodeća hrvatska luka. Geografski glasnik 55. Zagreb.

ČIČARIJA

Daniel Bogešić

Vodja: mag. Daniel Bogešić, profesor geografije in zgodovine na klasični gimnaziji v Pazinu

Ekskurzija je bila izvedena 12. maja 2006.

Potek poti: Sočerga – Buzet – Lupoglav – Lanišće – Podgače – Trstenik – Žbevnica – Jelovice – Žejane – Zvoneče – Rupa – Jelšane

Postaje:

1. Lupoglav
2. Lanišće
3. Podgače
4. Trstenik
5. vrh Žbevnica
6. Vodice
7. Žejane

Uvod

Namen ekskurzije je spoznavanje glavnih značilnosti hribovitega severnega in severozahodnega dela istrskega polotoka. Čičarijo na severu omejuje hrbet, vzporeden s cesto Reka-Trst v Podgrajskem podolju, na jugozahodu pa omejitev predstavlja meja med apnencem in flišem na črti Vranja-Lupoglav-Buzet-Črni Kal. Vzhodna meja poteka po cesti Kastav-Matulji-Veprinac-Vranja-preval Poklon, medtem ko Čičarijo na zahodu omejujejo Brkini in Tržaški kras. Manjši, severni del Čičarije je v Sloveniji, večji, južni pa na Hrvaškem, kjer se imenuje Čićarija. Orografske jo sestavljajo v dinarski smeri potekajoči nizi hrbtov, katerih vršni deli so na različnih nadmorskih višinah medsebojno razdvojeni s podolji. Kraško površje in ostro podnebje sta pomembna vzroka za odsotnost obdelovalnih zemljišč, redko poselitev, gospodarsko nerazvitost in posledično prometno izoliranost. Maloštevilna naselja so nastala na robovih bolj rodovitnih uravnav, kjer se prebivalstvo ukvarja s tradicionalnim poljedelstvom in živinorejo. Poskusi odpiranja manjših dislociranih industrijskih obratov ali organizirane živinorejske pridelave so bili v glavnem neuspešni. Dandanes skušajo depopulacijo zaustaviti ali

vsaj ublažiti z vzpodbujanjem izletniškega turizma in turizma na vasi, obstaja pa tudi projekt izgradnje vetrnih elektrarn.

Splošne značilnosti Čičarije

V geomorfnem pogledu sestavlja Čičarijo niz vzporednih hrbtov, podolij in teras na povprečni nadmorski višini med 500 in 800 metrov. Širok severni greben sestavlja niz vrhov, med katerimi so najbolj značilni Rožič (819 m), Slavnik (1028 m), Glavičorka (1083 m), Ribnik (1023 m) in Jenčarija (881 m). Srednji greben se razprostira zgolj v vzhodnem delu. Je težko prehodni in ga sestavljajo vrhovi Glavica (1037 m), Šija vrh (1241 m) in Lisina (1185 m). Južni greben sestavljajo Žbevnica (1014 m), Brajkov vrh (1092 m), Orljak (1106 m) in Veliki Planik (s 1272 m najvišja vzpetina Čičarije) z blažjimi pobočji. Konča se s planoto na nadmorski višini med 500 in 650 metri, ki je ostro ločena od osrednje flišne Istre. V smeri severozahod–jugovzhod se Čičarija razprostira v dolžini 45 km, medtem ko je v smeri severovzhod–jugozahod široka okrog 10 km. Njena celotna površina znaša okrog 500 km².

Geološko gledano gre za kredno-paleogeno karbonatno-klastično območje. Tektonske sile so prek flišne podlage narinile starejše apnenčaste in dolomitne plasti, s čimer je nastala zelo značilna in zapletena luskasta zgradba. Dvignjeni deli apnenčastih

Čičarija je hribovita, prometno odmaknjena pokrajina v severnem delu Istre; njen skrajni severozahodni del je v Sloveniji. Foto Primož Pipan.

vrhov so v glavnem ogoleli, s strmimi čeli apnenčastih narivov prek flišne podlage, kar domačini imenujejo „krovi“. Prav te bele, strme klifne stopnje so navdihnile avstrijskega geologa Norberta Krebsa, da je leta 1907 območje Čičarije poimenoval Bela Istra. S travo poraslo površje narivnih delov je terasasto, z vmesnimi podolji, kjer so pašniki in gozdovi. Manjši del površja predstavljajo dna podolj z neprepustnimi sedimenti in z zemljišči, primernimi za poljedelstvo.

Po Köppenovi podnebni klasifikaciji se večina Čičarije uvršča v pas zmerno toplega podnebja s toplim poletjem (Cfb), njeni višji predeli pa v pas s svežimi zimami (Cfc). Le najvišji vrhovi imajo poteze podnebja borealnih območij (Df). Očitno ima prav nadmorska višina ključno vlogo pri oblikovanju podnebja Čičarije. Medtem ko so priobalne srednje januarske temperature več kot 4°C, so na severovzhodu nižje od 2°C. Srednje julijske temperature v Čičariji se gibljejo med 18 in 20°C, nedaleč stran na obali pa se že dvignejo na od 22° do 24°C. Zaradi počasnejšega segrevanja morja kot posledice različnih toplotnih kapacitet morske vode in kopnega, so temperaturne amplitude večje jeseni kot spomladi. Relief vpliva tudi na višino padavin. Severovzhodni del Čičarije jih letno prejme 1500 mm, zahodna obala pa le med 800 in 900 mm. Čeprav količina padavin narašča od zahoda proti vzhodu, ima celoten polotok isti padavinski režim; največja količina padavin je jeseni, precej slabše pa je izražen drugotni višek na prehodu iz pomladi v poletje. Medtem ko je sneg na obali precej redek pojav, se zna v najvišjih legah Čičarije obdržati tudi več kot 20 dni letno. Najpogostejša vetrova sta severovzhodnik (burja) in jugovzhodnik (jugo).

Najstarejši ostanki prstene mase so shranjeni v razpokah in konkavnih oblikah, kamor so jih ob koncu pleistocena izprali vodotoki izpod talečih se ledenikov. Tudi večino mase, ki je nastajala pozneje s korozijo apnenca in dolomita, je voda odnesla v kraško podzemlje. Dandanes zato prevladujejo plitve in humusne rendzine (do 30 cm), na blažje nagnjenem površju pa malenkostno globlje rjave pokarbonatne prsti (od 30 do 50 cm).

Kljub znatnim količinam padavin je Čičarija zaradi kraškega površja revna s površinskimi vodotoki. Kraški izviri se pojavljajo znotraj flišnih območij, natančneje na njihovih severovzhodnih robovih. Čeprav je zabeleženih 92 izvirov, je količina vode, ki priteče iz njih zelo majhna, saj so njihovi povprečni pretoki manjši od litra na sekundo. Najpomembnejši izviri so pri Trsteniku, Rašporju, Račji vasi in na nižji stopnji pri Lanišču, Prapročah in Klenovščaku. Barvanja podzemnih voda so pokazala, da voda teče vzdolž glavnih geoloških struktur, torej proti Tržaškemu ali Kvarnerskemu zalivu, kjer izvirajo bodisi na obali bodisi pod morsko gladino kot brojnice (vrulje). Hidrogeološka razvodnica poteka ob črti Dane–Obrov. Vendar se je barvilo, ki je začelo pot v enem od tamkajšnji ponorov, pojavilo tudi v izviru Mlini, v izviru Sveti Ivan pri Buzetu, tako da napaja največji istrski vodotok Mirno, obenem pa tudi v Rižani na slovenski strani meje. Podzemni tokovi se pojavljajo na globlinah več kot 200 m.

Zaradi opisanih hidroloških razmer je bila v preteklosti vodooskrba pogosto otežena. Prebivalci so se oskrbovali s pitno vodo neposredno iz izvirov ali pa so gradili cisterne („štirne“), v katerih se je zbirala deževnica. Živino so napajali iz kalov. Največje

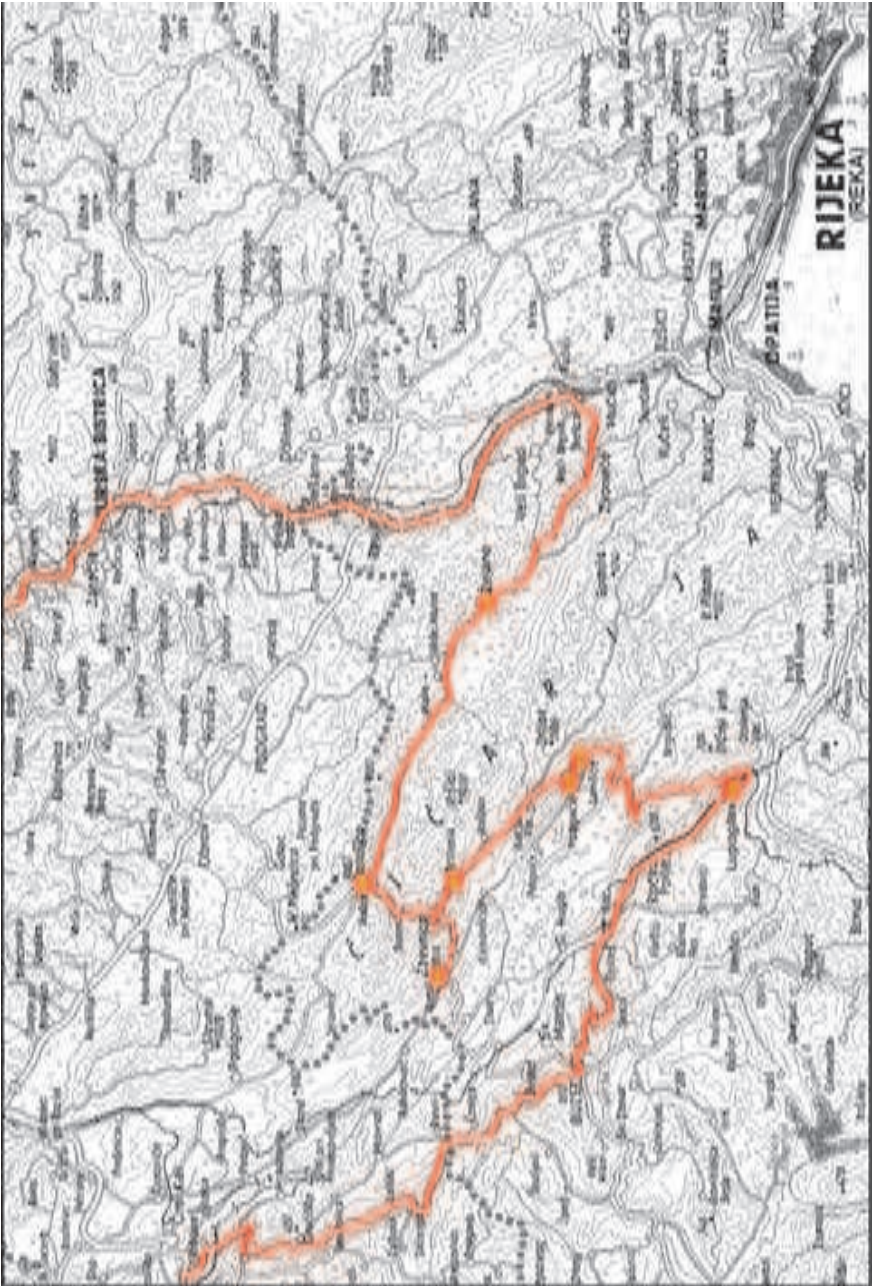

Za osrednje Čičarije je značilna močna depopulacija, zato mnoge hiše propadajo. Foto Primož Pipan.

število vodooskrbnih objektov je bilo zgrajenih med koncem 19. stoletja in začetkom 1. svetovne vojne. V času italijanske nadvlade so načrtovali izgradnjo vodovodnega omrežja, vendar zaradi pomanjkanja denarja projekt ni bil uresničen. Za vojaške potrebe je bil zgrajen vodovod. Vodo zanj so s črpalko v Buzetu črpali v rezervoar na Žbevnici, od koder je nato gravitacijsko tekla do potrošnikov vse od Kozine pa do Klane in Mučičev. Vendar ta vodovod za Čičarijo ni imel nikakršnega pomena.

Prometno je Čičarija z okolico zelo slabo povezana. Podolžne komunikacije potekajo po asfaltiranih lokalnih cestah Podgorje-Jelovice-Vodice-Mune-Žejane-Matulji in Rakitovec-Brest-Trstenik-Račja vas, pri čemer se iz Račje vasi nadaljuje lokalna makadamska cesta do Veprinca in Matuljev. Z njeno posodobitvijo in asfaltiranjem bi lahko znatno pripomogli k boljši prometni povezanosti Čičarije z Reko. Prečne povezave potekajo prek prelaza Vela vrata (761 m), kjer poteka cesta Golac-Vodice, ki se nadaljuje s cesto Dane-Brest in se nato strmo in vijugasto spušča do Buzeta. Vzhodnejše poteka cesta iz Staroda v Sloveniji do Mun na Hrvaškem.

Največji del hrvaške Čičarije upravno spada k Istrski županiji, v glavnem v občino Lanišče (naselje Semic je v občini Lupoglav), le manjši vzhodni del v občini Matulji spada v Primorsko-goransko županijo. Vzrok za redko poselitev so neugodne naravne razmere. Leta 2001 je v hrvaškem delu Čičarije živelo samo 3418 ljudi; gostota poselitve je bila torej samo 7 prebivalcev na kvadratni kilometer. Slovenski del Čičarije,

Potek poti. Vir: Republika Slovenija. 1 : 250.000. GURS, 1994.

ki gravitira proti Kopru, je manj kraški in zato nekoliko gosteje poseljen, z več naselji. Razdrobljena posestna sestava kaže na zelo staro populacijo.

Aktivno prebivalstvo je v glavnem zaposleno v Buzetu, Opatiji in Kopru, saj so bili poskusi zagona manjših industrijskih obratov neuspešni. Poleg redne zaposlitve se prebivalstvo ukvarja tudi s samooskrbnim kmetijstvom. Naravne razmere omogočajo razvoj turizma, še zlasti lovskega (italijanski lovci tu na primer lovijo sloke - *Scolopax minor*), pa tudi planinarjenja in izletniškega turizma. Planinske poti so dobro označene, odprtih pa je tudi nekaj planinskih domov in zavetišč. Manjši del vzhodne Čičarije je znotraj parka zavarovane narave Učka.

Čičarija je nudila dovolj ugodne razmere za poselitev že v predzgodovinski dobi, o čemer pričajo jamska nahajališča in ostanki utrinjenih naselij, tako imenovanih gradin. V rimski dobi in srednjem veku je bila v ospredju njena obrambna vloga, saj je kot naravna pregrada oteževala povezave Istre z zaledjem. Poleg tega je v njenem zaledju potekala cesta med Tarsatico in Aquileio (trasa zdajšnje ceste Reka-Trst), zato so tu gradili rimske vojaške postojanke in srednjeveške utrdbe, tako imenovane kaštele. Posebej pomembna je bila vloga Čičarije v času sporov in spopadov med Benečani in Avstrijci v času od 14. do 17. stoletja. Nad večjim delom Čičarije je imela oblast Beneška republika. S središčem v Rašporju je uspešno onemogočala avstrijske poskuse, da iz osrednje Istre prevzame oblast nad celotnim polotokom. V času Napoleonovih vojn se je meja premaknila, nakar je Habsburška monarhija na Dunajskem kongresu leta 1815 končno dobila celotno Istro. Z izgradnjo sodobnih cestnih povezav med Koprom in Buzetom ter Kastvom in Pazinom je Čičarija postala prometno izolirana. Po 1. svetovni vojni sta Istra in z njo Čičarija prišli pod italijansko oblast. Med 2. svetovno vojno se je prebivalstvo Čičarije zaradi izoliranosti priključilo protifašističnemu gibanju. Ob povračilnih ukrepih nemške vojske po kapitulaciji Italije je bilo mnogo vasi požganih. Po končani 2. svetovni vojni je Čičarija pripadla Jugoslaviji, pri čemer je bil večji del priključen Hrvaški, manjši pa Sloveniji. S slabo prometno povezanostjo in pomanjkanjem delovnih mest se je okrepilo odseljevanje, zlasti v Koper, Buzet in na Reko. Ljudje se, v kolikor sploh, vračajo domov šele ob upokojitvi.

Opis poti

Postaja 1: Lupoglav

Lupoglav stoji pod jugozahodnimi obronki Čičarije, na nadmorski višini 384 m. Naselje se je razvijalo v 19. in 20. stoletju ob cesti Buzet-Reka, še posebej intenzivno po izgradnji železniške proge Ljubljana-Divača-Pulj, od katere se pri Lupoglavu odcepi tir proti tovorni luki Bršica v Raškem zalivu. Območje je naseljeno že od prazgodovine. V srednjem veku se je na strmi stopnji nad vasjo Gorenja Vas razvil fevdalni kaštel, ki je od 17. stoletja pripadal rodbini Brigido. Ta je ob cesti Roč-Vranja zgradila utrjen kompleks, katerega osrednja zgradba je še vedno vidna. Prav okrog tega dvorca se je

Lupoglavski kaštel. Foto Primož Pipan.

razvil zdajšnji Lupoglav, središče istoimenske občine, ki zajema tudi manjši del Čičarije (kraj Semič). Po popisu prebivalstva leta 2001 je tu živel 328 ljudi, ki se ukvarjajo v glavnem s poljedelstvom, živinorejo in storitvenimi dejavnostmi, še v največjem številu pa s prometom.

Postaja 2: Lanišće

Lanišće je največje naselje v Čičariji in upravno središče istoimenske občine. Po popisu prebivalstva leta 2001 je imelo le 94 prebivalcev. Stoji na prisojnem pobočju vzpetine Orljak (1106 m), prav na robu največjega rodovitnega polja v Čičariji. Orljak je dobil ime po orlih, ki so nekoč tu gnezdili. Vzdolž severovzhodnega roba Laniškega polja tečejo občasni vodotoki, ki poniknejo v ponoru, imenovanem Dvorina. Ob Lanišču teče tudi potok Bač, medtem ko Suhi potok teče od Beljunca do Pogdač.

Zaradi slabe prometne povezanosti je bilo območje sicer dobro zavarovano, a je zaostajalo v razvoju. Prevladujoče gospodarske dejavnosti so v glavnem vezane na poljedelstvo, tradicionalno pa sta tukaj razviti tranzimasa in proizvodnja oglja, imenovanega *krbunica*, kar je značilno za celotno Čičarijo. Med letoma 1980 in 2002 je v Lanišču obratoval obrat za proizvodnjo lesene embalaže, čeprav so surovine (topolov

Župnijska cerkev sv. Kancijana v Lanišču. Foto Primož Pipan.

in bukov les) dobavljali iz drugih delov Hrvaške, še najbliže z Učke in motovunskih gozdov. Z razpadom Jugoslavije se je tržišče zmanjšalo, pa tudi povpraševanje po leseni embalaži je bistveno upadlo. Proizvodnja se je preusmerila v izvoz bukovih hlodov in podov za embalažo v Italijo. Leta 1999 so jo povsem opustili in delavce prerazporedili v gozdno gospodarstvo Buzet, kjer delajo predvsem na reprodukciji, to je pogozdovanju, čiščenju gozda in podobnih opravilih.

Osrednje mesto v razpotegnjenem naselju zavzema župnijska cerkev sv. Kancijana, ki so jo leta 1927 zgradili na mestu predhodnice iz leta 1609, od katere je ohranjen masivni renesančni zvonik. Lanišče ima tudi pomembno vlogo v duhovni zgodovini Istre, saj je bil leta 1948 v župnišču zverinsko ubit mladi duhovnik Miroslav Bulešić. Hrvaška katoliška cerkev trenutno vodi postopek, da bi Bulešića razglasili za blaženega.

Občina Lanišče meri 144 km² in zajema kar tretjino Čičarije. Čeprav je po površini največja istrska občina, pa je s 15 naselji in zgolj 398 prebivalci leta 2001 demografsko najšibkejša. Gostota prebivalstva znaša le 2,8 ljudi/km². Večina prebivalstva živi v štirih naseljih (Lanišče, Podgaće, Brest, Slum), ostala pa so na robu izumrtja. Kljub nekdanj velikem naravnemu prirastku skromne naravne razmere niso omogočale večje prebivalstvene rasti, zato sta že dolgo glavni demografski značilnosti tega območja izseljevanje in depopulacija. Še leta 1945 je na območju zdajšnje občine živelo 3768

ljudi, leta 1996 pa le še 621, med katerimi jih je bilo 70 % starejših od 60 let. Mladi so se izseljevali v glavnem v čezmorske države Združene države Amerike, Kanado in Avstralijo ter v Južno Ameriko, v zadnjem času pa je zaznati tudi odseljevanje v zahodno Evropo. Kot demografsko ogroženo območje občina Lanišče prejema državno podporo Ministrstva za razvoj, večino denarja (66 %) pa prejme od Istrske županije.

Med pomembnejšimi dosežki občine Lanišče velja izpostaviti leta 2005 sprejet prostorski plan ureditve občine, asfaltiranje ceste Slum-Nugla in odprtje maloobmejneg prehoda Slum-Rakitovec, ki sta mu v letu 2006 sledila odprtje mednarodnega mejnega prehoda Jelovice-Podgorje in ustanovitev prvega prostovoljnega gasilskega društva v Čičariji. Kljub temu ozke in dotrajane prometnice še vedno predstavljajo velik infrastrukturni problem. Zlasti za turistični razvoj pozitiven učinek se pričakuje od projekta rekonstrukcije ceste Račja vas-Vepinac, ki bi pot do Reke skrajšal za kar 20 km. Načrtovana je tudi gradnja vodovodnega omrežja od Kropinjaka do Jelovic. Leto 2007 predstavlja tudi začetek izvajanja projekta gradnje vetrnih elektrarn, saj ima Čičarija več kot 200 vetrovnih dni letno. Na prevalih lahko pozimi burja doseže tudi hitrost čez 150 km/h. Ker gre za investicije v višini 100 milijonov evrov, se pričakujejo veliki dobički od koncesij. Investitorja sta rovinjsko podjetje Valalta in njegov nemški partner. Na lokaciji nad Trstenikom in Rašporjem načrtujejo izgradnjo elektrarn s skupno močjo do 20 megavatov.

Postaja 3: Podgaće

Približno kilometer severozahodno od Lanišča, prav tako na robu kraškega polja, je na nadmorski višini 500 m naselje Podgaće, kjer je leta 2001 živelo 46 ljudi. Podgaće

Zapuščene hiše v Podgaćah. Foto Primož Pipan.

so pred severnimi vetrovi še dodatno zavarovane z 200 m visoko steno, v kateri izvira voda. Prebivalstvo se ukvarja s poljedelstvom. Na vhodu v naselje je pokopališče s kapelico, na zahodni strani naselja pa stoji gotška cerkev sv. Ane z izviro, vodnjakom in napajališčem.

Postaja 4: Trstenik

Ob cesti, ki iz Lanišča vodi do Dan, so naselja Račja vas, Rašpor in Trstenik. Vsa tri so šolski primer, kako oddaljenost od občinskega središča vpliva na depopulacijo. S popisom leta 2001 so namreč v Račji vasi našli 34 prebivalcev, v Rašporju 17, v Trsteniku pa vsega 4!

Med 2. svetovno vojno požgane hiše v Trsteniku. Foto Primož Pipan.

Račja vas je približno 3 km severozahodno od Lanišča, na nadmorski višini 692 m. Prvič se omenja v 14. stoletju. Videz naselja še vedno zaznamujejo posledice nemškega požiga leta 1944, pri čemer so večino prebivalstva odpeljali v taborišča. Posebnost Račje vasi so tako imenovane komunele oziroma skupni pašniki, kar preprečuje deljenje parcel in prodajo tujcem.

2 km od Račje vasi je na enaki nadmorski višini kraj Rašpor. Na desni strani ceste, ob vhodu v naselje je Rašporski ponor, po slovensko Žankana jama. Vanj se steka potok, ki izvira pri Trsteniku. Ponor je raziskan v dolžini 1240 m in globini 365 m. Na globini 200 m navpični rov prehaja v vodoravnega. Hidrogeološke raziskave so potr-

Uvala pod Trstenikom. Primož Pipan.

dile povezavo s kraškimi izvori v Opatiji, na Čepiškem polju in v enem glavnih izvirov reke Mirne, Svetem Ivanu pri Buzetu. Severno od Rašporja se dviga vzpetina Gomila (1026 m), ki je izjemno razgledišče. Na nekdanji pomen Rašporja kažejo ostanki utrdbe na vzpetini Gradina (829 m), 600 m severno od naselja.

Najstarejši ostanki so še iz rimskih časov, večina pa pripada frankovskemu kaštelu iz 11. stoletja. Takrat je rašporski fevd obsegal celotno območje zdajšnje hrvaške Čičarije. Kaštel so zgradili zaradi nadzora nad prometnimi potmi, ki so prek Čičarije vodile v osrednjo Istro. Leta 1402 so ga prodali Benečanom, ki so ga postavili za sedež istoimenskega kapetanata, to je vojne in civilne oblasti ruralnega dela beneške Istre. V beneških zapisih je označen kar kot „ključ celotne Istre“! O njegovem pomenu govori tudi dejstvo, da je bil kapetan, v nasprotju z ustaljeno beneško prakso, pokoren neposredno senatu. Čeprav se je leta 1511 zaradi varnostnih razlogov kapetan trajno preselil v Buzet, je obdržal naziv „rašporski kapetan“.

Okrog 2 km severozahodno od Rašporja stoji na majhni vzpetini med dvema vzdolžnima dolinama skoraj povsem zapuščeno naselje Trstenik (697 m nad morsk gladino). Na koncu 19. stoletja je imel še več kot 220 prebivalcev, od takrat pa njihovo število nezadržno nazaduje. Nekoč se je prebivalstvo ukvarjalo z živinorejo ter prodajo mleka in drv. Zelo dobro so ohranjene vaška tlorisna zasnova ter stanovanjska in gospodarska arhitektura s tipičnimi zaprtimi dvorišči, visokimi zidovi in širokimi vhodnimi vrati.

Postaja 5: vrh Žbevnica

Žbevnica je najzahodnejši vrh južnega grebena Čičarije. Visoka je 1018 m. Njeno južno pobočje, ki se spušča proti kraju Brestu, je izrazito strmo, severno je položnejše.

Vrh je zaobljen in podaljšan v smeri severozahod-jugovzhod, s čimer sledi slemenitvi drugih grebenov Čičarije. Prostrano območje vrha je poraslo z visoko travo, ostankom nekdanjih košenic. Zaradi močne burje se je na vrhu Žbevnice, pa tudi na Brajkovem vrhu in Orljaku razvil poseben tip travnikov, pašnik s tenkolistno vilovino (*Sesleria tenuifolia*). Tenkolistna vilovina je čvrsta trava s košatimi koreninami, ki kot prilagoditev težavnim življenjskim razmeram tvorijo gosto rušo. Tenkolistna vilovina vso svojo rastno energijo

Pot na Žbevnico v pomladanskem času krasi čudovito cvetje, tudi kranjska lilija (Lilium carnolicum). Foto Primož Pipan.

Žbevnica je prvovrstno razgledišče. Foto Primož Pipan.

usmeri v razraščanje, zato se z njenimi rastišči kamnito hribovito in gorsko površje postopoma pretvarja v bujne travnike. V nižjih legah so ohranjeni bukovi gozdovi (*Fagetum*), ki so nekdanj poraščali celotno Čičarijo na več kot 600 m nadmorske višine. Ti gozdovi so dandanes še najbolj ohranjeni v severnem delu Čičarije, v okolici Dan, Vodice in na obronkih Žbevnice, kjer se nadaljujejo proti Alpam in Dinaridom. Zelo znani so tudi gozdovi na območju Kastva in Veprinca. Po celotni Čičariji, tudi na Žbevnici, se ponekod pojavljajo gosto zarasli gozdovi črnega bora (*Pinus niger*), ki so ga tu načrtno zasadili v tridesetih letih 20. stoletja. Pod strmimi južnimi pobočji, blizu izdatnega izvira na nadmorski višini 851 m, stoji planinska koč planinskega društva Planik iz Umaga. Iz Bresta vodi pot do vrha mimo planinske koč, pa tudi makadamska cesta, ki se odcepi od ceste Brest-Vodice. Z vrha Žbevnice se odpira razgled na celotno območje med Planikom in Učko na vzhodu ter na večji del osrednje Istre, slovenskega Primorja in drugih slovenskih vrhov.

Postaja 6: Vodice

Povratak na glavno prometnico Brest-Vodice vodi prek ozkega prelaza. Dane so na nadmorski višini 609 m, na robu rodovitnega polja, obdanega z vzpetinami, ki ga varujejo pred severnimi vetrovi. O zgodnji, že mezolitski poselitvi pričajo Novačka, Ivkina

Panoramski pogled na Dane v spodnjem in Vodice v zgornjem delu fotografije. Foto Primož Pipan.

in druge kraške jame. V srednjem veku so se za to strateško pomembno območje potegovali Benečani in Avstrijci. Ko so Dane v uskoških bojih v 15. stoletju utrpele znatno škodo, so postale zadnja utrdba Beneške republike pred takrat avstrijskimi Vodiciami. Cerkev sv. Ane je danes v razvalinah. Leta 1944 so Dane požgali, prebivalstvo pa odpeljali v taborišča. Ob popisu leta 2001 je v Danah živelo vsega 12 ljudi. Čeprav je kraj upravno del občine Lanišče, torej del puljske regije, je cerkveno del Opatijskega dekanata Reške nadškofije.

Na izhodu iz Dan se cesta razcepi v dve smeri. Vzhodni krak vodi proti Žejanam, severni pa prečka Vodice in prek Velih vrat vodi do slovenskega Obrova, s čimer je glavni severni izhod iz Čičarije. Vzrok za nastanek Vodice na 661 m nadmorske višine je bil prav ugoden prometni položaj. Kraj se prvič omenja že v 10. stoletju. Ostanki železnodobne naselbine na bližnji gomili pričajo o dolgi tradiciji naseljenosti tega območja. Osrednje mesto v Vodicach zavzema cerkva sv. Martina iz 19. stoletja, ki stoji ob križišču cest Buzet-Obrov in Jelovice-Mune. Do konca 19. stoletja se je prebivalstvo ukvarjalo v glavnem z živinorejo in proizvodnjo oglja, proizvode pa je prodajalo v Trstu. Leta 1900 je imelo naselje največje število prebivalcev, kar 611. Še posebej hud udarec so Vodice doživele leta 1944, ko so vse prebivalce odpeljali v taborišča. Od takrat se njihovo število stalno zmanjšuje in jih je bilo leta 2001 le še 32.

Ostarelo prebivalstvo se večinoma preživlja s skromnim samooskrbnim kmetijstvom. Foto Primož Pipan.

Od ceste proti Žejanam se proti severu odcepi cesta proti Starodu v Sloveniji. Ob križišču sta nastali naselji Vele Mune (650 m nadmorske višine) in Male Mune (640 m nadmorske višine). Ob popisu v letu 2001 so Vele Mune imele 133, Male Mune pa 131 prebivalcev. Čeprav je tudi tukaj očitna depopulacija, so demografske razmere precej boljše kot v zahodnem delu Čičarije, kar smemo pripisati ugodnemu vplivu bližine Reke. Območje upravno pripada občini Matulji, ki spada v Primorsko-goransko županijo. Mune so od središča občine oddaljene okrog 20 km. Obkrožene so z rodovitnimi polji in pašniki v dolini med dvema vzporednima hribovskima verigama, v katerih je najbolj izrazit vrh Obršje (768 m). Dolina se je izoblikovala v apneniško-dolomitni antiklinali kredne starosti. Prebivalci se tradicionalno ukvarjajo s poljedelstvom, del pa si je poiskal zaposlitev na Reki. Mune si delijo zgodovino z občino Lanišče. Viharne vojne v 15. stoletju so beneško-avstrijsko mejo premaknile na vrhove jugozahodno od Mun, s čimer so Vodice, Mune, Lanišče, Semič in Lupoglav ostali pod avstrijsko oblastjo. Na opustelo območje Mun so se doselili vlaški živinorejci iz dalmatinskega zaledja, tako imenovani Čiribirci. Jezik Čiribircev je izumrl že pred nekaj generacijami in je ohranjen le v bližnjih Žejanah. Munska župnijska cerkev je iz 16. stoletja. Potem ko so bile Mune med 2. svetovno vojno požgane, še zdaj niso povsem obnovljene, čeprav se na Reko odseljeno prebivalstvo vrača domov vsaj za konec tedna.

Postaja 7: Žejane

V nadaljevanju kraškega podolja, približno 3 km od Mun, je na 618 m nadmorske višine kraj Žejane. Leta 2001 so štele 141 prebivalcev. Na severu se vzpenjata vrhova Cerovica (841 m) in Jelenpuh (665 m), na jugu pa Oštir (1162 m) in Gomila (1241 m). Na tem območju so številne vrtače. Prebivalstvo se ukvarja z gojenjem vrtnin za lastno uporabo, pa tudi z živinorejo in sečnjo lesa za kurjavo. V gozdovih okrog Mun so tudi bogata lovišča. V hladnih zimah zapade tudi precej snega, kar se odraža v svojski arhitekturi z nažlebljenimi strehami.

Podobno kot v Munah so se v 15. stoletju tudi v Žejanah naselili vlaški živinorejci iz dalmatinskega zaledja, s tem, da so se prav v Žejanah še najbolje ohranili čiribirski jezik in običaji. V literaturi se ta jezik označuje kot istroromunski. Vas je bila prizadeta v 16. in 17. stoletju in med 2. svetovno vojno tudi požgana. Cerkev sv. Andreja je iz 19. stoletja. Dobro sta ohranjeni tudi tradicionalna stanovanjska arhitektura in javna cisterna iz leta 1931.

Kar se tiče Istroromunov, se je razen v Žejanah in Munah njihov govor ohranil tudi v nekaterih vaseh na robu Čepiškega polja (Šušnjeвица, Nova Vas, Jasenovik, Letaj, Kostičani in Brdaj). Na začetku šestdesetih let 20. stoletja je bilo Istroromunov še med 1250 in 1500, leta 2001 pa jih je ostalo le še 250, seveda ne upoštevaje odseljenih.

Sledi njihovega jezika so se ohranile zlasti v krajevnih in ledinskih imenih (na primer Fečeri, Črnuli, Buruli, Katun, Kature), pa tudi v nekaterih priimkih (na primer Licul, Faraguna, Kožul, Mikulić, Poropat). Kulturno umetniško društvo, ki skrbi za ohranitev istroromunske tradicije, deluje le še v Žejanah. Žejanci so namreč bolj konzervativni in se je prav zato jezik tudi bolje ohranil, čeprav stikov z drugimi Istroromuni ne vzdržujejo. Della Croce je leta 1698 Istroromune poimenoval Čiči, medtem ko so sami sebe izvorno poimenovali Rumeri; ni ravno jasno, zakaj se to ime ni ohranilo. Dandanes se identiteta teh ljudi razlikuje glede na naselje, v katerem živijo. Žejani se imajo za Hrvate, le manjši del okrog Čepiškega jezera se opredeljuje za Vlahe. Okoličani jim pravijo Čiribirci, kar izhaja iz istroromunskega izraza *čiri bire* v pomenu 'dobro drži, primi, zagrabí'. Izhaja iz dejstva, da so v reškem pristanišču pri pretovarjanju tovorov delali tudi Istroromuni. Ko so podajali polne vreče drug drugemu, so vpili „čiri bire“ oziroma „čire bire“ (Vadnjal 2007). Istroromunski jezik so vse do prve polovice 19. stoletja govorili tudi v Dubašnici in Poljicah na otoku Krku. Leta 2002 je bil objavljen tudi Istroromunski jezikovni atlas, ki ga je uredil Goran Filipi (Medmrežje 1).

Na križišču državne ceste Reka-Trst, ceste proti Opatiji in tunelu Učki ter ob železniški progi Reka-Pivka se na nadmorski višini 194 m razvijajo Matulji. Leta 2001 so imeli 3570 prebivalcev. Postavljeni so na stičnem območju med Kvarnerjem in hribovitim zaledjem. Prebivalstvo Matuljev je zvečine zaposleno v Opatiji in na Reki, v glavnem v predelovalni industriji, proizvodnih obratih in storitvenih dejavnostih.

Naselje je doživelo živahnejši razvoj kot tranzitno mesto turistov proti Reki in Opatiji po izgradnji železnice Reka-Pivka leta 1873. Še dodaten razvojni vzgib je pomenila posodobitev cestnega omrežja med svetovnimi vojnami. Ko so ukinili občini Volosko

Člani istroromunškega folklornega društva v Žejanah. Foto Primož Pipan.

in Veprinac, so občinsko središče postali Matulji. V občini Matulji je med skupno 23 naselji 10 naselij s 3020 prebivalci (leta 2001) v Čičariji. Na začetku 20. stoletja je med Matulji in Opatijo obstajala celo tramvajska povezava, ki se je nadaljevala do Lovrana. Večina javnih zgradb je bila zgrajena med sredo 19. in sredo 20. stoletja. Župnijsko cerkev Kristusa kralja so zgradili leta 1934 v zgodovinskem slogu. V sodobnosti se Matulji prostorsko širijo zlasti proti Kastvu in Opatiji. Z omenjenima mestoma sestavljajo pravo aglomeracijo.

Ker Matulji nimajo lastnih primarnih turističnih zmogljivosti, načrtno razvijajo zasebno nastanitev turistov v družinskih hišah in na novo zgrajenih apartmajih. V hladni polovici leta ima pomembno turistično vlogo tradicionalni pustni karneval „Smotra zvončara“.

Literatura in viri

Alberi, D. 1997: Istria – storia, arte, cultura. LINT. Trst.

Čalić Šverko, G. 2007: „Laniški načelnik Marijan Poropat o prošlogodišnjim rezultatom i planovima za ovu godinu“. Dnevnik Glas Istre, 9. 3. 2007. Pulj.

Istarska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 2005.

Knjiga o Istri. Školska knjiga. Zagreb, 1968.

Liburnijske teme, 4. knjiga. Katedra čakavskog sabora. Opatija, 1981.

Liburnijske teme, 5. knjiga. Katedra čakavskog sabora. Opatija, 1993.

Medmrežje 1: http://www.istrianet.org/istria/literature/critiques/filipi_atlas-istrorum.htm.

Poljak, Ž. 1998: Hrvatske planine – planinarsko-turistički vodič s atlasom. Golden marketing. Zagreb.

Vadnjal, R. 2007. „Čire bire“ ili drži dobro! Glas Istre. Pulj. http://www.istrianet.org/istria/linguistics/istrorumeno/news/07_0905cirebire.htm (citirano 27. 9. 2007).

Šverko, V. 2004: Prapoće. Labinska tiskara d. o. o. Labin.

Zbornik općine Lanišće, 1. knjiga. J. Turčinović d. o. o. Lanišće, 2002.

Zbornik općine Lanišće, 2. knjiga. J. Turčinović d. o. o. Lanišće, 2004.

Zbornik općine Lanišće, 3. knjiga. J. Turčinović d. o. o. Lanišće, 2006.

NOTRANJA HRVAŠKA ISTRA

Daniel Bogešić

Vodja: mag. Daniel Bogešić, profesor geografije in zgodovine na klasični gimnaziji v Pazinu

Ekskurzija je bila izvedena 19. marca 2005.

Potek poti: Sočerga – Buzet – Draguč – Pazin – Gračišće – Pićan – Potpićan – Kršan – Vozlići – Labin – Raša – Barban – Žminj – Stari Pazin – Karojba – Motovun – Istrske toplice – Sočerga

Postaje:

1. Buzet
2. Draguč
3. Pazin
4. Gračišće
5. Labin
6. Žminj
7. Motovun

Uvod

Istrska županija je najbolj zahodna županija v Republiki Hrvaški in ena od gospodarsko najrazvitejših županij v sosednji državi. Meri 2813 km² in je po popisu leta 2001 imela 206.344 prebivalcev. Obsega okrog 90 % površine Istrskega polotoka, katerega geografski položaj na severovzhodnem robu Jadranskega morja je zelo ugoden in ima odločilen vpliv na sodoben družbeno-gospodarski razvoj.

Območje županije ima izrazit obmorski značaj in to ne le zaradi polotoške lege, ampak tudi zaradi reliefne pregrade, ki jo proti notranosti sestavljata Učka in Čičarija. Zgodovinsko prepletanje slovanskega, romanskega in germanskega civilizacijskega kroga se kaže v zelo različni kulturni pokrajini, deloma tudi v etnični sestavi prebivalstva. Po popisu leta 2001 je v županiji živelo 71,9 % Hrvatov, 6,9 % Italijanov in 3,2 % Srbov. Tudi v sodobnosti ima županija izrazito stično vlogo, ki izhaja iz njenega robnega položaja v Republiki Hrvaški in bližine razvitih evropskih držav Avstrije, Italije ter Slovenije. Vendar čezmejno povezovanje prinaša tako prednosti kot pomanjkljivosti. Prve so

vezane zlasti na turistične tokove, med drugimi pa velja izpostaviti prešibko vključenost v reško makroregijo ter dezintegracijske težnje na ravni same županije. To je v dobršni meri tudi posledica robnega položaja glavnega regionalnega središča Pulja, pa tudi preslabe razvitosti županijskega središča Pazina.

Leta 1992 je bila z namenom zagotavljanja enakomernejšega regionalnega razvoja, še zlasti notranjih delov polotoka, izvedena upravna reorganizacija. Območje hrvaške Istre je bilo skladno s konceptom policentrizma oblikovano kot Istrska županija, prišlo pa je tudi do ozemeljske delitve dotedanjih sedmih občin. S poznejšimi spremembami je nastalo zdajšnjih 9 upravnih mest in 30 občin. Vendar pa v devetdesetih letih prejšnjega stoletja na novo ustanovljena mesta in še bolj občinska središča niso dosegla zadovoljive stopnje centralnosti, tako da se še vedno kaže razmeroma izrazita usmerjenost k nekdanjim občinskim središčem (Balog 1999).

Geografski oris Istrske županije

Območje Istrske županije lahko razdelimo na tri naravnogeografske regije: gorato območje Čičarije z Učko, osrednje flišno hribovje in zahodnoistrski kraški ravnik. Benussi je že v 19. stoletju vsa tri območja poimenoval kot Belo, Sivo in Rdečo Istro, ta imena je prevzel Krebs na začetku 20. stoletja.

Bela Istra zavzema zakraselo gorato območje Čičarije na severovzhodu. To je najvišji predel Istre in obenem zaradi orografskega učinka območje z največjo količino padavin. Pokrajina Bela Istra je dobila ime po svetlih golih apnenčastih skalah in tektonskih stopnjah. V zadnjih sedemdesetih letih je bilo to območje v večjem delu pogozdeno, zato bi bilo zanj zdaj bolj umestno poimenovanje Zelena Istra. Zaznamuje ga primorski gozd bukve z jesensko vilovino (*Sesleria autumnalis Fagetum*), ki predstavlja temelj za razvoj gozdarstva. Del gorskega hrbta Učke je zaščiten kot naravni park. Skromna obdelovalna zemljišča so omejena na uvale in vrtače. Nekoč je bilo to območje znano po tranzimansi. Po 2. svetovni vojni je bilo zanj značilno odseljevanje prebivalstva. V gorati Beli Istri je največja in obenem najredkeje poseljena istrska občina Lanišče, za katero je značilna prevlada ostarelega prebivalstva.

Zahodni in južni del zavzema rahlo valovit ravnik, oblikovan v apnencih kredne in jurske starosti, s številnimi vrtačami in griči, ki se od morja dvigajo proti namišljeni črti med ustjem Dragonje in Plominom. Rdeča Istra se imenuje po jerovici ali terri rossi, ki jo prekriva in je najprimernejša za vinogradništvo. V to planoto so vrezane kanjonski dolini Mirne in Raše ter fosilna dolina Limska draga, ostanek nekdanje doline Pazinskega potoka. Zaključujejo se z riami postglacialnega nastanka. Kar se tiče prvotnega rastištva, sta za ozek priobalni pas značilna prvotni gozd hrasta črnike (*Orneto-Quercetum ilicis*) in makija, medtem ko največji del apnenčastega ravnika prekriva združba hrasta puhavca in kraškega gabra (*Quercus-Carpinetum orientalis*). Posebno zanimivost predstavlja zadnji preostanek sredozemskega gozda hrasta doba (*Quercus robur*) v dolini Mirne.

Osrednji del Istre sestavlja valovito gričevje, oblikovano v eocenskem flišu, vodoneprepustnih skladih gline, laporja in peščenjaka. Zaradi prevladujoče sive barve površja se to območje imenuje Siva Istra in ima podobne značilnosti kot slovenski del Istre. Zaradi razvejene površinske rečne mreže je Siva Istra najbolj kmetijski del županije. Razviti so sadjarstvo, vinogradništvo in vrtnarstvo. Poleg govedoreje je potrebno omeniti rejo puranov za potrebe mesne industrije. Na Čepiškem polju, ki je v tridesetih letih prejšnjega stoletja nastalo z izsuševanjem jezera, so nekdanj pridelovali pšenico, zdaj pa je skoraj povsem neobdelano. V Beli Istri je namesto kraškega gabra zastopana združba belega gabra (*Carpinetum betulus*). V preteklosti je tranzimansa povzročila močno degradacijo rastlinstva. Ker je uničenje rastlinskega pokrova na flišnih območjih pospešilo erozijske procese, so najbolj prizadeta območja načrtno pogozdovali z črnim borom (*Pinus niger*).

Po Köppenovi podnebni klasifikaciji spada največji del županije v tip zmerno toplega vlažnega podnebja (Cf) z viškom padavin pozimi. Višina padavin se povečuje od morja proti notranjosti (Pulj 713 mm, Pazin 1084 mm, Učka več kot 3000 mm), pri čemer pa se povprečna letna temperatura znižuje (Pulj 13,9° C, Pazin 11,1° C) in povečuje letna amplituda povprečnih temperatur (Poreč 17,1° C, Pazin 18,1° C). Značilnosti sredozemskega podnebja (Cs) imata le ozek priobalni pas na zahodu, južno od Novigrada, in del priobalnega območja na vzhodu (Filipčić 2001).

Območje županije je v povprečju nekoliko redkeje poseljeno (73 ljudi/km²) kot celotna Hrvaška (78 ljudi/km²), vendar je prebivalstvo zelo neenakomerno razporejeno. Pod vplivom polariziranega prostorskega razvoja v drugi polovici 20. stoletja se je težišče poselive preneslo na zahodno obalo. Medtem ko je na začetku petdesetih let v zahodni Istri živelo le nekaj čez 30 % prebivalstva, je do leta 2001 ta delež narasel na 60 %. Zahodna Istra je v povprečju petkrat gosteje naseljena kot drugi deli županije.

Samosvoj zgodovinsko-geografski razvoj Istre se kaže tudi v velikem številu naselij. Med skupno 657 naselji (eno povprečno na vsakih 4,3 km²) prevladujejo naselja z manj kot 100 prebivalci; takšnih je kar okrog 90 %. Kljub temu spada Istrska županija med najbolj urbanizirane predele Hrvaške. V devetih mestih (Pulj, Rovinj, Poreč, Labin, Umag, Pazin, Buje, Novigrad in Buzet) je leta 2001 živela več kot polovica (53,7 %) prebivalstva županije, na njihovih mestnih območjih pa več kot dve tretjini (68,1 %). Ta mesta so tudi najstarejša in najpomembnejša naselja v hrvaški Istri. Z razvojem turizma so se nekatera med njimi razvila v vodilna hrvaška turistična središča (Poreč, Rovinj, Umag), med njimi pa so bili zgrajeni številni novi turistični kompleksi in naselja.

Istrska županija je najbolj razvita turistična regija na Hrvaškem. Turizem, ki se je začel razvijati v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, je zdaj glavni nosilec gospodarskega razvoja in družbenogeografske preobrazbe. Največje število nočitev je bilo zabeleženih leta 1986. Takratnih 22 milijonov nočitev je predstavljalo več kot polovico vseh nočitev na Hrvaškem. Po domovinski vojni je turistično gospodarstvo počasi okrevalo in leta 2003 ponovno ustvarilo okrog 16 milijonov nočitev. Vendar je vse do nedavnega le marginalni del turističnega prometa segel tudi v notranjost Istre. Da bi se tudi ta del Istre turistično aktiviral, so leta 1998 začeli s projektom kreditiranja razvoja kmetijstva

ter turizma na kmetiji. Med skupno 126 družinskimi turističnimi kmetijami, ki so jih leta 2002 registrirali na Hrvaškem, jih je kar 45 v Istrski županiji.

Iz navedene gospodarske usmeritve je razumljivo, da je največ zaposlenih v storitvenem sektorju, ki seveda prispeva tudi največji delež družbenega proizvoda županije. Naraščajoče potrebe turističnega sektorja spodbujajo razvoj ostalih dejavnosti, vključno s kmetijstvom, na žalost pa je obdobje gospodarske preobrazbe negativno vplivalo na prestrukturiranje industrije. Najpomembnejše industrijske panoge so ladjedelnništvo, živilska, tobačna, kemijska, kovinskopredelovalna in tekstilna industrija ter proizvodnja gradbenega materiala. V preteklosti je imelo večji pomen rudarstvo, vendar so zdaj aktivni samo še kamnolomi.

V notranjosti je le nekaj večjih naselij, ki so zgrajena na vrhu vzpetin (akropolski tip) in so se razvila iz nekdanjih fevdalnih utrd, tako imenovanih kaštelov. Tovrstne lokacije so bile izbrane predvsem zaradi obrambnih funkcij, ne nepamembno pa je bilo tudi izogibanje dolinam, kjer je rzsajala malarija. Med akropolskimi naselji velja izpostaviti Motovun, Labin in Buzet. V novejšem času so se v njihovem podnožju razvila nova naselja Kanal, Podlabin in Fontana, ki skupaj z njimi sestavljajo funkcionalne celote.

Pogost pojav so naselbine s samo nekaj hišami, tako imenovane stancije, ki so nastale na veleposestih kot naselja kolonov, kmetov najemnikov. Posebno razširjena so v Poreščini in Buzetščini, kjer predstavljajo več kot štiri petine od vseh naselij. Značilna zanje so patronimska imena (imena iz piimkov in imen oseb), ki kažejo na poreklo doseljencev in način kolonizacije. Tako so na primer ob cesti Buzet–Draguč vasice Jurčiči, Peničiči, Prodani in podobno.

Območje notranje Istre se lahko v ožjem smislu poistoveti z območjem nekdanjih občin Buzet in Pazin. Tako omejen prostor meri 851 km² in ga sestavlja 131 naselij z okrog 26.000 prebivalci (26.299 leta 1991), kar pomeni, da je gostota poselitve 30 ljudi/km² (Malić 1992). S tem je najredkeje poseljeno območje županije, saj je gostota prebivalstva skoraj dvakrat manjša od povprečja za celotno županijo. Večinoma kmetijska notranja Istra je še vedno slabo razvita, v primerjavi z zahodno in vzhodno istrsko obalo se tudi počasneje razvija. Še vedno je tudi območje intenzivne depopulacije, ki je še zlasti značilna za majhna podeželska naselja z do 150 prebivalci. Edini mestni naselji sta Pazin in Buzet. Krepitev središčne vloge Pazina onemogoča bližina večjih in bistveno pomembnejših središč Pulja in Reke.

Na neenakomeren prostorski in gospodarski razvoj županije so pomembno vplivali večstoletna nenaravna politična razdeljenost polotoka, še zlasti v obdobju od 12. do 19. stoletja, ko je obalni pas pripadal Benetkam, notranjost pa Avstriji, poznejši periferni položaj v večjih državnih tvorbah Jugoslaviji in Italiji, sodoben proces litoralizacije, še najbolj pa razvoj masovnega turizma in občinski monocentrizem iz obdobja prejšnje države. Glede na razvojni model središče–periferija ima notranjost Istre vse značilnosti periferne regije.

Glavni omejevalni dejavnik sodobnega gospodarskega razvoja in izboljševanja funkcionalne organiziranosti Istrske županije je neprimerna prometna infrastruktura. Večina prometnic je usmerjena proti severu in tujini, zato je polotok prometno dokaj izolir-

Potek poti.

ran od preostale Hrvaške. Ta problem je delno razrešila izgradnja tako imenovanega „istrskega ipsilona“, katerega kraki povezujejo Buje, Pulj in tunel Učko.

Opis poti

Postaja 1: Buzet

Buzet je za Pazinom drugo največje in najpomembnejše središče osrednje Istre. Leta 2001 je imel 1721 prebivalcev. Staro mesto središče, v katerem dominira baročna cerkev Marijinega vnebovzpetja iz leta 1784, predstavlja tipično srednjeveško naselbino na apnenčasti vzpetini nad dolino reke Mirne. Vendar je na tem mestu naselje obstajalo že v prazgodovinskem obdobju, v času Rimskega cesarstva pa je bilo tu naselje *Pinguentum*. V bližini so našli tudi ostanke langobardske, bizantinske in starohrvaške nekropole. Od 15. stoletja naprej je bil Buzet v lasti Benetk in kmalu je postal sedež vojaškega upravitelja. V podnožju Buzeta se je razvilo naselje Fontana, ki skupaj s starim mestom sestavlja fiziognomsko-morfološko in funkcionalno celoto. Administrativno sta se oba dela združila leta 1967.

Gručasto jedro Buzeta je tipično akropolsko naselje. Foto Primož Pipan.

Za mestno območje s površino 1,02 km² je bil v obdobju med letoma 1991 in 2001 značilen 0,74 % povprečni letni upad števila prebivalcev. Spolna sestava prebivalstva (51,2 % žensk in 48,8 % moških) in njegova starostna sestava (21,9 % mladih, 64,9 % zrelih in 13,2 % ostarelih ljudi) sta podobni tistima v celotni županiji. V neposredni okolici Buzeta je kar 39 zaselkov, na območju pod njegovo upravo (167,2 km², 6059 prebivalcev leta 2001) pa 69 naselij. Ti podatki potrjujejo trditve o izrazito velikem številu malih naselij na območju županije. V celotni buzetski občini je v obdobju od leta 1991 do leta 2001 število prebivalcev nazadovalo po povprečni letni stopnji 0,38 %. Povprečna gostota poselitve je s 36 ljudmi na kvadratni kilometer dvakrat manjša od povprečja županije. Starostna sestava prebivalstva je manj ugodna kot na območju mesta Buzeta: mladega prebivalstva je 21,9 %, zrelega 58,2 % in ostarelega 19,9 %, zaradi večje umrljivosti od rodnosti pa je bila leta 2000 stopnja upada naravnega prirastka 2,8 ‰. Narodnostno prevladujejo Hrvati (84,7 %), med manjšinami pa so najmočnejši Bošnjaki (1,8 %) in Slovenci (1,1 %). Po verski pripadnosti s 87,3 % prevladujejo katoliki, med drugimi pa so še najbolj zastopani agnostiki (4,9 %), neverujoči (3,8 %) in muslimani (2,8 %).

Med skupno 2025 aktivnimi prebivalci jih je v primarnem sektorju zaposlenih 5,8 %, v sekundarnem 47,8 % in v terciarnem 46,4 %. Gospodarsko najpomembnejše dejavnosti so poljedelstvo, vinogradništvo, vinarstvo, živinoreja, sečnja in predelava lesa, gradbeništvo, predelava aluminija in aluminijevih proizvodov ter plastike in plastičnih proizvodov. Omeniti velja še tovarno oblačil, številne trgovine, gostinske lokale in razvito storitveno obrt (avtoprevoznništvo, avtoservis, elektro servis, centralno ogrevanje, klimatske naprave, obdelava kovine, pečarstvo, cvetličarstvo, grafične storitve, servis avdio in video opreme, kozmetika, pekarstvo in drugi servisi). Vse to je razlog, da je Buzet mesto z najmanjšo stopnjo brezposelnosti v županiji, saj se je buzetska industrija, od katere je najbolj znana Buzetska pivovarna, v času gospodarske tranzicije uspešno prestrukturirala.

Na velik središčni pomen Buzeta za okolico kažejo osnovna šola, vrtec, dve učilišči, muzej, zdravstveni dom in še nekatere druge ustanove. Tu je tudi županijski urad za prostorsko načrtovanje.

Postaja 2: Draguč

Draguč je tipični istrski kaštel, utrjeno naselje s središčnim trgom, župnijsko cerkvijo in ložo. Od 16. do 19. stoletja je bil občasno beneška utrdba na meji z avstrijsko notranjo Istro. Stoji na flišnem griču, ki ga obkrožajo številne doline, grape in hudourniške struge. Pri vzdrževanju lokalnih prometnic so velik problem intenzivni erozijski procesi. Lapornati skladi pod vplivom podnebja razmeroma hitro razpadajo v prsti rumeno-rjave barve, primerne za rast vinske trte in drugih grmovnih kultur, na pred burjo zaščitenih območjih ter na južnih pobočjih pa uspevajo celo oljke.

Po podatkih popisa prebivalstva v letu 2001 je imel Draguč 79 prebivalcev. K nase-

Grobo tlakovana ulica v Draguču. Foto Primož Pipan.

Iju spada še 19 manjših zaselkov v okolici. Gre za tipično območje depopulacije, saj je med letoma 1991 in 2001 povprečna letna stopnja upada števila prebivalcev znašala 1,51 %. Starostna sestava prebivalstva je izrazito neugodna; mladega prebivalstva je samo 10,1 %, zrelega 46,8 %, ostarelega pa kar 43,2 %.

Glavne gospodarske dejavnosti so poljedelstvo, vinogradništvo, živinoreja, trgovina in obrt (servisi, gostinstvo, trgovina). Najpomembnejša kulturno-zgodovinska objekta sta cerkev sv. Roka iz 16. stoletja, v kateri je dragocen cikel fresk, ter stara romanska cerkev sv. Elizeja iz 12. stoletja.

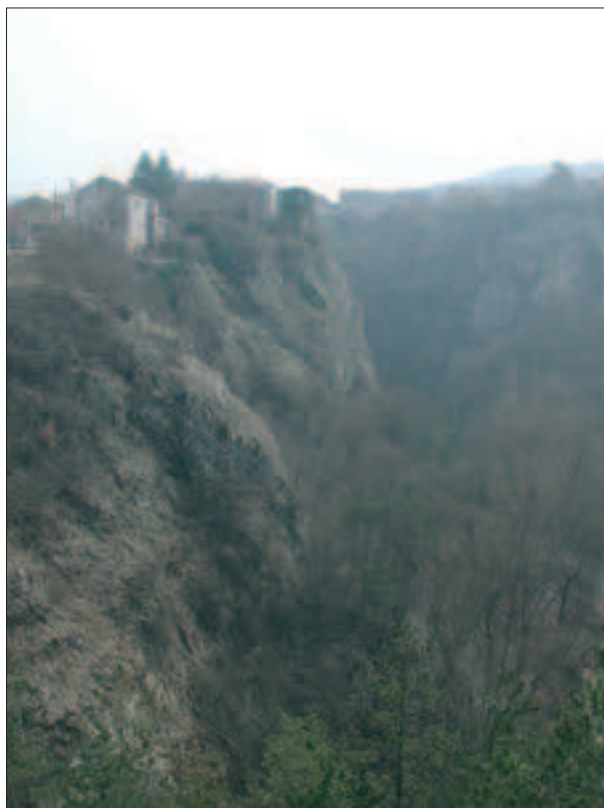
Iz Draguča se odpira pogled proti jezeru Butonigi, umetni akumulaciji, zgrajeni leta 1988 za potrebe oskrbe z vodo. Ker je ribolov v jezeru dovoljen le v času zimskega športnega pokala, je zelo bogato z ribami.

Okrog 7 km južno od Draguča je občinsko središče Cerovlje. Stoji na griču nad sotočjem potoka Lipe in Pazinskega potoka. Dolina Pazinskega potoka je v tem delu nekoliko širša. Ker so v njej razmeroma debeli nanosi ilovice, sta v Cerovlju in bližnjem Borutu nastali opekarni. Prva je začela obratovati leta 1911, druga pa leta 1904. Proti Pazinu se dolina Pazinskega potoka zoži in njena pobočja postanejo bolj strma, ob prihodu na apneniško podlago pa vodotok pri Pazinu ponikne.

Postaja 3: Pazin

Največje in najpomembnejše središče notranje Istre je Pazin, mesto na stiku Rdeče in Sive Istre. Naselje ima okrog 5500 prebivalcev. Staro jedro, imenovano Buraj, se je v srednjem veku razvilo kot trgovsko naselje pazinskega kaštela. Od 14. stoletja dalje je središče Pazinske grofije, notranjega dela Istre pod oblastjo Habsburžanov (Mitterburg).

Staro jedro je na 260 metrih nadmorske višine, nad strmimi stenami sto metrov globokega kanjona, v katerem je ponor Pazinskega potoka. Potok priteče iz severovzhodne smeri in potem, ko prečka nekaj kaskad, imenovanih Pazinski krov, slovensko Pazinska streha, vstopi v čedalje ožji in globlji kanjon, ki okrog 300 metrov pred ponorom ostro zavije proti jugovzhodu, pri čemer je na desni strani suha struga Drage, ki se zaključuje z Limskim zalivom. Pod starim mestnim jedrom je ponikalnica oblikovala jamski sistem z dvema podzemnima jezeroma, voda pa odteka naprej k izvirov ob spodnjem toku Raše. V času obilnih padavin pride do ojezeritve spodnjega dela struge Pazinskega potoka, v dolžini dva kilometra. Zadnja velika poplava je bila avgusta 2002.

Staro jedro Pazina stoji nad globokim kanjonom, kjer je ponor Pazinskega potoka. Foto Primož Pipan.

Pazinski kaštel je največja in najbolje ohranjena srednjeveška utrdba v Istri. Njegovi najstarejši deli so iz 10. stoletja (utrdba je prvič omenjena leta 983), zdajšnji videz pa je dobil v 15. in 16. stoletju. V njem je Etnografski in mestni muzej. Leta 1992 je bil zgrajen most prek kanjona, ki mestno središče povezuje z obrati tekstilne industrije.

Pazin se je razvil ob cestah proti Cerovlju in Labinu, medtem ko nove dele naselja gradijo na okoliških gričih in pobočjih, kjer so ugodnejše mikroklimatske razmere, saj se megla in zmrzal pojavljata redkeje kot v kotlini. V primerjavi z obalnim delom so tu poleti pogostejše konvekcijske padavine, zato je trajanje sončnega obsevanja krajše, dnevne temperaturne amplitude pa so zelo velike.

Na griču (358 m) jugozahodno od starega mestnega jedra stoji naselje Stari Pazin. Na tem mestu je že v prazgodovini obstajala ilirska naselbina, ki je nadzorovala križišče cest proti takratnima Pulju in Poreču, v srednjem veku pa se omenja kaštel Obernburg. Zdaj je Stari Pazin fiziognomsko in funkcionalno del Pazina.

Mesto Pazin je največjo rast prebivalstva doživel v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, zlasti zaradi deagrarizacije okoliških območij. Takrat se je število prebivalcev povečalo za več kot četrtino (28,5 %). Na žalost je bila to le krajša epizoda v siceršnjem odseljivanju v obalna istrska mesta ali drugam.

Zaradi lege skoraj v geometričnem središču polotoka, tradicije upravnega središča (1825–1860), tradicionalne vloge kulturno-političnega središča istrskih Hrvatov,

V starem delu mesta nekateri objekti propadajo. Foto Primož Pipan.

pa tudi zaradi sodobnih potreb po revitalizaciji notranjosti Istre, je bil Pazin leta 1992 izbran za upravno središče Istrske županije. Poleg upravne je pomembna še njegova izobraževalna vloga, saj sta v mestu kar dva srednješolska centra. Srednja šola in gimnazija Jurija Dobrile je naslednica prve hrvaške gimnazije v Istri, ustanovljene leta 1899, klasična gimnazija Pazinski kolegij pa je naslednik dijaškega doma, ki je bil za potrebe gimnazije zgrajen leta 1914. Gre za eno od prvih zasebnih šol na Hrvaškem ter eno redkih šol internatnega tipa. Konec leta 2003 je bila končana gradnja nove stavbe dijaškega doma, s čimer je Pazinski kolegij postal najbolj impresivna arhitektura pridobitev v mestu.

Izpostaviti je treba tudi kulturno vlogo mesta, ki se kaže v Državnem arhivu in večnamenskem Spominskem domu združitve in svobode. Za kulturno in versko življenje je pomembna tudi župnijska cerkev sv. Nikole s freskami (kulturni spomenik), ki spadajo v sam vrh poznogotske umetnosti. Nedaleč od cerkve stoji 45 metrov visok zvonik z značilnim podhodom. Pomembno vlogo v življenju mesta ima tudi frančiškanski samostan, saj se romarski praznik „Rim“ danes slavi kot praznični mestni dan.

Med gospodarskimi dejavnostmi so najpomembnejše tekstilna, živilska, kemijska in lesna industrija, poleg tega sta pomembna tudi tiskarstvo in kamnolom, kjer pridobivajo okrasni in tehnični kamen. V tekstilni industriji je v času tranzicijskega posodabljanja prišlo do množičnega odpuščanja.

Področje Pazinščine (hrvaško Pazinština), ki obsega mesto Pazin in sedem manjših okoliških občin, leta 1992 nastalih iz velike občine Pazin, zavzema približno 20 % površine županije, vendar ima le okrog 9 % njenega prebivalstva (leta 2001 18.587 prebivalcev). Zaradi kronične depopulacije so nekatera naselja popolnoma opustela, sicer pa na splošno prevladuje staro prebivalstvo. V letih 1991–2001 se je število prebivalcev zmanjšalo za 2,2 %. To območje je najbolj kmetijsko in infrastrukturno najslabše opremljeno v Istrski županiji, poleg tega ima tudi nesorazmerno majhen delež premoženja in kapitala. Sestava industrije je neugodna, stroški so veliki, gospodarsko gibanje pa je zaradi večletnega procesa dezinvestiranja negativno (Karaman Aksentijević in Kopal 1999). V gospodarski strukturi prevladujejo kmetijstvo, predelovalna industrija in trgovina, s tem, da se pomen slednje povečuje, kar je mogoče označiti kot negativno tendenco. Zaradi neprimerne sestave industrije je nujno treba spodbujati razvoj malih in srednje velikih podjetij ter družinskih kmetij. Velik razvojni potencial predstavlja bližina Evropske unije. Živilska industrija predstavlja dobro podlago za razvoj kmetijsko-živilskega kompleksa, majhne družinske kmetije pa omogočajo razvoj selektivnih oblik turizma na vasi (Jurcan 1994).

Postaja 4: Gračišće

Gračišće stoji na strmem temenu griča, tik ob meji srednjeistrske flišne cone in apneniškega ravnika. Je tipičen primer naselja, ki ga je močno prizadela depopulacija. V starem vaškem jedru z delno ohranjenim obzidjem in okroglim stolpom živi le še

Na fasadi gostinskega lokala vrisan tloris Gračičča, naselja, ki se v italijanščini imenuje Gallignana. Foto Primož Pipan.

nekaj družin, mnogi objekti fizično propadajo. Velik kulturno-zgodovinski pomen se kaže v številnih ohranjenih reprezentativnih stavbah, kot so palača Salomon iz 15. stoletja, ostanki rezidence pičanskega škofa, cerkev sv. Marije iz leta 1425 ter najstarejša, cerkev sv. Fumije iz 14. stoletja. V naselju je ohranjenih tudi nekaj obrtniških hiš iz 16. stoletja ter družinskih hiš iz 15. stoletja s tipičnimi zunanji hodniki.

Zahodno od starega središča, na drugi strani ceste proti Labinu, so zgrajene nove družinske hiše. Razen tega spada k naselju kar 46 zaselkov. Kljub temu ima Gračičče skupaj le 467 prebivalcev. Povprečna letna stopnja rasti prebivalstva je 0,33 %. Povprečna gostota poselitve je z 32 ljudmi na kvadratni kilometer več kot dvakrat manjša od povprečja županije. Starostna sestava prebivalstva je zelo neugodna (mlado prebivalstvo predstavlja 26,9 % populacije, zrelo 51,4 % in ostarelo 21,8 %).

Občino Gračičče poleg istoimenskega občinskega središča sestavlja še sedem naselij s skupno 1433 prebivalci in povprečno gostoto poselitve 24 ljudi/km². Za celotno občino je značilen povprečni letni upad števila prebivalcev po stopnji 0,16 %, starostna sestava pa je še bolj neugodna: mladega prebivalstva je 21,0 %, zrelega 51,6 % in ostarelega 27,4 %. Narodnostno z 82,1 % prevladujejo Hrvati, v verski sestavi pa s 95,7 % katoliki. Gospodarsko podlago sestavljajo poljedelstvo, vinogradništvo, živinoreja, gradbeništvo, predelava plastike, trgovina, gostinstvo in storitvena obrt (av-

toprevoznitvo, grafične storitve in podobno). Med skupno 511 aktivnimi prebivalci jih je v primarnem sektorju zaposlenih 8,0 %, v sekundarnem 54,9 % in terciarnem 37,1 %.

Okolica Gračišća je vključena v istrske pešpoti. Najbolj znana med njimi je Pot sv. Šimuna s slapom Sopotom in piticami, ki gnezdiijo v flišu. Posebna geološka zanimivost so eocenski morski ježki, ki jih lahko najdemo tudi ob cesti proti Labinu.

Nedaleč od Gračišća je na kamniti vzpetini kraj Pićan. Tamkajšnji 48 metrov visok cerkveni stolp je tretji najvišji v Istri. V dobi Rimljanov je bila na mestu prazgodovinske naselbine zgrajena utrdba *Castrum Petina*. Od 5. do 18. stoletja je bilo naselje sedež škofije, o čemer pričajo številni dragoceni sakralni predmeti v katedrali in župnijskem muzeju. Nekdanje obzidje se je sčasoma vraslo v stanovanjske hiše, ohranila pa so se mestna vrata. Nedaleč od naselja stoji cerkev sv. Mihovila, znana po dragocenih gotskih freskah. Gospodarsko podlago Pićana predstavljata kmetijstvo in drobno podjetništvo, v preteklosti pa je bilo pomembno tudi rudarstvo.

V bližini Pićana se je ob cesti proti Labinu razvilo nekdanje rudarsko naselje Podpićan. Zadnji rudnik v Tupljaku so zaprli leta 1999, kar je povzročilo veliko brezposelnost. Leta 2001 je imelo območje občine Pićan le 1997 prebivalcev. Skozi občino teče drugi najdaljši istrski vodotok, reka Raša. Vse do leta 1935 je na območju Čepiškega polja med osrednjimi flišnimi griči in Učko obstajalo jezero, v katerega so se s severne strani izlivali Boljunčica in vrsta manjših potočkov. Na južni strani jezera, okrog dva kilometra vzhodno od Podpićana, je iz jezera iztekala Raša. Po izsušitvi jezera so pridobili nova kmetijska zemljišča, Boljunčica in Raša pa sta postali enoten vodotok, ki ravno pri Podpićanu začne svoj 20-kilometrski tok po kanjonu, ki se zaključuje z riaškim zalivom. Okrog 10 kilometrov jugovzhodno od Podpićana je ob cesti proti Labinu Plominski zaliv, ki je po genezi prav tako ria. Tukaj je tudi termoelektrarna Plomin, ki ima pomembno vlogo za oskrbo Istre z elektriko.

Postaja 5: Labin

Središče jugovzhodne Istre je Labin z okrog 7900 prebivalci. Gre za tipično istrsko naselje akropolskega tipa z radialno-koncentričnim tlorisom, ki je nastalo na mestu nekdanje ilirske naselbine. V času Rimljanov je bilo poznano kot *Castrum Albona*. V srednjem veku je najprej pripadalo oglejskemu patriarhatu, od 15. stoletja dalje pa Benetkam. Srednjeveško utrjeno naselje je sprva obstajalo le na vrhu griča Gorice, okrog mogočne gotske župnijske cerkve Marijinega rojstva in zvonika. V 16. stoletju je nastalo zunanje obzidje, zunaj njega pa se je oblikoval nov trg z najlepšo baročno ložo v Istri. Urbano tkivo je stisnjeno, s številnimi stebrišči, stopnišči in visokimi hišami.

K hitrejšemu razvoju naselja je pripomoglo odkritje nahajališča premoga na območju med Pićanom in Rašo ter začetek njegovega izkoriščanja. Zaradi potreb številčne delovne sile je bilo leta 1942, ob dvajseti obletnici fašistične pripojitve ozemlja, odprto načrtno zgrajeno rudarsko naselje *Pozzo Littorio*, ki predstavlja središče zdajšnjega predmestja Podlabina. Veliki podzemni premogovniški rovi so se razširili tudi pod staro

Večji del rudarskih blokov v Labinu je bil zgrajen med svetovnimi vojnami. Foto Primož Pipan.

mestno jedro, zato se je pojavila nevarnost posedanja in njegove porušitve. Premog so prenehali izkopavati leta 1972, rudniške rove pa so zasuli. Zanimivo je, da se zaradi premogovništva ni le povečalo število prebivalcev, ampak se je močno spremenila tudi njegova narodna sestava. Po popisu leta 2001 je na območju mesta Labina živel 67,8 % Hrvatov, 7,2 % prebivalcev se je opredelilo regionalno, na tretjem mestu pa so Bošnjaki s 4,1 %. Podobno je v sosednji Raši, kjer Bošnjaki predstavljajo 4,6 % prebivalstva.

Danes je Labinščina (hrvaško Labinština) območje z velikim deležem brezposelnih, saj se je z zapiranjem rudnika pojavil problem presežka delovne sile, gospodarstvo pa se je le deloma preusmerilo v predelovalno industrijo. Starostna sestava prebivalstva je neugodna; po podatkih iz popisa prebivalstva ima prav Labin med vsemi istrskimi mesti najvišji indeks starosti (120,1).

Ob Podlabinu je na severni strani zraslo naselje Vinež, okrog 5 km vzhodno pa je Rabac (1500 prebivalcev), pomembno, vendar edino turistično naselje na jugovzhodni istrski obali.

Raša je v dolini Krapanskega potoka, zadnjega levega pritoka reke Raše. Naselje je bilo načrtno zgrajeno kot rudarsko naselje, sočasno z Podlabinom.

Območje labinskega krasa ima v primerjavi s preostalim istrskim ravnikom bolj zapleteno geološko in geomorfno sestavo. Prav tu se čičarijski kras, srednjeistrski flišni pokrov ter istrski ravnik najbolj medsebojno približajo in zato tudi prepletajo. Med krednimi apnenci in eocenskim numulitnimi apnenci ter peščenjaki so skladi rjavega

premoga, ki so ga kopal pri Krapnu in Vinežu. Območje občine je imelo leta 2001 3535 prebivalcev.

Okrog 10 km zahodno od Raše, na drugi strani raškega kanjona, je naselje Barban. V srednjem veku je bila tamkajšnja utrdba v lasti pazinske grofije, od 16. stoletja naprej pa v lasti Benečanov. V središču kraja je kaštel, katerega obzidje je delno še ohranjeno. Na mestno obzidje so v 18. stoletju dozidali cerkev sv. Nikole, stolp z uro pa so dozidali k mestnemu stolpu. Ohranjeni so tudi dvoje mestnih vrat in mestni trg z ložo, cerkev sv. Antona pa predstavlja izreden primer ljudske gotike. V zadnjem času je za razvoj kraja poleg kmetijstva in drobnega podjetništva vse pomembnejši turizem; glavna privlačnost je „Utrka na prstenac“, svojevrstna barbanska alka z začetki v 17. stoletju.

Postaja 6: Žminj

Žminj je naselje na pomembnem križišču poti, ki povezujejo sever in jug ter vzhod in zahod županije. Postavljeno je na izstopajočem apnenčastem griču (390 m) istrskega kraškega ravnika, prekrita z jerovico. Obkrožajo ga številne vrtače ter maloštevilni izstopajoči griči tako imenovanega pokritega kozavega krasa.

Poseljen je bil v bronasti dobi, ime pa verjetno izhaja iz imena rimskega veleposelnika Geminija. V bližini šole so odkrili starohrvaško pokopališče iz 7. stoletja. Prostorska zasnova starega mestnega jedra je iz obdobja med 13. in 19. stoletjem, ko je bil Žminj močna mejna utrdba avstrijskega dela Istre. O tem pričata okrogel stolp in spodnji del zvonika župnijske cerkve, ki je bil včasih obrambni stolp. V cerkvah sv. Trojice, sv. Antona in župnijski cerkvi sv. Mihaela so pomembne gotske freske. Ob starem mestnem jedru oziroma kaštelu so se razvijala obrtniška in trgovska naselja. Žminj ima osnovno šolo, Čakavski sabor pa je ena od najpomembnejših kulturnih ustanov v Istri.

Za razliko od večine prej obravnavanih naselij je za Žminj značilna rast števila prebivalcev. Leta 1991 je v njem živelo 676, leta 2001 pa že 833 ljudi. Območje občine ima v 108 naseljih 3452 prebivalcev, kar ob neupoštevanju Žminja kaže na prevlado izrazito majhnih naselij.

Sodobnemu gospodarskemu razvoju in ugodnemu demografskemu razvoju Žminja je botroval izredno ugoden prometni položaj. Po razpadu velikih podjetij in tranzicijskih spremembah so ljudje začeli ustanavljati zasebna podjetja. Zdaj je v občini 45 malih podjetij in 75 obrtniških delavnic. V Žminju je tudi industrijska cona, ki je v celoti zasedena (tekstilna industrija, proizvodnja grafičnih strojev, trgovina), zato jo nameravajo razširiti. V okolici so nahajališča boksita, ki pa jih ne izkoriščajo več. Zato pa so zelo aktivni kamnolomi. Razvito je tudi kmetijstvo, zlasti vrtnarstvo in vinogradništvo. Nekoč zelo razvita živinoreja je skoraj povsem izginila; v manjši meri se je ohranila reja prašičev, krav, ovc in perutnine, zlasti puranov.

Na območju Žminja je zelo dobro razvit turizem na kmetiji, posebno zanimivost pa predstavlja ena največjih ljudskih zabav v Istri, tako imenovana Bartulja. Razvit je tudi

lovski turizem. Z vidika varstva okolja je pomembno, da je bila leta 2003 dokončana zelo sodobna čistilna naprava za odpadne vode.

Ob cesti Žminj-Motovun, 5 km severozahodno od Pazina, stoji na griču naselje Beram z 234 prebivalci leta 2001. Gospodarsko podlago naselja, za katerega je značilna depopulacija (v obdobju 1991–2001 je bilo povprečno letno zmanjšanje prebivalstva 0,38 %), predstavljajo poljedelstvo, vinogradništvo, živinoreja, gradbeništvo (asfaltna baza, kamnolom), trgovina, gostinstvo, podjetništvo (proizvodnja kovinskih konstrukcij, papirnatih izdelkov) in drugi majhni obrati.

Najpomembnejši kulturno-zgodovinski objekt je pokopališka cerkev sv. Marije na Škriljinah, ki je zaradi dragocenih fresk zaščiten kot kulturni spomenik. Tri kilometre od Berama sta naselji Trviž in Katun Trviški, za kateri je značilna živahna gospodarska dejavnost s številnimi majhnimi in srednje velikimi podjetji.

Postaja 7: Motovun

Staro jedro Motovuna je tipično istrsko srednjeveško naselje akropolskega tipa. Stoji na vrhu strmega griča, ki dominira nad dolino Mirne. Uvršča se med najbolj ohranjene istrske srednjeveške urbane celote. Leta 1991 je v Motovunu živel 590 prebivalcev.

Akropolski gručasti del Motovuna stoji na temenu slemena vzhodno nad dolino regulirane reke Mirne. Foto Primož Pipan.

O dolgotrajnem razcvetu kraja priča ohranjena arhitektura. Mestece je sestavljeno iz treh glavnih delov, ki so spiralno razporejeni po griču. Najstarejši del je na vrhu, na mestu predzgodovinske ilirske naselbine. Ohranjeno ima obzidje iz 13. in 14. stoletja. Na vhodu v njegovo središče je trg, na katerega se vstopa prek renesančnih vrat. Ohranjeni so tudi romansko-gotska mestna hiša, zvonik kot obrambni stolp ter župnijska cerkev sv. Štefana iz 17. stoletja. Drug del naselja stoji na južnem pobočju, pod njim pa je na vzhodnem pobočju tretji del, imenovan Gradacijol. Na vznožju se je razvilo najnovejše predmestje, imenovano Kanal.

Na koncu 13. stoletja je Motovun prišel pod oblast Benečanov, o čemer priča grb, ki prikazuje beneškega leva z zaprto knjigo. Motovun je imel strateško zelo pomemben položaj, saj je nadziral trgovske poti po dolini reke Mirne, zato je bil dalj časa prometno središče celotne notranje Istre, posebnoprometnic, ki so vodile proti obali.

V okolici Motovuna so prostrani vinogradi, dobro razvito pa je tudi vinarstvo. Glavne sorte vina so teran, pinot in malvazija. Zaposleno prebivalstvo se večinoma prevaža na delo v Pazin in Buje. V novejšem času se razvija turizem. Motovun je zbirališče likovnih umetnikov, zato so v njem številne galerije in delavnice z razstavnimi prostori, tu pa je tudi sedež Mednarodnega antropološkega centra. V zadnjih letih se je v kraju uveljavil mednarodni filmski festival.

V okolici je motovunski gozd hrasta doba, ki je zadnji tovrstni gozd v Sredozemlju. Leta 1949 so ga razglasili za poseben rezervat gozdnega rastlinstva. Posebno vrednost mu dajejo rastišča redkih in dragocenih gob, gomoljastih tartufov, ki jih nabiralciiščejo ob pomoči dresiranih psov ali prašičev, saj zrasede izključno pod rušo.

Območje bujskega krasa od ostalega dela istrskega ravnika razdvaja dolina Mirne. Na tem stičnem območju kredno-apneniškega hrbta in srednjeistrskega fliša je v jami sv. Štefana termalni izvir žveplene vode s temperaturo od 35 do 37° C. Poznali in koristili so ga že v antiki, v 19. stoletju pa so se tu razvile Istrske toplice, to pa je pomenilo tudi začetek turističnega razvoja Istre.

Na območju Motovuna rasejo prvovrstni tartufi, ki jih organizirano odkupujejo posebej v ta namen ustanovljena podjetja. Foto Primož Pipan.

Reka Mirna je s 50 km dolgim tokom najdaljši istrski vodotok. V zgornjem toku, ki poteka po območju flišne Buzetščine (hrvaško Buzeština), ima hudourniški značaj z razvevano mrežo pritokov. Okrog dva kilometra jugozahodno od Buzeta se s sotesko Kamena vrata začne kanjonski del doline, globoko vrezane v apneniški ravnik. Okoliška naselja so tudi do 300 metrov nad sicer ravnim dnom doline Mirne. Pred izvedbo hidromelioracij in regulacijo reke je Mirna v času močnih padavin pogosto poplavljala dolinsko dno. Takrat se je mulj v obliki velikih svetlorumenih madežev pomikal proti obali tudi po nekaj kilometrov daleč. Dno doline ob spodnjem toku Mirne je bilo še sredi 20. stoletja večinoma pod morsko gladino. S sodobnimi raziskavami so ugotovili, da je bilo pred dvema tisočletjema kar za okrog 20 metrov nižje kot je zdaj. Ostanke morskih organizmov kažejo, da se je rečno ustje začelo nekje okrog že prej omenjenega izvira Svetega Ivana (Milotić 2004).

Literatura in viri

- Alber, D. 1997: Istria - storia, arte, cultura. LINT. Trst.
- Balog, Ž. 1999: Aktualni problemi nodalno-funkcionalne organizacije Istarske županije. Zbornik radova 2. hrvatskog geografskog kongresa. Zagreb.
- Bratulić, J. 2000: Istra - zavičaj starina i ljepota. CASH. Pulj.
- Crkvenčić I. in skupina avtorjev 1975: Sjeverno Hrvatsko primorje. Inštitut za geografiju Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Filipčić, A. 2001: Razgraničenje Köppenovih klimatskih tipova Cf i Cs u Hrvatskoj. Acta Geographica Croatica 35. Geografski oddelek Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Jelenić, M. in drugi 2001: Žminj. Župnijski urad. Žminj.
- Jurčan, V. 1994: Mogućnosti razvoja seoskog turizma u Istri. Zbornik radova Susreti na dragom kamenu 1994. FET Mijo Mirković. Pulj.
- Karaman Aksentijević, N., Kopal, M. 1999: Gospodarski razvoj Istarske županije u Republici Hrvatskoj - regionalni i unutarregionalni aspekt. Ekonomski pregled 9. Hrvatsko društvo ekonomista. Zagreb.
- Malić, A. 1992: Centralne funkcije naselja unutrašnje Istre. Acta Geographica Croatica 27. Geografski oddelek Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Milotić, I. 2004: Dolina Mirne u antici. Ekološki glasnik. Zagreb.
- Peruško, T. in skupina avtorjev 1968: Knjiga o Istri. Školska knjiga. Zagreb.
- Pejnović, D. 2002: Sjeverno hrvatsko primorje. Veliki atlas Hrvatske. Mozaik knjiga. Zagreb.
- Strčić, P. 1982: Pazin. Tipografija. Umag.
- Travirka, A. 2001: Istra - povijest, kultura, umjetnička baština. Forum. Zadar.
- Ujčić, T., Ujčić V. 1953: Pazin. Istarska knjižara, Pulj.
- Žic, N. 1936: Istra. HRID. Zagreb.

ZAHODNA HRVAŠKA ISTRA

Daniel Bogešič

Vodja: mag. Daniel Bogešič, profesor geografije in zgodovine na klasični gimnaziji v Pazinu

Ekskurzija je bila izvedena 18. marca 2006.

Potek poti: Sočerga - Motovun - Vižinada - Kaštelir - Poreč - Vrsar - Limski zaliv - Rovinj - Pulj - Vižinada - Sočerga

Postaje:

1. Poreč
2. Vrsar
3. Limski zaliv
4. Rovinj
5. Pulj

Uvod

Namen ekskurzije je spoznavanje temeljnih značilnosti zahodnega dela hrvaške Istre. Pod tem pojmom razumemo celotni zahodni obalni pas z gravitacijskimi območji tamkajšnjih mikroregionalnih središč Buj, Poreča in Rovinja, vključena pa je tudi Puljska mikroregija, čeprav bi jo lahko kot južno Istro obravnavali posebej. Območji bujske in poreške mikroregije razmejuje reka Mirna, rovinjska mikroregija pa obsega območje med Limskim zalivom in rtom Barbarigo. Glavni nosilec razvoja in prostorske preobrazbe je turizem. Najpomembnejši turistični središči ne le Istre, ampak celotne vzhodnojadranske obale sta Poreč in Rovinj. Vrsar je tipičen primer preobrazbe majhnega ribiškega naselja v po pomenu četrto turistično središče Istre, takoj za Umagom. Kljub temu, da Pulj ni upravno središče Istrske županije, ima mesto pomembno vlogo mezoregionalnega središča. Njegov razvoj temelji na industriji in storitvah, po turističnem prometu pa je na šestem mestu v Istri.

Kljub veliki kulturno-zgodovinski vrednosti Istre je njen turistični razvoj temeljil zlasti na morsko-podnebnem kompleksu, kar je marsikje imelo za posledico negativne okoljske učinke. Limski zaliv kot izjemen naravni fenomen je vzpodbudil razprave o konvenciji varovanja okolja ter njegove turistične in marikulturene valorizacije.

Temeljne značilnosti hrvaške zahodne Istre

Zahodna Istra je v geološko-geomorfnem smislu kraški ravnik, oblikovan v apnencih in dolomitih, večinoma kredne, na območju med Porečem in Rovinjem tudi jurske starosti. Ravnik se od morja počasi dviga proti namišljeni črti ustje Dragonje–Plomin, v reliefu pa prevladujejo vrtače in uvale ter nizke vzpetine. Razen reke Mirne tu zaradi vodoprepustne podlage ni površinskih vodnih tokov. Zaradi rdečkaste prsti jerovice ali terre rosse se to območje imenuje Rdeča Istra. Zahodnoistrska obala se je oblikovala na začetku holocena, ko se je morska gladina dvignila za okrog 200 m. Razčlenjenost obale dopolnjuje okrog 80 večjih in manjših otokov, razporejenih med Porečem in Medulinom.

Prvotni rastlinski pokrov ozkega priobalnega pasu sta sestavljala gozd hrasta črnike (*Orneta-Quercetum ilicis*) in makija, v notranjosti pa prevladuje gozd puhastega hrasta in kraškega gabra (*Quercus-Carpinetum orientalis*). Posebnost je zadnji sredozemski gozd hrasta doba (*Quercus robur*) v dolini Mirne. Največji del Istre ima zmernotoplo vlažno podnebje tipa Cf. Značilna zanj je večja osredotočenost padavin v hladni polovici leta. Le ozek priobalni pas, ki se začne južno od Novigrada, ima prvine sredozemskega podnebja Cs. Proti notranjosti se količina padavin povečuje, povprečne letne temperature pa se znižujejo.

V naseljih ob zahodni istrski obali so številni preostanki antične arhitekture. Foto Primož Pipan.

V Istri obstaja kontinuirana poselitve že od paleolitika. V eneolitiku ali bakreni dobi so se razvila številna utrjena naselja na vzpetinah, tako imenovani kašteliriji, po rimski osvojitvi Istre pa se je jedro poselitve premaknilo na obalni pas. V demografskem smislu je bilo obdobje srednjega veka zaradi vojn in epidemij zelo nestabilno. Velike spremembe v demografski sestavi sta povzročili obe svetovni vojni, ko se je glede na predvojnne popise število prebivalcev zaradi odseljevanja zmanjšalo za od 30 do 50 %.

Od leta 1971 je opazna nenehna skupna rast prebivalstva. Leta 2001 je imela Istrska županija 244.126 prebivalcev in rast za 4,3 % glede na leto 1991, kar pa je predvsem rezultat močnega priseljevanja, saj je bil v istem obdobju naravni prirast negativen, in sicer -2,7 %. Večjo rodnost od smrtnosti so imele le tri občine v notranjosti Istre, v Poreču pa je število živorojenih za vsega eno osebo presegllo število umrlih.

Po popisu iz leta 2001 so priseljenca sestavljali 27,6 % prebivalstva, od tega jih je bilo 13 % iz Bosne in Hercegovine, Srbije in Črne gore. S priseljevanjem se je na primer število prebivalcev Rovinja in Pulja v obdobju med letoma 1951 in 2001 povečalo za več kot dvakrat, Poreča pa celo za več kot trikrat! Med letoma 1991 in 2001 so zabeležili do desetodstotno rast prebivalstva v vseh mestih na zahodni obali, le v Pulju se je število prebivalcev zmanjšalo za 6 %.

Migracijska gibanja so vplivala tudi na etnično sestavo istrskega prebivalstva. Leta 2001 je v Istri živelo 71,9 % Hrvatov, 6,9 % Italijanov, 4,3 % se jih je opredelilo po regionalni pripadnosti, 3,2 % Srbov, 1,5 % Bošnjakov, 1,0 % Albancev ... Italijansko prebivalstvo je osredotočeno v naseljih vzdolž zahodne obale, zlasti v Grožnjanu (51,2 %), Brtonigli (37,4 %) in Bujah (29,7 %). Na območju Poreča Hrvatje predstavljajo 75,4 % prebivalstva, Italijani 4,2 %, Srbi pa 3,2 %. Podobno je stanje v Vrsarju, kjer je 75,4 % Hrvatov, 3,3 % Italijanov, 3,0 % Srbov, kar 10,9 % pa se jih je izreklo po regionalni pripadnosti. V Rovinju je Italijanov 11,4 %, regionalno opredeljenih 5,0 %, Srbov 3,5 %, tako da delež Hrvatov znaša 65,9 %. V Pulju je 71,7 % Hrvatov, 5,8 % Srbov, 4,8 % Italijanov, 1,9 % regionalno opredeljenih in 1,7 % Bošnjakov.

Za Istro je značilna izrazita osredotočenost prebivalstva v zahodnem priobalnem pasu. Vzrok temu sta verjetno tudi reliefna pregrada Čičarije, zaradi katere so se skozi zgodovino zveze z zaledjem vzpostavljale po skrajnih točkah polotoka, pa tudi večstoletna delitev polotoka na beneški obalni pas in avstrijsko notranjost.

Po 2. svetovni vojni je prišlo do povečane litoralizacije, kar je tudi posledica monocentričnega razvoja posameznih občin, zlasti pa hitrega razvoja množičnega kopalniškega turizma od sredine petdesetih do osemdesetih let prejšnjega stoletja. Na začetku petdesetih let je v zahodni Istri živela nekaj več kot tretjina istrskega prebivalstva, do leta 2001 pa se je ta delež povečal na 60 %. Tega leta je samo v Pulju živelo kar 28,0 % prebivalcev celotne županije. Zahodna Istra je povprečno okrog petkrat gostejše poseljena kot ostali deli županije, tu je tudi sedem od skupaj desetih istrskih mest. Posledica svojskega geografsko-zgodovinskega razvoja je tudi veliko število naselij (657), med katerimi pa prevladujejo majhna naselja z manj kot 100 prebivalci. Litoralizacija je pustila sledove tudi v različni velikosti središčnih naselij v obalnem pasu in zaledju.

Preglednica 1: Število turistov v občinah in mestih Istrske županije leta 2005.

mesto ali občina	število turistov	delež (v %)	število nočitev	delež (v %)
Poreč	665.186	26,55	4.639.739	27,87
Rovinj	358.044	14,29	2.442.609	14,67
Umag	300.388	11,99	1.694.157	10,18
Vrsar	236.384	9,44	1.833.627	11,01
Medulin	226.658	9,05	1.611.421	9,68
Pulj	223.611	8,93	1.103.181	6,63
Labin	153.894	6,14	990.160	5,95
Novigrad	111.988	4,47	645.972	3,88
Fažana	67.981	2,71	641.432	3,85
Brtonigla	43.491	1,74	316.845	1,90
Vodnjan	17.332	0,69	98.777	0,59
Bale	13.683	0,55	69.251	0,42
Ližnjan	1899	0,08	19.655	0,12
Marčana	19.328	0,77	148.821	0,89
Raša	17.162	0,69	112.480	0,68
Kršan	1088	0,04	8521	0,05
notranja Istra	46.900	1,87	273.296	1,64
Istrska županija	2.505.017	100,00	16.649.944	100,00

Vir: medmrežje 1.

Opazno je precejšnje odstopanje od pravila reda velikosti naselij, saj je po velikosti drugo največje naselje Rovinj skoraj petkrat manjše od največjega naselja Pulja.

Večina gospodarskih subjektov je locirana v zahodnem obalnem pasu. Leta 2005 je imela Istrska županija 9600 USD bruto domačega proizvoda na prebivalca. Njen delež v celotnem BDP-ju Hrvaške je znašal 7 %. Okrog 63 % zaposlenih je delalo v terciarnem in kvartarnem sektorju, 35,5 % v sekundarnem in le 1,2 % v primarnem sektorju. 34 % prihodkov je ustvarila industrija, 11 % turizem in 6 % gradbeništvo. Leta 2003 je Istrska županija izvozila za 745,5 milijonov USD blaga in storitev, kar je okrog 12 % celotnega hrvaškega izvoza. Gospodarstvo Pulja je v izvozu sodelovalo z 52,6 %, Rovinja s 15,8 %, Poreča pa le z 0,6 %. Gospodarstvo Istrske županije je očitno privlačno za investitorje, saj so ti med letoma 1993 in 2003 vanj vložili okrog 337 milijonov USD, še največ v turizem, proizvodnjo gradbenega materiala in elektrogospodarstvo.

Preobrazba prostora zaradi turizma se je najbolj izrazito odrazila prav v zahodnem priobalnem pasu, bodisi neposredno bodisi posredno. Turizem je vplival na razvoj vrste komplementarnih dejavnosti in tako so obalna mesteca večkratno prerasla svoje nekdanje prostorske okvirje. Množični turizem je povzročil tudi številne prostorske

Potek poti.

probleme, zato poskušajo z novim, tako imenovanim *Master planom razvoja turizma Istre 2004-2012* (Splošni načrt turističnega razvoja Istre 2004-2012) razvijati različne vrste turizma in ga tudi prostorsko razpršiti.

Leta 2003 je bilo v turizmu zaposlenih okrog 10,3 % od vseh zaposlenih v županiji, ki so ustvarili okrog 3,2 milijarde evrov prihodkov oziroma 10,4 % od skupnih prihodkov županije. Leta 2005 so našli 2.505.017 turistov in 9.995.070 nočitev. To pomeni četrtno od vseh gostov oziroma skoraj tretjino od skupnega števila nočitev na Hrvaškem. Največje število nočitev je bilo sicer zabeleženo leta 1986, okrog 22 milijonov, vendar je zaradi domovinske vojne na Hrvaškem turizem kmalu zatem izrazito nazadoval, tako po številu turistov kot po zaslužku od turizma. Med obiskovalci že nekaj časa prevladujejo turisti iz Nemčije (23,7 %), Italije (19,5 %), Slovenije (14,7 %) in Avstrije (11,8 %). Leta 2003 je bilo na območju Istrske županije 238.550 turističnih ležišč, kar predstavlja slabo tretjino hrvaških nastanitvenih zmogljivosti. Okrog 47 % ležišč je v skupaj 31 kampingih, 28,5 % jih je v hotelih in apartmajih, 17,4 % v zasebnih gospodinjstvih in 4,8 % v marinah. Leta 2002 so kampingi ustvarili okrog 45 % nočitev, hoteli in apartmaji pa 43 %. Turistične kapacitete so v glavnem osredotočene vzdolž zahodne obale. Leta 2005 so v obalnih občinah in mestih zahodne Istre našli kar 96,6 % turističnih obiskovalcev celotne Istre, od tega jih je 53 % odpadlo na Poreč, Rovinj in Pulj.

Opis poti

Postaja 1: Poreč

Zahodna Istra ima med Mirno in Limskim zalivom 37 km obale; že od nekdaj gravitira k Poreču in se zato tradicionalno imenuje Poreščina (hrvaško Poreština). Do leta 1993 je bila poreška mikroregija upravno združena v občino Poreč, od takrat pa je zaradi zagotavljanja skladnega regionalnega razvoja razdeljena v več enot: mesto Poreč ter občine Kaštelir, Vižinada, Višnjan, Vrsar in Sveti Lovreč. Celotna poreška mikroregija meri 142 km², ki jih poseljuje okrog 20.000 prebivalcev. Velika gostota poselitve (140 ljudi/km²) je tudi posledica velikega števila naselij. Pogost pojav so naselja z le nekaj hišami, tako imenovane stancije. Leta 2001 je imelo upravno območje mesta Poreča 10.448 prebivalcev, samo naselje Poreč pa 4839.

Celotno poreško mikroregijo sestavlja nizek in prostran apnenčast ravnik. Okrog 7 km severovzhodno od Poreča je kraška jama Baredine, edini zavarovani geološki spomenik v Istri, ki je odprt za obiskovalce. Za blago submediteransko podnebje sta značilni povprečna avgustovska temperatura zraka 24° C in povprečna januarska temperatura 4,5° C. Povprečna letna višina padavin je 920 mm. Padavine so enakomerno razporejene prek celega leta. Gospodarstvo Poreščine temelji na vinogradništvu, pridelavi oljčnega olja, sadjarstvu, ribištvu in turizmu.

Poglaviti razlog za nepretrgano poselitev tega območja so ugodne naravnogeoografske razmere. V okolici Poreča je največje istrsko gradišče Picugi. Na nekaterih od

teh lokacij lahko sledimo kontinuirani poselitvi od prazgodovine do danes. Značilen primer je Vižinada na križišču cest Pulj-Buje in Motovun-Poreč. Leta 2001 je imela 276 prebivalcev. Območje je znano po najkakovostnejših vinih v Istri; najbolj znana so malvazija, borgonja, merlot, pinot in teran.

Čeprav se predpostavlja, da so na območju starega jedra Poreča (45° 14' severne zemljepisne širine, 13° 36' vzhodne zemljepisne dolžine) imeli pristanišče že Histri, ki so Istro naseljevali od začetka 2. tisočletja pr. n. št., je razvoj naselja verjetno povezan z rimsko zasedbo v 2. stoletju pr. n. št. Rimljani so na uravnane polotoku z dolžino 400 in širino 200 m zgradili taborišče *castrum*, ki je v 1. stoletju preraslo v naselje *Colonia Julia Parentium*. Od kopna ga je ločeval prekop. Z morske strani sta pristanišče varovala otok Sveti Nikola in arhipelag, ki sega vse do Vrsarja. V prostorski zasnovi starega mestnega jedra je še vedno prepoznaven značilen rimski kvadratni tloris *urbs quadrata* z medsebojno pravokotnima glavnima ulicama "cardo" in "decumanusom", trgom "forumom",

Evfrazijeva bazilika v Poreču je vključena v Unescov seznam svetovne dediščine. Foto Primož Pipan.

stanovanjskimi "insulamimi" in sistemom utrdb. Na forumu so ostanki pločnika in Neptunovega svetišča.

Že v 3. stoletju je v Poreču nastala ena od prvih krščanskih skupnosti v Istri, tako da je naselje kmalu postalo sedež škofije. Prvi škof in mučenik je bil Sveti Mavro. Kompleks Evfrazijeve bazilike, ki je bil pod bizantinskim vplivom zgrajen v 5. in 6. stoletju, je edini v celoti ohranjen tovrstni spomenik v Sredozemlju, zato je od leta 1997 pod zaščito Unesca.

V srednjem veku je mesto gospodarsko, prebivalstveno in kulturno stagniralo. Pomembnejši objekti iz tega obdobja so tako imenovana Romanska hiša, Hiša dveh svetnikov in več gotskih palač. Ohranjen je tudi del mestnega obzidja s tako imenovanim Peterokotnim stolpom. Na začetku novega veka se je število prebivalcev zaradi pogostih epidemij kuge močno zmanjšalo. Poreščina si je demografsko opomogla šele v 19. stoletju.

Leta 1828 je Poreč postal sedež združene poreške in puljske škofije, leta 1861 pa glavno mesto Istrske pokrajine. Med njegovimi znamenitostmi je tudi stavba, kjer se je v 19. stoletju zbiral sabor; delovala je v bivši gotski frančiškanski cerkvi. V tem obdobju se je začel razvijati tudi turizem. Poreč je bil že leta 1844 vključen v prvo parniško izletniško linijo tržaškega Lloydja; leto pozneje so natisnili prvi turistični vodič. Ob koncu 19. stoletja se je začel v dvorcu na otočku Sveti Nikola razvijati elitni turizem, na začetku 20. stoletja pa je bil na nasutem zemljišču ob starem mestnem jedru zgrajen prvi poreški hotel Riviera. Leta 1857 je bila ustanovljena Pokrajinska vinarsko-sadljarska postaja, v kateri je kmalu začela delovati prva kmetijska šola v Istri. Od leta 1984 ta ustanova deluje kot Inštitut za kmetijstvo in turizem. Med letoma 1902 in 1935 je bil Poreč s Trstom povezan z ozkotirno železnico, imenovano Parenzana. Zdaj je del njene trase spremenjen v kolesarsko stezo.

Vsekakor je na sodobni razvoj Poreča bistveno vplival množični poletni kopalški turizem, ki se je začel razvijati v šestdesetih letih prejšnjega stoletja. Poreč je že v sedemdesetih letih postal najpomembnejši turistični cilj v tedanji Jugoslaviji. Zgrajena so bila nova turistična naselja in urejeni novi kampingi. Najpomembnejši turistični kompleksi so Plava in Zelena laguna južno od mestnega jedra ter Brulo, Pical in Špadići severno od njega. Zdaj je na mestnem območju 27 hotelov in 12 apartmajskih naselij, tu pa so še štirje avtokampi. Omenjene kapacitete lahko naenkrat sprejmejo okrog 45.000 gostov, s čimer je območje Poreča območje z največjo koncentracijo turističnih kapacitet na Hrvaškem. Glavno turistično podjetje Riviera upravlja z devetimi hoteli in tremi depandansami. O velikem pomenu turizma govori tudi dejstvo, da je leta 2001 kar 70 % od vseh zaposlenih delalo v turizmu in trgovini. Edino poreško industrijsko podjetje je živilski obrat Ital-Ice, ki se ukvarja s proizvodnjo sladoleda in zmrznjene hrane; od leta 2002 je v lasti Podravke. Sicer prevladujejo majhna podjetja, v katerih dela 55 % zaposlenih. V zadnjem času je nedaleč od kraja Labinci zrasla sodobna poslovna cona.

Pod vplivom turizma prihaja do intenzivnega prostorskega širjenja naselij in urbanizacije okoliškega podeželja. Turizem je vplival tudi na rast cen nepremičnin. Cene stanovanj v starem mestnem jedru dosegajo okrog 1500 €/m². Podobno je tudi z novo zgrajenimi apartmaji v predmestjih, na primer v Kufcih in Varvarih. Cena zazidljivega

V Poreču je svoj novi pristan našel katamaran Prince of Venice. Foto Primož Pipan.

zemljišča v oddaljenosti okrog 2 km od morja je okrog 100 €/m², 8 km od morja okrog 60 €/m², pri Vižinadi pa je cena takšnega zemljišča okrog 45 €/m².

Postaja 2: Vrsar

Vrsar je naselje 9 km južno od Poreča in 3 km severno od Limskega zaliva. Staro mestno jedro stoji na 54 m visokem gričku nad zalivom, kjer je pristanišče z marino. Ta ima utrjen valobran in 120 privezov. Pred odprtim morjem jo varuje otoček Sveti Jurij. Od starega mestnega jedra se je naselje v zadnjih desetletjih razširilo na območje okrog celega zaliva, tudi proti otočku Koversadi na jugu, kjer je naturistično turistično naselje, Svetemu Martinu in Valkaneli s parkom skulptur kiparja Dušana Džamonje. Pred Vrsarjem je arhipelag osemnajstih otočkov, poraslih z makijo.

Območje Vrsarja je bilo naseljeno že v prazgodovini. V rimski dobi so ob obali zgradili castrum, odkrili so tudi ostanke zgradb, napisov in valobrana. V pozni antiki se je naselje imenovalo *Ursaria*, iz tega časa pa so tudi ostanki zgodnjekršćanske bazilike. Po slovansko-obrskih vpadih v 7. stoletju se je težišče poselitve preselilo na vrh griča, kjer je bilo nad ostanki nekdanjega gradišča zgrajeno letno bivališče poreških škofov. Zasnova naselja iz 13. stoletja je dobro prepoznavna, še vedno so ohranjeni štirje stol-

V najvišji legi akropolskega Vrsarja dominira župnijska cerkev sv. Martina. Foto Daniel Bogešič.

pi. V 16. stoletju je naselje dobilo renesančno podobo, ki pa je dandanes ohranjena le na njegovi zahodni strani. Župnijska cerkev sv. Martina, ki dominira na vzpetini, je bila leta 1935 zgrajena na mestu predhodnice, zvonik pa so prizidali šele leta 1991, potem ko se je stari porušil ob trku letala med 2. svetovno vojno. Po popisu iz leta 2001 je v Vrsarju živelo 1624 ljudi. Njegovo gospodarstvo temelji na turizmu, trgovini, drobnem podjetništvu, kmetijstvu (vinogradništvo, zelenjadarstvo, pridelava oliv in oljčnega olja) ter ribištvu. V preteklosti so izvažali okrasni kamen in pridobivali sol.

Čeprav so že pred 2. svetovno vojno obstajale tri gostilne s prenočišči, se je sodoben razvoj turizma začel z ustanovitvijo gostinsko-turističnega podjetja Lim leta 1957. Že leta 1961 so na otoku Koversadi uredili kamping za naturiste, zato lahko Vrsar označimo kot kraj, kjer se je začel evropski naturizem. Zelo priljubljen pa je Vrsar postal po letu 1972, ko je gostil 13. mednarodni kongres naturistov. V kampu Koversada, ki se je medtem razširil tudi na več kilometrov dolg obalni pas, lahko dnevno biva 18.500 gostov, kar je največ med naturističnimi kampi ob Jadranskemu morju. Sicer turistične kapacitete Vrsarja obsegajo 5 hotelov, 3 apartmajska naselja, 1 apart-hotel in 4 kampinge ob morju. Zanimivo je, da kar 73 % nastanitvenih zmogljivosti ponujajo kampinge. Ob obali prihaja do precejšnje zgoščitve raznovrstnih gostinskih objektov ter terenov in objektov za šport in rekreacijo. V Vrsarju organizirajo številne kulturne in zabavne prireditve. V cerkvi sv. Foške je zbirka sakralnih predmetov. Opuščen kamnolom Montraker vsako leto gosti mednarodno kiparsko šolo. V bližini Vrsarja je športno letališče Crljenka, ki obiskovalcem ponuja panoramske lete, letenje s padali in zmaji, fotografiranje iz zraka in najem zračnega taksija.

Postaja 3: Limski zaliv

Ozek Limski zaliv se v Istrski polotok zajeda v dolžini 12,8 km. Na ustju je širok okrog 600 m, v srednjem delu okrog 400 m, na notranjem koncu pa le še okrog 200 m. Domačini ga tradicionalno imenujejo Limski kanal, za turistične namene pa se pogosto uporablja povsem neprimeren izraz fjord. Naravnogeografsko je še najbolj podoben podolgovati potopljeni uvali, poleg tega pa je v smeri proti notranjosti čedalje bolj podoben kanjonu. Ob ustju zaliva je višina obale na severni strani 26 m, na južni 67 m, na notranjem koncu pa 177 m na severni in 230 m na južni strani zaliva. Na severni strani so vidne številne tektonsko pogojene strmal. Ob njih so nastale štiri večje kraške jame (tudi Piratska pečina) in nekaj spodmolov. Nagnjenost plasti se nadaljuje pod morsko gladino, zato je do polovice zaliva globina morja okrog 32 m, kar je več od globine zunanjega morja. Zaliv je nastal pred približno 10.000 leti z ugrezanjem spodnjega dela 35 km dolge suhe kraške doline Limske drage, tako da ga po nastanku lahko opredelimo kot paleoriaškega. Ime Limski izhaja iz latinske besede *limes*, saj je v antiki po zalivu potekala meja med upravnima območjema rimskih kolonij *Parentium* (zdajšnji Poreč) in *Pol*a (zdajšnji Pulj). V gozdu nad ribogojnico so ostanki ilirskega naselja in nekropole, o čemer priča tudi ime bližnjega naselja Gradina.

Od leta 1964 je Limski zaliv zakonsko zaščiten kot pomemben geomorfno-hidrogeološki pojav. Njegove prisojne severne obale so porasle z zimzelenim rastlinstvom in makijo, medtem ko na osojni južni strani prevladuje listopadni gozd puhastega hrasta (*Quercus pubescens*). Od leta 1980 je zaliv zavarovan tudi kot poseben morski

Ozek Limski zaliv je potopljeni del kraške doline Limske drage. Foto Daniel Bogešić.

V Limskem zalivu so gojišča školjk, v okroglih ogradah pa gojijo orade in brancine. Foto Pri-mož Pipan.

rezervat, saj ima v primerjavi z odprtim morjem drugačen ekosistem. Številni podvodni izviri vplivajo na manjšo slanost in povečano koncentracijo kisika, zato je povečana tudi bioprodukcija. Zgodovinski viri omenjajo organizirani ribolov že leta 543, ko je bil zaliv pod nadoblastjo poreškega škofa Evfrazija. Pozneje je bil pod upravo številnih cerkvenih in posvetnih vladarjev.

V sedemdesetih letih 20. stoletja je rovinjska tovarna ribjih izdelkov Mirna ob sodelovanju inštituta Ruđer Bošković začela z raziskavami možnosti gojenja rib in školjk v zalivu, leta 1989 pa je bilo zaradi tega ustanovljeno samostojno podjetje Marimirna. Od takrat v notranjem delu zaliva vzgajajo klapavice, ostrige ter v ogradah ribe orade in brancine.

Zaradi naravnih posebnosti zaliva se je njegova turistična valorizacija začela že pred več kot tremi desetletji. Zgrajeni sta bili dve restavraciji, v katerih pripravljajo ribje specialitete in školjke, vzgojene v zalivu. Postavljene so bile tudi stojnice, kjer prodajajo bolj ali manj avtohtone spominke. Poleg domačih izletniških plovil zaliv obiskujejo izletniške ladje iz vseh turističnih središč zahodne Istre. Za eno od restavracij so nizke stene, priljubljene med prostimi plezalci. Nasproti ene od restavracij je ob vznožju griča Sveti Martin 105 m dolga Romualdova jama. Po legendi je v njej na začetku 11. stoletja živel puščavnik sv. Romuald, ustanovitelj benediktinskega reformnega reda Kamaldulencev.

Ob ostankih samostana na griču sv. Mihovila stoji manjša cerkev iz 6. stoletja z ostanki fresk in starohrvaškimi pokopališčem. Do leta 1942 so v spomin na Romualda organizirali romanja. Leta 1961 so v jami našli številne ostanke živali in orodja iz paleolitika, pa tudi zob otroka iz človeške vrste *Homo sapiens*.

Z izgradnjo viadukta kot dela hitre ceste, tako imenovanega istrskega ipsilona, se število obiskovalcev zaliva zmanjšuje, saj se staro magistralno cesto, ki teče tik ob zalivu, vse redkeje uporablja.

Postaja 4: Rovinj

Rovinj je mesto na zahodni obali Istre, okrog 5 km južno od Limskega zaliva. Ima zelo ugoden geografski položaj, ker je pokrajina v njegovem zaledju ravna, pred obalo pa so z ribami bogate plitvine. Razčlenjenost obale dopolnjuje 12 otokov in 8 manjših otočkov oziroma čeri. Največji in najprej naseljen je Sveti Andrija, dandanes bolj znan kot turistični Crveni otok.

Nekateri zgodovinarji nastanek Rovinja povezujejo s Cisso, saj domnevajo, da so do katastrofalnih potresov v 5. stoletju rovinjski otoki sestavljali polotok, na katerem je stalo naselje in škofijsko središče Cissa. Po pričanjih so se preživeli umaknili na Mons

Rovinj velja za eno od najbolj slikovitih istrskih naselij. Foto Primož Pipan.

Vrh slavoloka v eni od rovinjskih ulic je izklesan krilati lev, simbol Beneške republike. Foto Primož Pipan.

Rubens oziroma *Rubineus*, najvišji, 32 m visok in kopnemu najbližji otok, ki predstavlja zgodovinsko jedro Rovinja. Leta 800 naj bi naplavilo tudi sarkofag z relikvijami sv. Evfemije, zaščitnice mesta.

Arheološke raziskave so potrdile, da je bil otok naseljen že v pozni antiki, med 2. in 4. stoletjem (*Castrum Rubini*). Kljub antičnim koreninam starega mestnega jedra na jugovzhodni strani podolgovatega otoka je prepoznavna zlasti srednjeveška zasnova mesta z radialno-koncentričnim tlorisom. Glavno pristanišče na njegovi jugovzhodni strani je dodatno zaščiteno z otokom Sveto Katarino, na katerem so utrjeni ostanki najnižje ležečega istrskega gradišča. V ugodnih geopolitičnih okoliščinah ob koncu 17. stoletja se je Rovinj po predhodni rasti v višino začel širiti zunaj mestnega obzidja. Po dograditvi cerkve sv. Evfemije leta 1736 je dobil stožčasto obliko. Na začetku 18. stoletja se je mesto začelo širiti tudi na kopno, okrog griča, na katerem je bil zgrajen frančiškanski samostan. Takrat je Rovinj postal največje istrsko mesto. Z zasutjem kanala leta 1763 je staro mestno jedro postalo polotok. Zunaj tega območja so bili vse do polovice 20. stoletja le posamezni objekti, staje in vrtovi.

Po 2. svetovni vojni se je odselilo 39 % prebivalstva, tako imenovanih optantov, zato je v starem mestnem jedru ostalo praznih kar 55 % stanovanj. Učinke depopulacije so skušali omiliti in izničiti z naseljevanjem prebivalstva iz pasivnih in kmetijsko prenaseljenih delov takratne Jugoslavije.

Odločujočo vlogo v razvoju Rovinja je vsekakor imel turizem. Razcvet te dejavnosti po letu 1960 je povzročil veliko družbeno-gospodarsko preobrazbo mesta, kar se je odrazilo v stalni rasti števila prebivalcev in na veliki prostorski rasti. V le petdesetih letih se je Rovinj povečal za kar šestnajstkrat.

Z gospodarskega zornega kota je Rovinj ostal polifunkcionalno središče. V obdobju prve industrijske revolucije je bil najpomembnejše obrtniško središče v Istri. Na tedanjem jugovzhodnem robu mesta je bila leta 1875 zgrajena tobačna tovarna, na severovzhodnem robu pa leta 1877 tovarna za predelavo rib. Oba tovarniška kompleksa predstavljata najstarejša spomenika istrske industrijske arhitekture. Tobakna industrija je še vedno glavna proizvodna dejavnost v Rovinju. Leta 1995 je tobačna tovarna ob rekordni prodaji cigaret postala vodilni hrvaški proizvajalec tobaknih izdelkov, od leta 1998 pa je največja zasebna družba v tobačni industriji na Hrvaškem. Istega leta je bila s 27 milijoni evri čistega dobička na četrtem mestu v Republiki Hrvaški. Leto prej je v skupnih prihodkih državnega proračuna sodelovala s 5,5 %, v davčnih prihodkih mesta Rovinja pa s kar 55 %! Leta 2001 je podjetje kupilo dve veliki hotelski družbi, rovinjski Jadran-turist in vrsarsko Anito. Leta 2003 se je prestrukturiralo v skupino Adris, s čimer sta tobačna industrija in turizem postali strateški gospodarski dejavnosti. Sredi leta 2006 naj bi se Tobakna tovarna Rovinj preselila na novo lokacijo v Kanfanar, obstoječe zgradbe pa naj bi namenili turistični dejavnosti.

Tovarna Mirna je najstarejše vzhodnojadransko podjetje za konzerviranje rib. Kljub temu, da je bila največji hrvaški proizvajalec ribjih konzerv, se je leta 1993 z nepravilnostmi ob privatizaciji znašla v težki krizi. Velika flota ribiških ladij je v glavnem prešla v zasebno last, del ladij pa se daje v najem. Po vseh težavah se tovarna Mirna počasi

znova postavlja na noge. V Rovinju deluje tudi podjetje Arna, v katerem se ukvarjajo s proizvodnjo alkoholnih in brezalkoholnih pijač.

V tovarni Obrada, ustanovljeni ob koncu sedemdesetih let 20. stoletja, izdelujejo hidravlično opremo. Njena ustanovitev je bilo povezana s prenehanjem izkoriščanja boksita, ki je svoj vrh doseglo leta 1965. Podjetje Istarski boksiti je prek rovinjskega pristanišča izvažalo velike količine rude v Italijo in takratno Sovjetsko zvezo. V okolici Rovinja delujejo tudi štirje kamnolomi.

Kmetijstvo kot gospodarska dejavnost v glavnem stagnira. Zaradi antiklinalne zgradbe karbonatnih kamnin, ki onemogočajo površinski vodni odtok, ima rovinjska mikroregija najslabše naravnogeografske razmere za razvoj kmetijstva v Istri. To se je dolgo poznalo tudi v redkejši poseljenosti. Prvo kmečko naselje Rovinjsko Selo je nastalo šele leta 1526 z naselitvijo beguncev iz zaledja Zadra. Dandanes se vanj zlasti zaradi cenejšega življenja preseljujejo mnogi Rovinjčani. Problematična za rovinjsko kmetijstvo je tako kot v celotni Hrvaški majhna velikost kmetij. Obsežna kmetijska zemljišča je imel v lasti le Jadran-turist, vendar so jih na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja dali v zakup, podjetje pa je obdržalo le vinograde.

Najperspektivnejša veja rovinjskega gospodarstva je seveda turizem, ki zaposluje kar 30 % aktivnega prebivalstva. Do šestdesetih let prejšnjega stoletja so se razvijali zlasti sindikalni, otroški in mladinski turizem. Po ustanovitvi podjetja Jadran leta 1958 se je začelo tudi z gradnjo večjih hotelov. V dveh desetletjih je Rovinj po nastanitvenih zmogljivostih in številu nočitev postal drugo najpomembnejše turistično središče v nekdanji Jugoslaviji. Največje število nočitev so registrirali leta 1986. Največje rovinjsko turistično podjetje Jadran-turist razpolaga s 6 hoteli, 3 turističnimi naselji in 3 kampingi. Pomembni rovinjski turistični podjetji sta tudi Valalta z istoimenskim naturističnim kompleksom in Rovinj-turist s hotelom Rovinj ter kampom Valdaliso. Leta 2005 je Rovinj obiskalo 358.044 turistov, ki so ustvarili 2.442.609 nočitev. Največ nočitev so prispevali kampingi.

Rovinj je tudi središče istoimenske mikroregije, ki se je vse do leta 1993 prostorsko ujemala z istoimensko upravno občino, ki se je takrat razdelila na ozemlje mesta Rovinj ter občine Kanfanar, Bale in Žminj.

Poudariti velja tudi zdravstveno vlogo mesta. Zaradi ugodnega podnebja so že leta 1888 zgradili bolnišnico za rehabilitacijo rahitičnih otrok, ki je pozneje prerasla v ortopedsko bolnišnico, imenovano Prim. dr. M. Horvat. Poleg tega je bila leta 1891 v Rovinju ustanovljena najstarejša jadranska zoološka postaja, ki je po letu 1945 prerasla v Center za raziskovanje morja kot del zagrebškega inštituta Ruđer Bošković. V Rovinju deluje tudi Center za zgodovinske raziskave skupnosti Italijanov v Istri.

Postaja 5: Pulj

Pulj je mesto v jugozahodnem delu polotoka Istre, v notranjem delu globokega in dobro zaščitenega Puljskega zaliva. Ta se v kopno zajeda 4,5 km globoko in je povprečno širok 1 km, globok pa 30 m. Proti severozahodu obrnjen vhod v zaliv je zavarovan z

južnim delom Brionov. Zaradi tega spada med najboljša naravna pristanišča na Jadranu in ima že od nekdanj poudarjeno strateško vlogo. Notranjost zaliva je z otočki Sveto Katarino, Svetim Andrijo (Franz) in Uljanikom naravno razčlenjena v tri dele. Po velikosti zgrajenih obal in opremljenosti je Pulj najpomembnejše in največje istrsko pristanišče. Pokrajina v njegovi okolici je nizka, v njej pa se izmenjujejo griči in kraška polja, prekrita s kraško jerovico. Prvotni gozdovi hrasta črnike (*Quercus ilex*) so spremenjeni v nizko šikaro, tako da prevladuje kultivirana pokrajina. Posamezna območja v okolici so tako kot parkovna gozda Šijana in Busoler pogodzena s črnim borom. Povprečna letna višina padavin je 880 mm in je med najnižjimi v Istri.

Poseljenost območja Pulja ima dolgotrajno kontinuiteto. V jamskem spletu Šandallij 5 km severovzhodno od mesta so našli najstarejše ostanke življenja paleolitskega človeka v Evropi. Iz eneolitika so številni ostanke gradišč. Nastanek Pulja povezujejo z gradiščem, ki je pred približno 3000 leti nastalo na 34 m visokem griču Kaštelu ob obali Puljskega zaliva. Ob njegovem vznožju je bil izdaten izvir pitne vode, zdajšnja Karolina.

Urbanistično zaokroževanje Pulja se je začelo v antiki z ustanovitvijo rimske kolonije *Pietas Iulia* v času Julija Cezarja sredi 1. stoletja pr. n. št. Naselbina je največji vzpon doživela v času Septimija Severa na prelomu iz 2. v 3. stoletje, ko je imela okrog 30.000 prebivalcev. Takrat je bila poleg Salone največje naselje ob vzhodni jadranski obali. O tem priča Arena iz 1. stoletja pr. n. št., najbolj veličastna ohranjena antična gradnja ob vzhodni obali Jadranskega morja.

Medtem ko je staro mestno jedro Poreča ohranilo klasično rimsko urbano zasnovano, je Pulj urbanistična izjema, saj so gradbeniki, upoštevaje topografijo stožčastega griča, na katerem je bilo gradišče, še vnaprej razvijali radialno-koncentrični model naselja. Še vedno so vidni ostanke foruma z Avgustovim hramom, edinim ohranjenim v vzhodnem Jadranu. Ohranjeni so tudi del obzidja s tremi vrati (Herkulova vrata, Dvojna vrata, slavolok Sergijevcev) in ostanke dveh gledališč. Med poznoantičnimi stavbami velja omeniti puljsko katedralo, kapelo sv. Marije Formoze in cerkev sv. Nikole.

Po propadu Zahodnorimskega cesarstva je Pulj ob menjavanju oblasti različnih vladarjev okrog 14 stoletij demografsko stagniral. Število prebivalcev se je gibalo med 5000 in 10.000, izrazito pa se je zmanjšalo po letu 1379, ko je mesto temeljito izropala genovska mornarica. Na zmanjševanje prebivalstva je močno vplivalo tudi okrog 40 epidemij kuge, tako da je Pulj imel leta 1631 samo 347 prebivalcev. Takrat so ga potopisci označevali kot "mesto mrtvec".

Najpomembnejši puljski srednjeveški zgradbi sta gotska frančiškanska cerkev sv. Frančiška Asiškega in komunalna palača. Na vrhu mestnega griča je utrdba Kaštel; njeni najstarejši deli so iz 17. stoletja. Tu ima prostore Zgodovinski muzej Istre.

Ob koncu beneške nadoblasti in z vzpostavitvijo avstrijske uprave na začetku 19. stoletja se število prebivalcev ni bistveno spremenilo in ni preseгло vrednosti 1000 tako kot v večini okoliških naselij. Prebivalstvo Pulja je to trištevlično vrednost preseгло šele leta 1842. Pomembno prelomnico v razvoju mesta pomeni leto 1856, ko je Avstrijsko cesarstvo začelo z gradnjo vojaškega skladišča in sodobne ladjedelnice v južnem

Maketa antične Pole. Foto Primož Pipan.

delu zaliva, deset let pozneje pa je Pulj postal glavno avstrijsko in leto zatem glavno avstroogersko vojaško pristanišče.

Mesto je v drugi polovici 19. stoletja doživelo pravo demografsko in socialno-urbano ekspanzijo. Leta 1869 je imelo 10.473 prebivalcev, leta 1910 pa že 57.755. Iz tega obdobja so številne historicistične in secesijske zgradbe, na primer sedež admiralitete, zgradba Filozofske fakultete, vojaške vile na Verudi.

Po 1. svetovni vojni in razpadu Avstro-Ogrske se je Pulj znašel na vzhodnem robu Italije. Zaradi vojnih žrtev in množičnega odseljavanja Hrvatov se je število prebivalcev ob popisu v letu 1921 zmanjšalo na 37.338. Nekaj arhitekturno pomembnih modernističnih zgradb (na primer pošta, tržnica) je tudi iz tega obdobja.

Po 2. svetovni vojni je bil Pulj najprej vključen v območje z angloameriško vojaško-politično upravo, potem pa so ga priključili k Federativni ljudski republiki Jugoslaviji. S to odločitvijo je Pulj doživel pravi demografski eksodus. Ob popisu leta 1948 je imel samo še 19.595 prebivalcev, leta 1953 pa 27.003. Nekdanji avstroogrski prebivalstveni maksimum je dosegel šele tri desetletja pozneje. Prebivalstvena rast se je nadaljevala in ob popisu leta 1991 so v Pulju našli 62.378 prebivalcev. Leta 2001 jih je imel manj, le še 58.594, kar pomeni, da se je prvič po 2. svetovni število prebivalcev zmanjšalo. K temu je pripomoglo več dejavnikov: vojne razmere in z njimi povezana družbeno-gospodarska kriza v času domovinske vojne, zagotovo tudi negativno naravno gibanje

Najbolj mogočna antična zgradba na Hrvaškem je puljska Arena. Foto Primož Pipan.

prebivalstva (leta 2001 -2,19 %). Še leta 1991 je bil Pulj šesto največje mesto na Hrvaškem, leta 2001 pa je nazadoval na deveto mesto.

Dolgoletno priseljevanje je vplivalo na zapleteno narodno sestavo, tako da so leta 2001 priseljenci, večinoma s področja bivše Jugoslavije, predstavljali kar 55 % prebivalstva. Zdajšnje območje mesta je nastalo z združitvijo urbaniziranih naselij na šestih bližnjih gričkih, imenovanih Zaro, Arena, Sveti Martin, Opatija sv. Mihovila, Mondipola in Pra Grande.

Če se prebivalstvu mestne občine Pulj prišteje še prebivalstvo občin, ki so do leta 1993 sestavljale veliko občino Pulj (Barban z 2802 prebivalcema, Fažana s 3050 prebivalci, Ližnjan z 2945 prebivalci, Marčana s 3903 prebivalci, Medulin s 6004 prebivalci, Svetvinčenat z 2218 prebivalci in Vodnjan s 5651 prebivalci), se število poveča na 85.167 prebivalcev, kar je za samo 0,2 % manj kot v letu 1991.

Leta 2003 je bilo v Pulju po podatkih Hrvaške gospodarske zbornice okrog 28 % trgovskih družb v Istrski županiji, ki so ustvarile približno enak delež županijskih prihodkov (okrog 820 milijonov evrov) in okrog 12 % dobička. Največ trgovskih družb je registriranih za dejavnost trgovine (95,9 %), poslovanje z nepremičninami in predelovalno dejavnost. Vsaj polovico dobička ustvari gradbeništvo, sledita pa mu trgovina in predelovalna industrija. Največ zaposlenih dela v predelovalni industriji, sledijo trgovina, gradbeništvo in turizem. Navedeni podatki potrjujejo, da je Pulj regionalno pomembno gospodarsko središče.

Slikovita romanska cerkevica v Pulju. Foto Primož Pipan.

Temelj gospodarskega razvoja je pomenilo ladjedelništvo. Puljska ladjedelniška industrija izhaja iz avstrijskega vojaškega skladišča iz leta 1856. V devetdesetih letih 20. stoletja se je ladjedelnica Uljanik prestrukturirala v Skupino Uljanik. Njene glavne dejavnosti so ladjedelništvo, proizvodnja strojev in proizvodnja električnih naprav. Od leta 2003 deluje tudi ladjedelnica Tehnomont. Med ostalimi proizvodnimi dejavnostmi velja omeniti proizvodnjo cementa (Istra cement), gradbenega materiala (Industrochem), proizvodnjo stekla (Schott Boral), živilsko industrijo (Brionka) in tekstilno industrijo (Arena - modna trikotaža). V Pulju so razvite tudi storitvene dejavnosti v gradbeništvu (Bina Istra, Istragradnja, Cesta, Bojoplast), turizmu (Arenaturist), trgovini (Istra v stečaju, Puljanka) in prometu (Brioni, Zračna luka Pula, Luka Pula).

Pomembna gospodarsko dejavnost je tudi turizem. Leta 2005 je bil Pulj po številu turistov in nočitev na šestem mestu v Istrski županiji, pri čemer sta bila njegova deleža 8,9 % gostov in 6,6 % nočitev. Mesto samo je privlačno zaradi bogate kulturne dediščine, kopalniški turizem pa se razvija na razvejenih obalnih območjih južno od mestnega jedra. Območje Pulja ima deset hotelov, dva kampinga, nekaj turistično-apartmajskih naselij in dve marini, marino Pula (ACI) s 198 privezi ter v zalivu Veruda istoimensko marino z 810 privezi. Marina Veruda je z 22 % od vseh kapacitet največja marina v Istrski županiji.

Med različnimi oblikami prometa ima v Pulju najdaljšo tradicijo pomorski promet. Mestno pristanišče je razdeljeno na potniški in tovarni del, ta pa vključuje tudi svobodno podjetniško cono z 19 uporabniki. Podjetje Uljanik Plovidba je razpolagalo s

petimi tovornimi in dvema potniškima ladjama, vendar se razvojno usmerja predvsem v potniški promet. Na Valturskem polju severozahodno od Pulja je tudi največje letališče v Istri. Na njem so leta 2001 našli okrog 100.000 potnikov.

Literatura in viri

- Bilić, J. (ur.) 1998: Hrvatska – turistički vodič. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb.
- Blažević, I. 1984: Turizam Istre. Zveza geografskih društva Hrvatske. Zagreb.
- Bogesić, D. 2006: Geografski aspekt turističke valorizacije sakralnih objekata u Istri. Magistrsko delo. Oddelek za geografijo Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Bogesić, D. 1999: Rovinj – prostorna struktura i razvoj naselja. Diplomsko delo. Oddelek za geografijo Naravoslovno-matematične fakultete Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Crkvenčić I. in skupina avtorjev 1975: Sjeverno Hrvatsko primorje. Inštitut za geografijo Univerze v Zagrebu. Zagreb.
- Istarska enciklopedija. Leksikografski zavod Miroslav Krleža. Zagreb, 2005.
- Medmrežje 1: Podatki št. 4. 4. 2/11., DZS, Zagreb, 2005, dzs.hr/hrv/priopćenja/PrFrameH.htm.
- Pejnović, D. 2002: Sjeverno hrvatsko primorje. Veliki atlas Hrvatske. Mozaik knjiga. Zagreb.

KAZALO

Predgovor (Drago Kladnik)	3
Medžimurje (Milan Ilić, Hrvoje Šlezak)	5
Hrvaško Zagorje (Marijan Biruš)	21
Zagrebska aglomeracija (Vedran Prelogović, Ksenija Bašić)	39
Žumberška gora (Aleksandar Lukić)	65
Severni del Karlovske županije (Neven Bočić)	85
Porečje Čabranke (Brigita Gregorčič)	99
Reška aglomeracija (Daniel Bogešić)	115
Čičarija (Daniel Bogešić)	131
Notranja hrvaška Istra (Daniel Bogešić)	149
Zahodna hrvaška Istra (Daniel Bogešić)	167

EVROPA	1	IRSKA
	2	BOLGARIJA
	3	SLOVENIJA I – Ekскурzije LGD
	4	SLOVENIJA II – Ekскурzije LGD
	5	SLOVENIJA III – Ekскурzije LGD
	6	SLOVENIJA IV – Ekскурzije LGD
	7	ZAMEJSKA HRVAŠKA

15 €

AFRIKA	1	MAROKO
AZIJA	1	SIRIJA
	2	IRAN
	3	KIRGIZISTAN
	4	CIPER

ISBN 978-961-254-066-1

HTTP:// ZALOZBA.ZRC-SAZU. SI/